

**НАУКОВІ ЗАПИСКИ
НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
«ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»
СЕРІЯ «ЕКОНОМІКА»**

Серію засновано 08.09.1999 р.

№ 13(41)

Науковий журнал
(щоквартальник)

Острог
Видавництво Національного університету «Острозька академія»
2019

Науковий журнал «Наукові записки Національного університету «Острозька академія» серія «Економіка»»

Засновано 08.09.1999 року Національним університетом «Острозька академія»
Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21245-11045P від 12 березня 2015 р.

Журнал додано до переліку наукових фахових видань України з економіки
на підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 515 від 16 травня 2016 р.

Журнал зареєстровано в Міжнародному центрі періодичних видань
(ISSN International Centre, Paris, France): ISSN 2311-5149 (друкований)

Журнал додано до міжнародних наукометричних баз і каталогів наукових видань:

INDEX COPERNICUS (ICV 2017 = 74,48)

EBSCO Publishing, Inc.

ResearchBib

Ulrichsweb (Ulrich's Periodicals Directory)

DOI: 10.25264/2311-5149

Російський індекс наукового цитування (РИНЦ), Російська наукова
електронна бібліотека CiteFactor

Google Академія (h-індекс 9)

Національна бібліотека ім. В. І. Вернадського

Бібліометрика української науки

Україніка наукова

Український реферативний журнал «Джерело»

Друкується за ухвалою вченої ради Національного університету «Острозька академія»

Протокол 12 від 27 червня 2019 року

Засновник журналу: Національний університет «Острозька академія»;
Видавець: видавництво Національного університету «Острозька академія».

Редакційна колегія:

Шулик Ю. В. (головний редактор, к. е. н., доц., Острог, Україна)

yuliia.shulyk@oa.edu.ua;

Козак Л. В. (д. е. н., доц., заступник головного редактора, Острог, Україна); lyudmyla.kozak@oa.edu.ua;

Дем'янчук О. І. (к. е. н., доц., відповідальний редактор, Острог, Україна); olha.demianchuk@oa.edu.ua.

Аверкіна М. Ф. (д. е. н., проф., Острог, Україна); maryna.averkyna@oa.edu.ua;

Бранч Джон (д. е. н., Ann Arbor, Мічиган, США); jbranch@umich.edu;

Власюк А. П. (д. тех. н., проф., Острог, Україна); anatoliy.vlasyuk@oa.edu.ua;

Вітлінський В. В. (д. е. н., проф., Київ, Україна); wite101@meta.ua;

Гарі Кук (д. е. н., проф., Ліверпуль, Великобританія); g.cook@hull.ac.uk;

Іванчук Н.В. (к. е. н., доц., Острог, Україна); natalia.ivanchuk@oa.edu.ua;

Кнейслер О. В. (д. е. н., доц., Тернопіль, Україна); olgakne@gmail.com;

Кондратенко Н. О. (д. е. н., проф., Харків, Україна); 2123kondratenko@gmail.com;

Кривецька О. Р. (к. е. н., доц., Острог, Україна); olha.kryvytska@oa.edu.ua;

Левецька С. О. (д. е. н., проф., Рівне, Україна); levitska.svitlana@yahoo.com;

Мамонтова Н. А. (д. е. н., проф., Острог, Україна); nataliya.mamontova@oa.edu.ua;

Матвійчук А. В. (д. е. н., проф., Київ, Україна); editor@nfmte.com;

Новоселецький О. М. (к. е. н., доц., Острог, Україна); oleksandr.novoseletskyy@oa.edu.ua;

Олак Антоні (хабітований доктор економіки, професор факультету управління Люблінської політехніки, Люблін, Польща); antonio130@vp.pl;

Онишко С. В. (д. е. н., проф., Ірпінь, Україна); onyshko_sv@ukr.net;

Павел Джеканський (доктор, Інститут Права, економіки і управління, Факультет Права, менеджменту та управління, Університет Яна Кохановського у Кельце, Польща); pdziekan@interia.eu;

Пауло Реіс Мурао (доктор економіки факультету економіки університету Мінью, Брага, Португалія); paulom@eeg.uminho.pt;

Пукава Ришард (доктор Державної вищої технічно-економічної школи в Ярославі, Польща); rysard.pukala@interia.pl;

Стецюк Іван (професор Факультету фінансів, Школи менеджменту, Квебецького університету, Канада); stetsyuk.ivan@uqam.ca;

Талавера Олександр (професор фінансової школи менеджменту, університету Свонсі, Великобританія); oleksandr.talavera@gmail.com;

Ткаченко Н. В. (д. е. н., проф., Київ, Україна); tkachenko_nt@ukr.net;

Топішко І. І. (к. е. н., доц., Острог, Україна); ivan.topishko@oa.edu.ua;

Харчук Ю. Ю. (к. е. н., ст. викл., Острог, Україна); julia.kharchuk@oa.edu.ua;

Шебеко К. К. (д. е. н., проф., Пінськ, Білорусь); box@polessu.by;

Яворська Т. В. (д. е. н., проф., Львів, Україна); tanya_yav@ukr.net.

Editorial board:

Shulyk Y. V. (PhD, docent, editor-in-chief); yuliia.shulyk@oa.edu.ua.

Kozak L. V. (PhD, docent, deputy editor); lyudmyla.kozak@oa.edu.ua;

Demianchuk O. I. (PhD, docent, responsible editor); olha.demianchuk@oa.edu.ua.

Averkyna M. F. (PhD, prof., Ostroh, Ukraine); maryna.averkyna@oa.edu.ua;

John Branch (PhD, Ann Arbor, Michigan, USA); jbranch@umich.edu;

Vlasyuk A. P. (PhD, prof., Ostroh, Ukraine); anatoliy.vlasyuk@oa.edu.ua;

Vitlinskyi V. V. (PhD, prof., Kyiv, Ukraine); wite101@meta.ua;

Gary Cook (PhD, prof., Director Hull University Business School Faculty of Business, Law and Politics Hull University Business School, Liverpool, United Kingdom); g.cook@hull.ac.uk;

Ivanchuk N.V. (PhD, docent, Ostroh, Ukraine); natalia.ivanchuk@oa.edu.ua;

Kneisler O. V. (PhD, docent, Ternopil, Ukraine); olgakne@gmail.com;

Kondratenko N.O. (PhD, prof., Kharkiv, Ukraine); 2123kondratenko@gmail.com;

Kryvytska O. R. (PhD, docent, Ostroh, Ukraine); olha.kryvytska@oa.edu.ua;

Levytska S. O. (PhD, prof., Rivne, Ukraine); levitska.svitlana@yahoo.com;

Mamontova N. A. (PhD, prof., Ostroh, Ukraine); nataliya.mamontova@oa.edu.ua;

Matviichuk A. V. (PhD, prof., Kyiv, Ukraine); editor@nfmte.com;

Novoseletskyy O. M. (PhD, docent, Ostroh, Ukraine); oleksandr.novoseletskyy@oa.edu.ua;

Olak Anthony (PhD, prof., Lublin, Poland); antonio130@vp.pl;

Onyshko S. V. (PhD, prof., Irpin, Ukraine); onyshko_sv@ukr.net;

Pawel Dziekański (PhD, Faculty of Law, Management and Administration, Jan Kochanowski University in Kielce, Poland); pdziekan@interia.eu;

Paulo Jorge Reis Mourao (PhD, Braga, Portugal); paulom@eeg.uminho.pt;

Ryszard Pukala (PhD, State Higher School of Technology and Economics in Jaroslaw, Poland); rysard.pukala@interia.pl;

Ivan Stetsyuk (PhD, Professor of Finance Department, Quebec University School of Management, Canada); stetsyuk.ivan@uqam.ca;

Oleksandr Talavera (Professor of Finance School of Management, Swansea University, UK); oleksandr.talavera@gmail.com;

Tkachenko N. V. (PhD, prof., Kyiv, Ukraine); tkachenko_nt@ukr.net;

Topishko I. I. (PhD, docent, Ostroh, Ukraine); ivan.topishko@oa.edu.ua;

Kharchuk Yu. Yu. (PhD, Ostroh, Ukraine); julia.kharchuk@oa.edu.ua;

Shebeko K. K. (PhD, prof., Pinsk, Belarus); box@polessu.by;

Yavorska T. V. (PhD, prof., Lviv, Ukraine); tanya_yav@ukr.net.

Адреса редакцій: Національний університет «Острозька академія»,
Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2.

Головний редактор Ю. В. Шулик

Заступник головного редактора Л. В. Козак

Відповідальний редактор О. І. Дем'янчук

Комп'ютерна верстка Н. О. Крушинської

Художнє оформлення обкладинки К. О. Олексійчук

Коректор В. В. Максимчук

Коректор англomовних текстів Р. Т. Шулик

ISSN 2311-5149

Лицензія Creative Commons «Attribution-NonCommercial»
(«Із зазначенням авторства – Некомерційна») 4.0 Всесвітня (CC-BY 4.0).
Creative Commons License «Attribution-NonCommercial» 4.0 International (CC-BY 4.0).

© Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2019

**СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ
ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ**

Отримано: 14 травня 2019 р.

Прорецензовано: 19 травня 2019 р.

Прийнято до друку: 22 травня 2019 р.

e-mail: moskvinanastya@ukr.net

DOI: 10.25264/2311-5149-2019-13(41)-4-9

Москвина А. О., Сапига А. Н. Баланс экологизации и экономического роста как необходимое условие для будущего существования цивилизации. *Научные записки Национального университета «Острозька академия». Серия «Экономика»* : научный журнал. Острог : Вид-во НаУОА, червень 2019. № 13(41). С. 4–9.

УДК 330.35:574

JEL- классификация: O-44

Москвина Анастасия Олеговна,

кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономической теории и международной экономики

Сапига Александра Николаевна,

студентка, Харьковский национальный университет городского хозяйства имени А. Н. Бекетова

БАЛАНС ЭКОЛОГИЗАЦИИ И ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА КАК НЕОБХОДИМОЕ УСЛОВИЕ ДЛЯ БУДУЩЕГО СУЩЕСТВОВАНИЯ ЦИВИЛИЗАЦИИ

Статья посвящена проблемам сохранения окружающей среды для будущих поколений при достижении устойчивых темпов экономического роста как условие будущего существования цивилизации, переориентации деструктивной деятельности человека, которая уничтожает человечество посредством загрязнения окружающей среды, исчерпания недр и др., в созидательную – коэволюции общества и природы, нахождению тех рычагов и механизмов, которые позволят изменить сознание и мировоззрение человека в направлении его экологизации и понимания проблемы сохранения мира для будущих поколений с учетом необходимости решения насущных глобальных проблем человечества. Само изменение в сознаниях людей в направлении создания баланса экономического роста и сохранения природы может изменить и экологическую обстановку в мире к лучшему.

Ключевые слова: экологический кризис, экологизация экономики, эколого-экономическая политика, ноосфера, экологическое сознание.

Москвіна Анастасія Олегівна,

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії та міжнародної економіки

Сапига Александра Миколаївна,

студентка, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова

БАЛАНС ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ТА ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ ЯК НЕОБХІДНА УМОВА ДЛЯ МАЙБУТНЬОГО ІСНУВАННЯ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Статтю присвячено проблемам збереження навколишнього середовища для майбутніх поколінь у разі досягнення стійких темпів економічного зростання як умови майбутнього існування цивілізації, переорієнтації деструктивної діяльності людини, яка знищує людство через забруднення довкілля, вичерпання надр та ін., у творчу – коєволюції суспільства та природи, знаходження тих важелів і механізмів, які дозволять змінити свідомість і світогляд людини в напрямі його екологізації і розуміння проблеми збереження миру для майбутніх поколінь з урахуванням потреби вирішити нагальні глобальні проблеми людства. Сама зміна у свідомості людей у напрямку створення балансу економічного зростання і збереження природи може поліпшити й екологічну ситуацію у світі.

Ключові слова: екологічна криза, екологізація економіки, еколого-економічна політика, ноосфера, екологічна свідомість.

Anastasiia Moskvina,

Ph. D., associate Professor, Department of Economic Theory and International Economics

Alexandra Sapega,

A. N. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

THE BALANCE OF ECOLOGIZATIONS AND ECONOMIC GROWTH AS A NECESSARY CONDITION FOR THE FUTURE EXISTENCE OF CIVILIZATION

The article is devoted to the problems of preserving the environment for future generations in achieving sustainable rates of economic growth as a condition for the future existence of civilization; reorientation of destructive human activity, which destroys humanity through environmental pollution, exhaustion of mineral resources, etc., into the creative one – coevolution of society and nature, finding those levers and mechanisms that will change the consciousness and worldview of a man in the direction of its ecologization and understanding of the problem of preserving the world for future generations, taking into account the need to solve urgent global problems of mankind. The very change in people's minds in the direction of creating a balance of economic growth and conservation of nature can change the environmental situation in the world for the better. The article is aimed at finding a solution to the contradiction of multidirectional and at the same time inseparability

of these two processes. The article provides recommendations on a reasonable combination of ecologization and economic growth for the future safe development of the society in the course of environmental and economic policy, ecologization of the economy at all levels (nano-, micro-, meso-, macro- and mega-level), to carry out targeted activities as part of the environmental and economic policy to improve the environment without reducing the pace of economic growth, such as the introduction of environmental innovation and technology, the introduction of special taxes, increasing the consumer value of products, reorientation of production, redistribution of funds through the budget in favor of ecologization of the society.

Key words: ecological crisis, ecologization of economy, ecological and economic policy, noosphere, ecological consciousness.

Постановка проблемы. На протяжении всей истории экономический рост был наиболее важной задачей развития всех обществ. Расширение набора и количества экономических благ всегда было в приоритете. Однако в последнее время общество столкнулось с неким барьером: экономический рост в большинстве случаев сопровождается увеличением интенсивности использования природных ресурсов и всевозрастающей нагрузки на окружающую среду. Это порождает две проблемы для будущих поколений: с одной стороны, истощение ресурсов лишает будущие поколения «источников» экономического роста; с другой, экономический рост (а особенно экстенсивный его вид) служит причиной загрязнения окружающей человека среды со всеми вытекающими отсюда последствиями как ухудшение здоровья населения, а, следовательно, и состояние рабочей силы и как следствие торможение воспроизводственных процессов, а значит экономического роста. Мы получаем замкнутый круг проблем, что ставит совмещение экономического роста и охраны окружающей среды во главу угла *наиболее актуальнейших* проблем человечества, которые необходимо решить, прежде всего.

Анализ последних исследований и публикаций. Исследование проблемы экономического роста можно найти в теоретических разработках ученых-экономистов разных времен и направлений, а именно в работах А. Смита, Д. Рикардо, К. Маркса, Й. Шумпетера, С. Кузнеца, П. Самуэльсона, Г. Беккера, У. Нордхауса, Д. Норта, Р. Нуреева, М. Портера, Н. Кондратьева, И. М. Тенякова, В. М. Гееца, В. П. Семиноженко, А. А. Чухно, А. Амоши, Ю. Бажала, С. А. Подолинского, А. Ю. Яценко и многих других. Вклад в рассмотрение проблем экологической составляющей экономического развития внесли такие известные ученые как В. И. Вернадский, В. Н. Кузнецов, А. П. Виноградов, Т. А. Акимова, С. А. Афонцев, П. Г. Никитенко, В. Н. Лавров, А. Ю. Рычков, О. В. Башорина, К. В. Павлов, Б. С. Сайфидинов, В. В. Хаскин и множество других ученых. Однако полного представления о сосуществовании двух разнонаправленных тенденций развития и решения проблемы экологизации общественной жизни при повышении темпов экономического роста, так и не было найдено.

Целью и задачи исследования является изучение тенденций экологизации всех сфер хозяйственной жизни и экономического роста как одновременно противоположных и в тоже время взаимосвязанных процессов и нахождение их разумного сочетания с целью обеспечения будущего устойчивого развития общества.

Изложение основного материала. Существуют различные мнения относительно приоритетности выбранной политики развития стран: политики экономического роста или экологоориентированной политики.

Сторонники экономического роста считают, что его связь с состоянием окружающей среды слишком преувеличена. Если общество совсем откажется от экономического роста, сохраняя ВВП на постоянном уровне, ему все же придется выбирать между различными структурами производства, и этот выбор будет влиять на состояние окружающей среды и качество жизни.

Загрязнение является не столько побочным продуктом экономического роста, сколько результатом неправильных поставленных целей развития, ценностных установок общества, а также ценообразования. Значительная часть естественных ресурсов (реки, озера, океаны и воздух) рассматривается как «общая собственность» и используются чрезмерно интенсивно, что ухудшает их состояние. Можно сказать, что загрязнение окружающей среды является следствием побочного результата или издержек перелива. Ограничение экономического роста не решит этих проблем. Решение этой проблемы возможно при введении законодательных ограничений или особых налогов («платы за стоки»), чтобы компенсировать пороки системы ценообразования и предотвратить нерациональное использование естественных ресурсов.

Противники экономического роста утверждают, что индустриализация и экономический рост порождают такие отрицательные явления современной жизни как загрязнение, парниковый эффект, промышленный шум и выбросы, ухудшение облика городов, здоровья, появления новых болезней и многое другое. Все эти издержки экономического роста возникают, поскольку практически всё, что вовлекается в производство, со временем возвращается в окружающую среду в виде отходов. Чем значительнее экономический рост и выше уровень жизни, тем больше отходов должна будет попытаться поглотить окружающая среда. В уже достигшем благосостояния обществе дальнейший экономический рост может

означать удовлетворение все более несущественных потребностей при возрастании угрозы экологического кризиса. Поэтому некоторые экономисты считают, что экономический рост должен целенаправленно сдерживаться.

Но экономический рост, в свою очередь, может решить и множество вопросов, связанных с проблемами бедности, дифференциации общества по доходам, нарастании социальных конфликтов и продовольственной проблемой. Поэтому отказываться от экономического роста тоже нельзя.

Снижение антропогенной нагрузки на окружающую среду и достижение устойчивого экологического состояния может осуществляться по двум направлениям:

- 1) в ходе целенаправленных мероприятий по улучшению окружающей среды;
- 2) в ходе снижения макропоказателей показателей: темпов роста, объемов общественного производства и т.д.

Прежде чем начнется второй вариант развития событий необходимо принять меры для осуществления первого варианта. Поэтому решение может быть в экологизации экономики на всех уровнях (нано-, микро-, мезо- макро- и мегауровне) и в проведении повсеместной эколого-экономической политики, которая отвечает за гармоничное сочетание экономического роста с сохранением чистой окружающей среды.

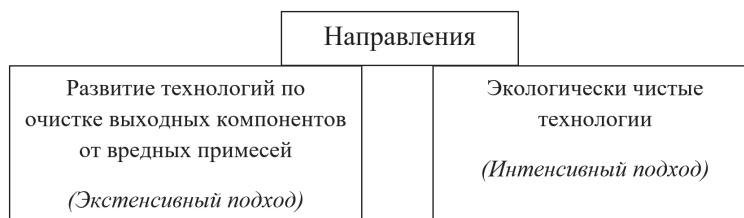
Экологизация экономики – это процесс внедрения в экономику принципов рационального природопользования и минимизации негативного воздействия на окружающую среду при осуществлении успешной экономической деятельности [3; 8].

Современные экологические проблемы появились из-за отставания экологической мысли. Такие знаменитые экономисты, как А. Смит, Д. Рикардо, К. Маркс, Дж. Кейнс не придавали экологическим вопросам никакого значения. На данный момент мировая экономика развивается по техногенному типу развития, что предусматривает максимальное использование как возобновляемых, так и невозобновляемых ресурсов. Для снижения техногенной нагрузки на окружающую среду и решения накопившихся современных экологических проблем некоторые ученые предлагают следующие пути экологизации экономики: с целью сокращения наносимого окружающей среде вреда до минимума производить определенные виды продукции в конкретно определенном соответствующем данной структуре продукции регионе. В случае производства более расширенного набора продукции целесообразным будет внедрение *безотходных технологий, эффективные системы и технику очистки, а также контрольно-измерительную аппаратуру*.

Основные цели, которые преследует экологизация экономики:

- 1) уменьшение техногенной нагрузки;
- 2) поддержание природного потенциала путем самовосстановления;
- 3) сокращение потерь;
- 4) комплексность извлечения полезных компонентов;
- 5) использование отходов в качестве вторичного ресурса.

Существует несколько направлений экологизации экономики, но наиболее широко распространена схема, распределяющая эти направления на две основных группы (см. рис. 1) [10].

Рис. 1. Экстенсивный и интенсивный подходы экологизации экономики

Принципы интенсивного подхода:

- замкнутость технологии;
- безотходность технологии;
- экономия сырья и энергии;
- использование альтернативных источников энергии;
- создание продукции с длительным сроком службы.

Сюда относятся также: переработка мусора в компост, получение биогаза, сжигание органических отходов различного происхождения с получением полезной энергии.

Выделяется три наиболее важных элемента экологизации, которые в тоже время способствуют экономическому росту:

- экологизация рабочей силы (экологическое образование и экологическое воспитание);
- экологизация производственных отношений (изменение характера управления объектами собственности виновников загрязнения природы; повышение доли подержанной продукции в совокупном обороте товаров);
- экологизация внешней среды (традиционные (*строительство и использование очистных сооружений, внедрение малоотходных технологий, выявление, складирование и утилизация отходов*); нетрадиционные (*рост потребительской стоимости и обслуживание производимой продукции, более эффективное использование имущества, обмен отходами между хозяйствующими субъектами*)).

Можно выделить уровни экологизации, на которых она осуществляется: наноуровень – уровень человека (экологизация сознания), микро- и мезоуровень – уровень предприятий и отраслей (экологический трансферт), макроуровень – уровень государства (эколого-экономическая политика) и мегауровень – уровень мировой экономики в целом (решения глобальных проблем человечества, для которой необходимо совместное сотрудничество всех стран).

Ныне в эпоху постиндустриального общества, которое характеризуется чрезмерными масштабами потребления ресурсов Земли, экологизацию общества необходимо начать с самых его истоков – с человека. **Экологизация общественного сознания** заключается во внедрении экологического образования, заключающегося в раскрытии экологической стороны общественного бытия, реализации практики регулирования и нормы поведения, направленные на достижение оптимального состояния системы отношений «природа-общество», изменении образа жизни человека, возрождении ценностно-нравственных начал, то есть просвещении и воспитании поколений в направлении перестройки антропоцентрического общественного сознания, в котором прочно утвердилось представление о человеческой исключительности, что может привести к экологическому кризису на планете, на экологическое.

Человек и природа едины и неотделимы друг от друга, так как человек не может господствовать над природой, он принадлежит ей и находится внутри нее. В этом состоит единство человека и биосферы и неизбежность ее эволюционного превращения в сферу разума – ноосферу В. И. Вернадского, – сферу взаимодействия общества и природы, в границах которой разумная человеческая деятельность становится определяющим фактором развития, когда основная роль развития перейдет от стихийного течения природных процессов и антропогенного воздействия на природу к гармоничному развитию природы и общества. Развитие человека и биосферы пойдет в неразрывной связи и по единственно правильному пути – коэволюции общества и биосферы [2; 6].

Сегодня экологическое сознание должно быть направлено не только на уменьшение отрицательного влияния общества на природу, но на улучшение состояния природной среды. Высшей стадией экологизации сознания является *экологическая культура*, идея которой заключается в отношении к природе не только как материальной, но и как к духовной ценности.

Предприятия воздействуют на окружающую среду путем изъятия природных ресурсов и загрязнения окружающей среды промышленными отходами. Экологизация нацеливает характер промышленности на охрану и улучшение окружающей человека природной среды, на совершенствование технологии производства, а также на компенсацию как негативного воздействия на природную среду, так и ущерба, наносимого потребителями.

Экологическая стратегия промышленности является не чем иным, как инновационнонаправленным развитием промышленности, основанным на *экологизации внутри- и межрегиональных промышленных трансфертов*, предусматривающим помимо того рациональное распределение ресурсов. *Экологизированный промышленный трансферт* означает взаимосвязь промышленных предприятий с окружающей средой [9].

Бережное отношения к ресурсам и экономическое стремление к прибыли противоречат друг другу: бережное отношение к ресурсам достаточно рискованно для отдельного предприятия, тем более в условиях конкуренции. Предприятия теоретически никогда не могут постоянно оставаться на пути экологизации. В период экономического спада они отказываются от цели разьединить экономический рост и чрезмерное потребление ресурсов. Здесь понадобятся меры круговой эколого-экономической политики, когда изъятия направляются на поддержание неустойчивости предприятий и отраслей параллельно с государственным финансированием отрицательных экстерналий.

Экспорт сырья без обработки также снижает природно-ресурсный потенциал страны и увеличивает антропогенное влияние на окружающую среду путем образования загрязняющих веществ первичной обработки. Негативно сказывается также и импорт экологически несовершенной продукции, техники,

технологий, сырья и материалов. В то же время импорт природоёмкой и отходоёмкой продукции исключает ее производство в данной стране, уменьшая тем самым негативное производственное воздействие. Эти моменты необходимо учитывать при проведении внешнеэкономической и производственной политики в стране.

Рис. 2. Рациональное использование инструментов экологической политики

На рисунке 2 представлены инструменты *экологической политики государства* [7].

1. Инструменты, связанные с правами собственности: *исключительные права на природопользование (ограничения и плата за использование ресурсов)*.

2. Стимулирующие инструменты могут быть представлены *субсидиями* и смягчениями налогов для отдельных секторов экономики. При небольшом ущербе природе выделение средств на переоснащение производственных мощностей является достаточно эффективной мерой.

3. *Экологическое законодательство, наличие стандартов и нормативов* являются примерами административных инструментов. Введение, например, штрафов за нарушение стандартов не только может принести дополнительные средства в государственный бюджет, но и положительно сказаться на окружающей среде.

Экологизация становится *тенденцией развития мировой экономики*. В 21 веке ее развитие без учета экологических факторов невозможно. Переход на высокoэкологичные технологии должен позволить мировой экономике совершить качественный скачок и решить многие глобальные проблемы человечества.

Страны, которые хотят стимулировать экономический рост с помощью зеленых технологий, должны сегодня сориентироваться на экологической политике с использованием обширного перечня инструментов, от экономических стимулов и ценовых сигналов до классических правовых норм.

Экологическая политика с политической точки зрения достаточно однозначна: нам нужен рост, но рост с качеством. Зеленым рынкам будущего прогнозируется показатель роста в 8 % в год. Это означает, что каждые 10 лет экономика увеличивается в 2 раза. К 2020 году емкость мирового рынка экологических технологий должна вырасти с сегодняшних 1,4 до 3,2 млрд евро. Из этого следует, что для преодоления таких важных экономических проблем как безработица, продовольственная проблема и многие другие, экологизация может играть далеко не последнюю роль [1].

Качественный экономический рост требует переориентации экономических и общественных инноваций в экологическое русло. Хотя *экологические инновации* рискованны и всегда требуют немалых финансовых вложений, они, как правило, всегда экологически и экономически оправданы в будущем.

«Экологические инновации» включают в себя:

- развитие экологических технологий и новых процессов производства;
- использование новых ресурсов;
- выход на новые рынки;
- системные новшества (например, совершенствование транзитных перевозок);
- новые формы коммуникации на предприятиях.

Выводы. Как предполагается, экономический рост ухудшает экологическое состояние планеты и в тоже время снижает темпы вместе с ухудшением экологической ситуации в мире, так как состояние экологии оказывает непосредственное влияние на количественный и качественный состав рабочей силы – главную составляющую воспроизводственного процесса. Нужно ли выбирать между ростом и экологическим состоянием? Находясь в противоречии, эти процессы оказываются как противоположными, так и взаимосвязанными, то есть рассматриваются в совместно-разделенном значении и обратно-прямой зависимости. Как предполагают некоторые ученые, не всегда экологизация будет приводить к снижению экономического роста, а в некоторых случаях даже позволит повысить ее эффективность, особенно в будущих высокотехнологических хозяйствованиях. В конечном счете экологизация будет способствовать экономическому росту, и в интересах будущего роста необходимо защищать экологию и способствовать здоровому воспроизводству рабочей силы, решая проблему разумного сочетания этих процессов. Для решения противоречия двух процессов, которые одновременно не могут без друг друга существовать должна быть найдена формула баланса, соединяющая несоединимое экологическую составляющую экономического роста.

Экологизация создает те экономические последствия, которые с каждым днем все больше востребованы рынком и используются для повышения эффективности экономических процессов.

Повышение потребительской стоимости и изъятые налоги смогут обеспечить поддержание экологически эффективной жизнедеятельности общества, что экономически выгодно. За счет экологических налогов и повышения потребительской стоимости товаров формируются фонды, которые будут направлять полученные средства на улучшение состояния окружающей среды, закупку новых экологически чистых технологий и внедрение экологических инноваций, что приведет к балансу экологии и роста.

Так, качественный экономический рост подразумевает наличие целенаправленных мероприятий в составе эколого-экономической политики по улучшению окружающей среды без снижения темпов экономического роста: внедрение экологических инноваций и технологий, введение специальных налогов, повышение потребительской стоимости произведенной продукции, переориентация производств, перераспределение полученных средств через бюджет в пользу экологизации общества.

Литература:

1. Афонцев С. А. Мировая экономика в поисках новой модели роста. *Мировая экономика и международные отношения*. 2014. № 2. С. 3–12.
2. Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера. Москва: Айрис-пресс, 2012. 576 с.
3. Лавров В. Н., Рычков А. Ю., Башорина О. В. Экологизация экономики – важное направление становления социального государства. *Вестник Уральского института экономики, управления и права*. 2013. № 2. С. 48–54.
4. Москвина А. О., Федотова Ю. В. Экологоорієнтована парадигма економічного розвитку України. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Луцьк: СЛУ, 2013. С. 12–17.
5. Москвина А. О. Переход к ценностно рациональному развитию как глобальная хозяйственная стратегия выживания человечества. *Социальная экономика. Научный журнал*. Харьков: ХНУ им. В. Н. Каразина. 2014. № 3–4. С. 163–168. URL: <http://zadorozhnyi.name/zhurnal-sotsialnaya-ekonomika/sotsialnaya-ekonomika-3-4-2014/> (дата обращения: 2.06.2019 г.).
6. Никитенко П. Г. Ноосферное мировоззрение и ноосферная экономика: концептуальный политико-экономический планетарный проект духовно-нравственного устойчивого развития человечества: 150-летию со дня рождения Вернадского В. И. посвящается... Минск: Право и экономика, 2012. 32 с.
7. Павлов К. В. Сущность и задачи общей теории эколого-экономической политики. *Міжнародний збірник наукових праць*. 2011. Випуск 3 (21). С. 284–289. URL: <http://eztuir.ztu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/4507/33.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 02.06.2019 г.).
8. Сайфидинов Б. С., Табатчикова А. П. Экологизация экономики – насущный вопрос в XXI веке. *Российский государственный профессионально-педагогический университет. Экономические науки*. 2017. № 65-1. URL: <https://novainfo.ru/article/12925> (дата звернення: 02.06.2019 г.).
9. Теняков И. М. Современный экономический рост: источники, факторы, качество: монография. Экономический факультет МГУ имени М. В. Ломоносова, 2015. URL: <https://iknigi.net/avtor-ivan-tenyakov/111423-sovremennyyu-ekonomicheskiiy-rost-istochniki-factory-kachestvo-ivan-tenyakov/read/page-1.html> (дата обращения: 02.06.2019 г.).
10. Яценко А. Ю. Фактори економічного зростання в Україні в сучасних умовах. *Формування ринкових відносин в Україні*. №6 (193). 2017. С. 34–41. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/factory-ekonomicheskogo-rosta-v-ukraine-v-sovremennyh-usloviyah> (дата звернення: 2.06.2019 г.).

**ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ
НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ**

Отримано: 19 травня 2019 р.

Прорецензовано: 26 травня 2019 р.

Прийнято до друку: 30 травня 2019 р.

e-mail: alena.mtkv@gmail.com

DOI: 10.25264/2311-5149-2019-13(41)-11-15

Вороніна О. О. Стан і перспективи зовнішньоекономічних операцій Харківського регіону. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, червень 2019. № 13(41). С. 11–15.

УДК: 339.5:332.1

JEL-класифікація: F-13

Вороніна Олена Олегівна,

кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економічної теорії та міжнародної економіки
Харківського національного університету міського господарства ім. О. М. Бекетова

**СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИХ ОПЕРАЦІЙ
ХАРКІВСЬКОГО РЕГІОНУ**

У статті проаналізовано зовнішньоторговельні операції Харківського регіону: показано динаміку змін обсягів експорту й імпорту та сальдо торговельного балансу. Розглянуто структуру імпорту й експорту товарів і послуг за видами діяльності та за географічною структурою. Зважаючи на здобуті результати, зроблено висновки щодо сучасного становища зовнішньої торгівлі області, окреслено подальші можливі вектори розвитку для збільшення товарообороту, зокрема експортних операцій.

Ключові слова: зовнішня торгівля, зовнішньоторговельні операції, експорт, імпорт, торговельний оборот, сальдо торгового балансу.

Воронина Елена Олеговна,

кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры экономической теории и международной экономики
Харьковского национального университета городского хозяйства им. А. Н. Бекетова

**СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКИХ ОПЕРАЦИЙ
ХАРЬКОВСКОГО РЕГИОНА**

В статье проведен анализ внешнеторговых операций Харьковского региона: показана динамика изменений объемов экспорта и импорта, сальдо торгового баланса. Рассмотрена структура экспорта и импорта товаров и услуг по видам деятельности и по географической структуре. Опираясь на полученные результаты сделаны выводы относительно современного положения внешней торговли области, указанные дальнейшие возможные векторы развития для увеличения товарооборота, в частности экспортных операций.

Ключевые слова: внешняя торговля, внешнеторговые операции, экспорт, импорт, торговый оборот, сальдо торгового баланса.

Olena Voronina,

PhD in Economics, Senior Lecturer of Economics Theory and International Economy Department, O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

**CURRENT STATE AND PERSPECTIVES OF THE FOREIGN ECONOMIC
OPERATIONS IN KHARKIV REGION**

Foreign trade operations in the Kharkiv region were analyzed in this article. We showed the dynamics of changes in the volumes of exports and imports and the trade balance. The analysis of the foreign trade dynamics demonstrates the negative trends in the course of the recent years. The trade balance remained negative during the whole analysed period. The structure of exports and imports of goods and services by type of activity and by geographical structure was considered. According to the obtained results, we can draw a conclusion that Kharkiv region still has industrial potential in the field of mechanical engineering. It has also considerable potential for the development of the agro-industrial complex and the chemical industry. The geography of foreign trade shows the following data: the largest share of goods is exported to the CIS countries, while the main importing countries are other countries of the world and Europe.

Based on the obtained results, we can make certain conclusions. For the development of foreign economic activity, Kharkiv region has a number of competitive advantages, such as a good geographical location, powerful industrial potential, highly skilled labor resources and a well-developed infrastructure. It is necessary to pursue a policy of reasonable protectionism, paying considerable attention to the structure of imports and assess the threats and prospects for domestic producers. Local authorities should promote law initiatives aimed at creating special investment development regimes, help create a positive image of the region.

Key words: foreign trade, foreign trade operations, export, import, trade turnover, trade balance.

Постановка проблеми. В умовах бурхливого розвитку глобальних процесів відбувається інтенсифікація зовнішньоекономічних зв'язків між країнами. Участь в інтеграційних об'єднаннях сьогодні є не загрозою економічній безпеці, а поштовхом до реалізації національних конкурентних переваг. Останні, своєю чергою, можна розглядати як на макро-, так і на мезоекономічному рівнях. Регіон можна вважати точкою економічного розвитку. Залучення регіону до зовнішньоекономічної діяльності відбувається за рахунок збільшення обсягів експортно-імпорتنних операцій. Стійкі тенденції від'ємного торговельного балансу зумовлюють актуальність проблеми, а також потребу шукати вектори подальшого розвитку, щоб оптимізувати структуру зовнішньої торгівлі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню теоретичних і практичних аспектів зовнішньоекономічної діяльності приділено значну увагу. Сучасний стан у міжнародній торгівлі розглядають такі вітчизняні науковці, як В. Далик, Н. Дубляна [1], Ю. Зайцева, М. Пархоменко [2], Є. Ковтун, В. Касьян [3], О. Коляда [4] та ін. Незважаючи на їхній значний внесок у розкриття цієї тематики, вивченню міжнародної торгівлі Харківської області приділено недостатньо уваги.

Метою та завдання дослідження – проаналізувати зовнішньоторговельні операції Харківського регіону, виявити негативні тенденції, оцінити головні проблеми та з'ясувати перспективи подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Зовнішньоекономічна діяльність суттєво впливає на економічний розвиток регіону та, як наслідок, на поліпшення соціального добробуту населення загалом. Збільшення обсягів товарообороту з іншими країнами стимулює розвиток промисловості та інновацій, залучає нові інвестиції та сприяє підвищенню конкурентоспроможності регіону. Для розвитку зовнішньоекономічної діяльності Харківський регіон має цілу низку конкурентних переваг, як-от: вдале географічне розташування, потужний промисловий потенціал, висококваліфіковані трудові ресурси, розвинена інфраструктура.

Однак аналіз динаміки зовнішньої торгівлі за останні роки демонструє негативні тенденції в Україні загалом і Харківському регіоні зокрема. Як можна побачити з рис. 1, починаючи з 2013 року, обсяги експорту товарів починають знижуватися і 2016 року цей показник зменшився майже вдвічі (на 49,2%). У цей період відбулася значна девальвація національної валюти, яка могла б надати певні переваги для національних експортноорієнтованих підприємств. Проте на фоні значної соціально-економічної кризи, воєнного конфлікту це стало наслідком відтоку іноземного та вітчизняного капіталу і стрімкого падіння виробництва, що лише погіршило наявне становище.

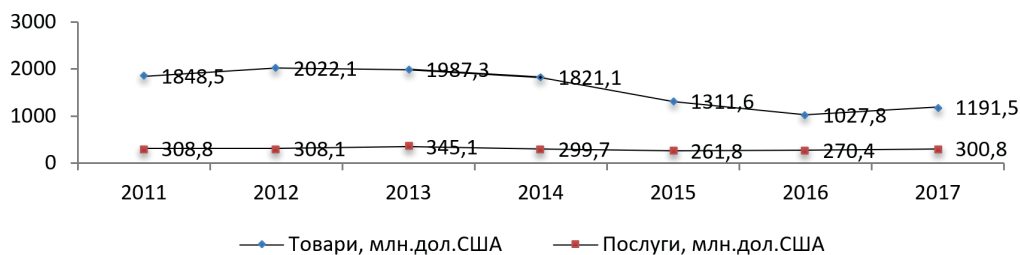

Рис. 1. Динаміка обсягів експорту товарів і послуг у Харківському регіоні за 2011–2017 роки [5]

Зростання експорту як частини валового регіонального продукту (ВРП) сприяє збільшенню підсумкового показника розвитку регіону, що позитивно впливає на економічний ріст, активізує інвестиційний попит і зайнятість населення. Виторг, який отримують експортери, можна рекапіталізувати у виробництво, створюючи сприятливі умови для суміжних галузей і даючи поштовх для розвитку внутрішнього ринку. Приплив валюти, який заходить через експорт, дає можливість сплатити не лише імпорт, а й розширити коло й асортимент споживання країни.

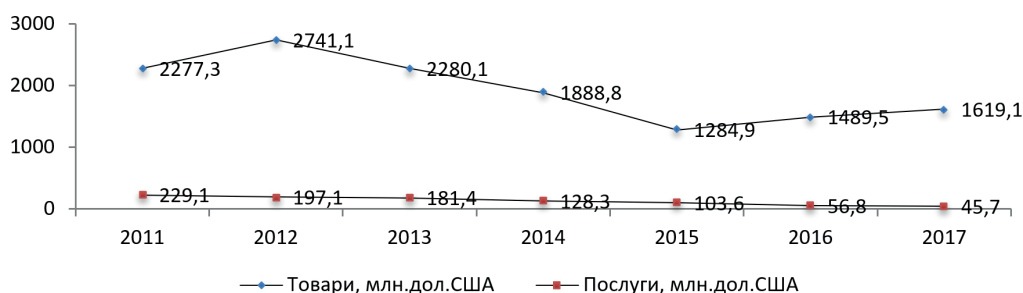

Рис. 2. Динаміка обсягів імпорту товарів і послуг у Харківському регіоні за 2011–2017 роки [5]

Динаміка імпорту товарів (рис. 2) демонструє від'ємні тенденції з 2012 до 2015 р., а з 2016 року знову починає зростати, тоді як імпорт послуг стабільно зменшується. Позитивний баланс послуг є наслідком сприятливих змін і може сигналізувати активізацію дій у цьому напрямку. Проте зовнішньоторговельна динаміка залежить переважно від товарних потоків, а частка експортних послуг у структурі зовнішньоторговельних операцій досить низька: у досліджуваному періоді вона становить від 4% до 10%. Падіння обсягів імпорту можна розглядати як позитивний момент, бо для національних виробників зниження конкуренції дає можливість зміцнювати та розширювати власне виробництво за рахунок покриття внутрішнього споживчого й інвестиційного попиту. Але аналізуючи динаміку сальдо торговельного балансу (рис. 3), варто зазначити, що, незважаючи на суттєве зниження імпорту, воно майже за весь період залишалося від'ємним. Лише 2015 року вдалось вийти на позитивний показник чистого експорту.

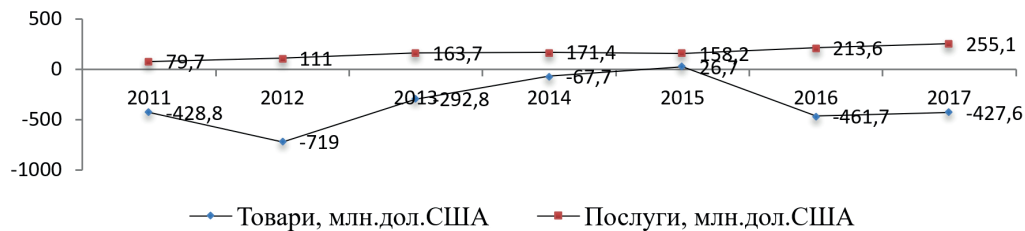

Рис. 3. Динаміка торговельного сальдо товарів і послуг Харківського регіону за 2011–2017 роки [5]

Крім того, відтік іноземної валюти послаблює національну валюту, тому сьогодні в багатьох країнах діють спеціальні обмеження на прихід конкурентного імпорту. Однак економісти ліберальних спрямувань відзначають, що імпорт має велику користь як потужний заряд економічного розвитку, тому у відкритій економіці під час формування господарського поля країни не потрібно будувати заборон для проникнення іноземних товарів і капіталів. На наш погляд, таке твердження доцільне для високорозвинутих країн, які мають великі конкурентні переваги на світовому ринку товарів і послуг. Для країн, що перебувають на нижчих етапах розвитку, така ситуація може бути виправдана лише протягом нетривалого періоду й обов'язково за умов придбання за кордоном нових технологій та обладнання, тобто створення умов, щоб підвищити конкурентоспроможність вітчизняної продукції в перспективі, а відтак і збільшити обсяги експорту. Треба провадити політику доцільного протекціонізму, приділяючи значну увагу структурі імпорту, й оцінювати загрози і перспективи для внутрішнього виробника.

Структура експорту й імпорту товарів Харківського регіону демонструє такі результати: найбільшу питому вагу в експорті мають товари машинобудування (25,6%), харчові продукти (24,3%), продукти рослинного походження (17,8) та продукція хімічної промисловості (7,6%). Таким чином, можна зробити висновки, що Харківський регіон ще не втратив промислового потенціалу в галузі машинобудування, має потужний потенціал у сфері розвитку АПК та хімічної промисловості, тому ці галузі можна назвати трендоутворювальними. Серед імпорту також переважають машини, механізми й обладнання, готові харчові продукти, продукція хімічної промисловості та недорогоцінні метали й вироби з них.

Рис. 4. Структура експорту й імпорту Харківського регіону за 2017 рік [5]

Така статистика дає змогу зробити оптимістичні припущення щодо подальшого потенціалу розвитку зовнішньоторговельних операцій. Однойменні позиції в товарній структурі експорту й імпорту займають приблизно однакові частки та мають найбільшу питому вагу. Тому за умови створення сприятливих умов для експортоорієнтованих галузей і підприємств, посилення регулювання зовнішньоекономічної діяльності, зокрема удосконалення її планування, обсяги експорту можуть переkritи або майже повністю витіснити імпорт подібних товарів.

Досить цікава географічна структура зовнішньоторговельних операцій. Найбільшу частку товарів експортують до країн СНД, тоді як основними країнами-імпортерами є інші країни світу та Європи. Харківський регіон історично та географічно має тісні торговельні зв'язки з країнами СНД, зокрема з Російською Федерацією. Через політичну ситуацію, що склалася між Україною та Росією, наша країна втратила значну частину російського ринку збуту, особливо відчутна ця проблема в Харківському регіоні. Значна частина підприємств, зокрема з високою доданою вартістю, мала активний товарообіг із російськими компаніями. Зараз деякі фірми перенесли свої виробничі потужності до найближчих регіонів Росії (Белгородська, Курська області), інші намагаються балансувати на грані банкрутства. Незважаючи на таку ситуацію, експорт до Країн СНД перевищує імпорт із цих країн на 13%, тоді як торговельний оборот із країнами світу та ЄС має від'ємне сальдо. Цей факт лише підкреслює потребу відновити економічні відносини з російськими компаніями.

Таблиця 1

Географічна структура зовнішньоторговельних операцій Харківського регіону [5]

Товари		
	Експорт	Імпорт
Країни СНД	40%	27%
Країни ЄС	20%	31%
Інші країни світу	30%	42%
Послуги		
Країни СНД	15%	12%
Країни ЄС	25%	43%
Інші країни світу	60%	45%

Ситуація з географічною структурою послуг дещо відрізняється. Більша частина експорту послуг припадає на країни іншого світу – 60%. Якщо звернутися до структури послуг за видами наданих послуг, то можна побачити, що 59% експорту припадає на комп'ютерні послуги. Така ситуація склалася завдяки потужному ІТ-кластеру в Харківському регіоні, який упродовж останніх років стрімко збільшується. Замовляють ІТ-послуги переважно США, Канада, Німеччина, Великобританія.

Упродовж 2011–2017 рр. середні показники експортної квоти становили 28%, імпоротної – 30%, зовнішньоторговельної – 59%. Що більша експортна квота, то глибша участь регіону в міжнародних економічних зв'язках (високим вважають показник, що перевищує 30%). Високий показник зовнішньоторговельної квоти лише підкреслює суттєву значущість зовнішньоекономічної діяльності для економіки області.

Висновки. Щоб поліпшити структуру зовнішньої торгівлі в Харківському регіоні, вирівняти його торговий баланс, варто сконцентрувати зусилля на створенні сприятливих умов для трендоутворювальних експортних галузей: машинобудування, ринку готової продукції АПК та ІТ-послуг. Для цього представники регіональної влади повинні створювати умови місцевим підприємствам для:

- утримання та завоювання конкурентних переваг;
- реалізації наявного економічного потенціалу;
- максимально ефективного використання наявних чинників виробництва.

Для цього доцільно просувати ініціативу про поновленні ЗУ “Про спеціальний режим інвестиційної діяльності в Харківському регіоні”(СРІД), який передбачає надання податкових і митних пільг для експортно орієнтованих підприємств, що змогло би дати поштовх для розвитку техно- й індустріальних парків, спрямованих на розвиток високотехнологічних секторів виробництва.

Не менш важливо створювати комфортні інституціональні умови: розвинути інфраструктуру, дешеву висококваліфіковану робочу силу, транспортні вузли та ін. Вони надають довгострокові перспективи розвитку та можливість швидко реалізувати переваги преференційних зон. Щоб залучити приватний капітал у промисловість, варто розробляти програми для розвитку сучасної регіональної інфраструктури, яка відповідає умовам ринку і підвищує інвестиційну привабливість регіону. Як демонструє світова

практика, для реалізації програм із відбудови інфраструктурних об'єктів ефективно використовувати засоби державно-приватного партнерства.

Сьогодні вкрай потрібно відходити від політизації міжнародної торгівлі, що негативно впливає на діяльність багатьох підприємств Харківського регіону. Політика держави повина бути побудована так, щоб забезпечити фінансове зростання ВВП і ВРП за рахунок доходів іноземної держави, збільшити сукупний попит і робочі місця, а також приплив іноземної валюти в країну для вирівнювання платіжного балансу.

Загалом варто зазначити, що в реаліях сьогодення потрібно на національному рівні створювати правові, фінансово-економічні, інформаційні й інституційні умови, здатні сприяти розвитку пріоритетних галузей економіки України.

Література:

1. Далик В. П., Дуляба Н. І. Зовнішня торгівля України: реалії та перспективи розвитку. *Національний вісник Ужгородського національного університету*. 2016. № 7. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/7_1_2016ua/31.pdf (дата звернення: 5.06.2019 р.)
2. Зайцева К.Ю., Пархоменко М.О. Стан та перспективи розвитку міжнародної торгівлі послугами Харківської області. *Проблемні питання економіки України та її регіонів*. 2016. № 3. URL: <https://economics.opu.ua/files/archive/2016/No3/44.pdf> (дата звернення: 5.06.2019 р.)
3. Ковтун О. Е., Поліщук І. В., Турець О. М. Шляхи оптимізації зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств. *Національний вісник Ужгородського національного університету*. 2016. № 6. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/11239/1/Шляхи%20оптимізації%20зовнішньоекономічної%20діяльності%20вітчизняних%20підприємств.pdf> (дата звернення: 5.06.2019 р.)
4. Коляда О. В., Омельченко М. М. Зовнішня торгівля товарами України: сучасний стан та перспективи розвитку. *Економіка і суспільство*. 2016. № 9. URL: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/9_ukr/10.pdf (дата звернення: 5.06.2019 р.)
5. Головне управління статистики у Харківській області. URL: <http://kh.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 22.11.2018 р.).

Отримано: 11 травня 2019 р.

Прорецензовано: 20 травня 2019 р.

Прийнято до друку: 24 травня 2019 р.

e-mail: zavdnevniky@ukr.net

DOI: 10.25264/2311-5149-2019-13(41)-16-20

Зайцев О. В., Похилько С. В. Наслідки колапсу малого та середнього підприємництва. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. Острог: Вид-во НаУОА, червень 2019. № 13(41). С. 16–20.

УДК 330.322

JEL-класифікація: J17, M14, O38, R12, R58

Зайцев Олександр Васильович,

кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів і підприємництва, Сумський державний університет

Похилько Світлана Василівна,

кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів і підприємництва, Сумський державний університет

НАСЛІДКИ КОЛАПСУ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

У статті розглянуто сутність малого та середнього бізнесу за новими класифікаційними формами його розвитку. Запропоновано таку класифікацію: стадія демпферного розвитку малого та середнього бізнесу; етап реформувального розвитку малого та середнього бізнесу; етап постійно балансувальної форми розвитку. Проаналізовано випадок різкого штучного скорочення сфери малого та середнього бізнесу на стадії його демпферного розвитку, тобто випадок зворотного процесу розвитку в напрямку розпаду, процес руйнування розвитку та його наслідки. Надано поточні показники ведення бізнесу в окупованому Криму на основі статистичних даних за 2014–2017 рр. за такими параметрами: кількість малих і середніх підприємств, кількість підприємців, фінансування малого бізнесу й умови кредитування, реєстрація малого бізнесу, оподаткування. Зроблено висновок, що підприємницький колапс у сфері малого та середнього підприємництва хоч і локальна, але дуже небезпечна загроза соціальній, економічній та особисто-життєвій безпеці задіяного в ньому безпосередньо та пов'язаного з ним опосередковано населення.

Ключові слова: малий бізнес, середній бізнес, підприємець, соціально-економічний розвиток, згорання бізнесу, смертність, економічні злочини, кримінальні злочини.

Зайцев Александр Васильевич,

кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов и предпринимательства, Сумский государственный университет

Похилько Светлана Васильевна,

кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов и предпринимательства, Сумский государственный университет

ПОСЛЕДСТВИЯ КОЛЛАПСА МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

В статье рассмотрена сущность малого и среднего бизнеса в рамках новых классификационных форм его развития. Авторами предложена следующая классификация: стадия демпферного развития малого и среднего бизнеса; этап реформирующего развития малого и среднего бизнеса; этап постоянно балансирующей формы развития. В статье рассматривается случай резкого искусственного сокращения сферы малого и среднего бизнеса на стадии его демпфирующего развития, то есть случай процесса развития в направлении распада, процесс регрессивного развития и его последствия. Представлены текущие показатели ведения бизнеса в оккупированном Крыму на основе статистических данных за 2014–2017 гг. по следующим параметрам: количество малых и средних предприятий, количество предпринимателей, финансирование малого бизнеса и условия его кредитования, условия регистрации малого бизнеса, налогообложение. Был сделан вывод, что предпринимательский коллапс в сфере малого и среднего предпринимательства является хоть и локальной, но очень опасной угрозой социальной, экономической и лично-жизненной безопасности занятого в нем непосредственно и связанного с ним опосредованно населения.

Ключевые слова: малый бизнес, средний бизнес, предприниматель, социально-экономическое развитие, сворачивание бизнеса, смертность, экономические преступления, уголовные преступления.

Oleksandr Zaitsev,

PhD in Economics, Senior Lecturer at the Department of Finance and Entrepreneurship, Sumy State University

Svitlana Pokhylko,

PhD in Economics, Senior Lecturer at the Department of Finance and Entrepreneurship, Sumy State University

CONSEQUENCES OF SMALL AND MEDIUM BUSINESS COLLAPSE

The article deals with the essence of small and medium business under the new classification forms of development. The authors proposed the following classification: the stage of damper development of small and medium business; the stage of small and medium business reformation development form; the stage of a constantly-balancing form of development. The article deals with the case of a sharp artificial reduction of small and medium businesses at the stage of its damping

development, that is the reverse process of development in the direction of collapse, the process of collapsing development and its consequences are considered. The current rates of doing business in the occupied Crimea based on the statistics for 2014–2017 are given by the following parameters: number of small and medium enterprises, number of entrepreneurs, small business financing and lending, small business registration, taxation. As of January 1, 2014, 16 thousand legal entities were registered in the Crimea, including 15 thousand small enterprises. As of January 1, 2016, only 1016 small enterprises remained on the peninsula. As of January 1, 2014, in the Crimea in the sphere of small business, one third of all workers on the peninsula were involved – about 80–90 thousand people. In two and a half years, from the beginning of 2014 to the middle of 2016, the number of workers employed in small enterprises in the Crimea has decreased by 3 – to 29 thousand people. As of 2017, the number of individual entrepreneurs in the Crimea has fallen by 5 times compared with the period of 2013. This led to the fact that in four years, 2014–2017, the number of superfluous deaths in the Crimea in comparison with the level of 2013 exceeded 9.4 thousand people. For comparison: military losses in Donetsk, Luhansk and southeastern Ukraine during this time amounted to about 10 thousand people. These are also those who now had to be alive. It was concluded that entrepreneurial collapse in the sphere of small and medium enterprises is a local but very dangerous threat to the social, economic and personal safety of the population.

Key words: *small business, medium business, entrepreneur, socio-economic development, collapse of business, mortality, economic crimes, criminal crimes.*

Постановка проблеми. Уперше звертаємо увагу на існування жорсткої іманентної кореляції між ступенем розвитку малого та середнього підприємництва (бізнесу) з рівнем та якістю життя на території, що економічно покриває малий і середній бізнес. Ітиметься про взаємозв'язок між охопленістю зайнятими в малому та середньому бізнесі й показниками народжуваності, смертності, тривалості життя та міграційними процесами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Взаємозв'язок і вплив згорання середнього й особливо малого бізнесу в умовах, коли економічно активним трудовим ресурсам, що вивільняються з бізнесу, нема куди застосовувати свою не лише підприємницьку, а й навіть загальнотрудова активність, досі ще не розглядали в науці. Саме така ситуація склалася в період 2014–2017 років в анексованому Криму. У нашій статті поточну інформацію взято переважно з російських відкритих інформаційних джерел.

Мета і завдання дослідження. Мета статті – привернути увагу науковців і практиків регіонального державного менеджменту на наявність фактичного взаємозв'язку між розвитком малого та середнього бізнесу й рівнем життя населення, пов'язаного з малим і середнім бізнесом. У розвитку малого та середнього підприємництва (бізнесу) (далі – МСП(б)) виділено дві форми його регіонального розвитку та соціально-економічного існування. Такий розподіл важливий для коректності висновків, бо залежно від форми розвитку МСП(б) за умови його згорання для підприємців і пов'язаного соціально й економічно з ним населення наслідки суттєво відрізняються.

Демпферний розвиток МСП(б) – це форма, за якої МСП(б) є основним і єдиним (!) джерелом отримання засобів життєзабезпечення для переважної більшості економічно активного населення в межах окремого регіону. Це такий розвиток МСП(б), за якого для більшості економічно активного населення пропозиції щодо оплачуваної роботи з боку великого бізнесу, державних підприємств і державних управлінських структур майже відсутні. Така форма МСП(б) формується як демпфер, що у своїй основі є самоорганізованою самозайнятістю і мало залежить від ринкового фінансово-економічного впливу великого бізнесу та державних структур. Це форма, що розвивається для самозабезпечення тієї частини активного населення, що не може бути задіяна в державному та крупно-бізнесовому секторах економіки цього регіону. У такому бізнесі доходи підприємців і найманих працівників, як правило, менші, ніж у працівників крупного бізнесу, державних підприємств і закладів.

Реформаційний розвиток МСП(б) – це така форма, за якої МСП(б) впливає на фінансові й економічні складники державних установ і великого бізнесу. Механізм такий: високі доходи й заробітні плати в МСП(б) змушують власників і керівництво збільшувати зарплати для найманих працівників у сфері великого бізнесу та в державних установах тому, що стають економічною протидією відтоку найманої робочої сили з великого бізнесу та з бюджетних установ та організацій. Саме тому крупний бізнес, навіть не підозрюючи про це, інстинктивно, на рівні підсвідомості, буде завжди боротися проти переростання МСП(б) в його реформаційну форму, бо відсутність реформаційної форми МСП(б) – це заперука високих прибутків і надприбутків великого бізнесу.

Наведемо історичні приклади виникнення та взаємодії вищезазначених форм МСП(б). Згадаємо нову економічну політику (НЕП) у СРСР у 20-ті роки ХХ сторіччя. НЕП – це підйом рівня життя населення та післявоєнний запуск економічного розвитку всієї країни за рахунок розвитку демпферного МСП(б) та подальша його ліквідація з боку держави, коли він став переростати в реформаційний. Теж саме було у США після громадянської війни 1861–1865 рр. Після 1865 року економіка США розвивалася за рахунок демпферного МСП(б). Надалі, на відміну від СРСР, у штатах і регіонах США демпферний МСП(б) то переростав у трансформаційний, то знову в демпферний (так надалі і до тепер). У США і багатьох

розвинутих країнах спостерігаємо не лише постійне переформатування демпферного в реформаційний МСП(б) і навпаки, а й наявність третьої – стало-балансувальної форми розвитку МСП(б).

Стало-балансувальна форма розвитку МСП(б) – це форма збалансованого взаємовпливу та відносно сталої взаємодії між МСП(б) та великим корпоративним приватним бізнесом, а також із державними інституціями. Розширювати характеристики цієї форми не маємо потреби, бо вона, як і форма реформаційного розвитку МСП(б), не є складниками в нашому дослідженні.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Мало хто звертав увагу на взаємозв'язок, а точніше на вплив МСП(б) на показники рівня та якості життя населення, поки не виникла ситуація, коли МСП(б) форми демпферного розвитку примусово не почав згортатися. Відмінність нашого дослідження від традиційної схеми розгляду полягає в такому. Економічна наука, як правило, розглядала випадки розвитку малого та середнього бізнесу в історичному напрямку «від початку розвитку до зрілості», а саме: 1) початок розвитку МСП(б) → 2) демпферний розвиток МСП(б) → 3) реформаційний розвиток МСП(б) → стало-балансувальний розвиток МСП(б).

У статті розглянуто випадок різкого штучного зменшення сфери МСП(б) на етапі його демпферного розвитку, тобто проаналізовано зворотній процес розвитку МСП(б) у напрямку згорання, процес колапсувального розвитку, розвиток у напрямку різкого зменшення малого та середнього підприємництва. Простежено процес, коли демпферна форма МСП(б) регресує в напрямку штучного зменшення МСП(б) в умовах або відсутності великого бізнесу, або за умов стагнації державного та великого приватного бізнесу. Фактична та статистична інформація для такого дослідження вже існує, і наявну інформаційну базу з бізнесово-соціального погляду ще ніхто не трактував.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як дослідники економічних процесів виходимо з розуміння, що навкруги постійно та невинно відбуваються економічні експерименти, результати яких нам надає щомиті повсякденне буття. Виділити економічні складники з нагромадження соціальних, політичних, екологічних, психологічних компонентів, знайти причинно-наслідкові зв'язки, означити механізми соціальної та економічної взаємодії об'єктів та явищ – це наш внесок у побудову майбутнього більш економічно стабільного та соціально збалансованого суспільства. Багатий статистичний і соціологічний матеріал про взаємозв'язок охопленості активного населення малим і середнім бізнесом та станом добробуту цього ж населення на певній території надає ситуація з МСП(б) в Криму в період 2014–2017 років.

До російської окупації в Криму великого бізнесу майже не було. Великий бізнес представляли лише Кримський содовий завод у м. Красноперекоськ, декілька підприємств будівельної галузі та найбільші морські порти, що загалом не перевищувало 5% від загального обсягу виробництва товарів і послуг. Отже, малий і середній бізнес займав до 95% економічного сегмента півострова. В умовах Криму весь малий і середній бізнес розвивався винятково як демпферний МСП(б), бо його розвиток ніяк не впливав на реформування фінансової та економічної структури великого бізнесу безпосередньо на території Криму. МСП(б) у Криму став фактично самостійною, окремою від материкової України та від місцевого великого бізнесу, сферою фінансово-економічної діяльності. МСП(б) до окупації був певною «кримотворювальною» сферою економіки АР Крим, що за сенсом подібно до вислову «містоутворювальне підприємство». Зміни, що відбулися з 2014 року, дають масив статистичної інформації щодо долі подальшого розвитку МСП(б) в Криму. У дослідженні використовуємо інформацію з відкритих джерел України до 2014 року, Російської Федерації та анексованого Криму, починаючи з 2014 року.

Станом на 1 січня 2014 року в Криму було зареєстровано 16 тисяч юридичних осіб, з-поміж них 15 тисяч малих підприємств [1]. Станом на 1 січня 2016 року на півострові залишилося всього 1016 малих підприємств [2]. Станом на 1 січня 2014 року в Криму у сфері малого бізнесу було задіяно до третини всіх робітників на півострові – близько 80–90 тисяч осіб [1]. За два з половиною роки, з початку 2014 до середини 2016 року, кількість співробітників малих підприємств в Криму скоротилося в 3 рази – до 29 тисяч осіб [2]. А станом на 2017 рік кількість індивідуальних підприємців у Криму впала в 5 разів порівняно з періодом 2013 року [3].

До окупації Криму частка лише малого бізнесу у виробництві товарів і послуг становила 22,2%, а його оборот дорівнював 14,3 млрд гривень (1,78 млрд доларів США за курсом на 01.01.2012 р.) [1]. Після анексії Криму цей показник почав знижуватися і за перше півріччя 2016 року становив 25,8 млрд російських рублів (менше 500 млн доларів) [2].

У Росії такий стан не вбачають проблемним, оскільки півострову відвели роль військової бази, де розвиватимуть тільки «военку» та супутні їй галузі. Наприклад, один із російських омбудсменів бачить розвиток Севастополя лише як сателіта військової бази Чорноморського флоту. «Севастополь повинен взяти найкраще з досвіду інших світових міст, що розвиваються як сателіти оборонних об'єктів ... Забезпечення

комплексу оборони дасть поштовх розвитку економіки Севастополя» [4], – повідомила прес-служба цього російського омбудсмена. Про досвід яких «інших світових міст» ідеться, не повідомляють, але економічній науці вже давно відомо, що орієнтація економіки на милітаризацію ще ніколи не призводила до соціально-орієнтованого економічного розвитку чи то країни, чи то регіону, чи то окремого міста.

Також треба взяти до уваги руйнування господарських зв'язків із суб'єктами материкової України і штучно складну логістику з Росії, що призвело до істотного зростання цін на товари за умов скорочення прибутку, особливо для малого бізнесу. Негативно впливають численні перепони з боку окупаційної влади для «ввічливого вилучення бізнесу» або візити «кримської самооборони» для самих незговірливих. У таких умовах кримські підприємці вважають за краще продавати або здавати в оренду свій бізнес росіянам, які швидко вирішують всі питання з місцевою «владою», або ж намагаються захистити свій бізнес. Показовим є «спротив» севастопольських торговців з Історичного бульвару, які кілька місяців чергували ночами біля своїх лотків, захищаючи бізнес. Але власні торговельні точки зберегти не вдалося – їх знесли в одну з липневих ночей [5].

Ще одна наявна проблема в підприємців Криму – недоступність до фінансових ресурсів. Ідеться про недоступність до грошових коштів не тому, що вони дорогі, а про недоступність до кредитів узагалі. Малий бізнес у Криму не може отримати кредити на розвиток. Великі банки не працюють у зв'язку із санкціями, що істотно зменшує можливості кримських підприємців узяти будь-які кредити. На початку 2014 року в Криму було 36 банків, а на березень 2018 року – 11, з яких із малим і середнім бізнесом працює тільки один – РНКБ. Два роки тому заявляли, що підприємці Криму зможуть отримувати кредити з державною підтримкою від МСП Банку під пільгові 6,5% річних. Але сам МСП Банк у Криму так і не почав працювати, пославшись на санкції. Однак під заявлені 6,5% річних був виданий усього один кредит у грудні 2017 року [6]. Відсутність банківського кредитування намагалися замінити фондами державного фінансування. Наприклад, 2015 року на підтримку малого і середнього бізнесу в Криму було виділено бюджетних 180 млн рублів (близько 3 млн доларів США), які проходили через три фонди. Правда, результати їх діяльності не можна назвати разючими. Фонд мікрофінансування підприємництва Республіки Крим надав мікропозики на пільгових умовах (під 10%) 77 підприємцям на суму в 45 млн рублів (у середньому по 0,5 млн рублів на одного). половину з виділених коштів (від 180 млн руб.) спрямували до Кримського державного фонду підтримки підприємництва не для фінансування потреб малого та середнього бізнесу, а для надання консультаційних (! – авт.) та освітніх (! – авт.) послуг [4].

У лютому 2015 року підприємець Олег Зубков писав: «Значно збільшився фіскальний гніт на підприємства і підприємців. Уже роботи поліції і прокуратури виявилось замало, з'явилися нові, незрозумілі, структури слідчих управлінь, комітетів з назвами «одна страшніша за іншу». Зросли штрафні санкції щодо українських у тисячі і десятки тисяч разів» [7].

Історик і політолог із Криму Олена Сергеева зауважила: «Загалом доля кримського бізнесу вельми сумна – місцевих підприємців активно витісняють вихідці з материка, виконуючи план із заміни населення на півострові. Стосовно тих, хто не згоден із такою ситуацією, використовують масу різноманітних засобів – від банальних перевірок до демонтажу їхніх кіосків або кафе. Найбільш активні представники бізнесу вважають, що краще покинути малу батьківщину і спробувати налагодити справу вже на материковій Україні, менш підприємливі – їдуть на заробітки в Росію, а зовсім зневірені – підпалюють себе на набережній Ялти» [8]. Але Росії на це наплювати: їй потрібні покірні холопи, а не ті, кому є що втрачати, крім ланцюгів [4]. І як підсумок поточного стану малого та середнього бізнесу в Криму підтримуємо висновок тієї ж Олени Сергеевої: «Анексія Криму завдала найбільш істотного удару по малому бізнесу (! – авт.), який не тільки приносив до бюджетів близько 20% коштів, а й надавав можливості працевлаштування для третини (! – авт.) населення. Тепер число підприємців скорочується, магазини й офіси або передають під контроль нових господарів – росіян, або взагалі закривають» [4].

Як вплинула така ситуація на загальний економічний стан у Криму? Шукати цифрові показники в економічній і фінансовій статистиці РФ безнадійно, бо вона занадто завуальована. Але якщо приховати підсумкові показники фінансово-економічного становища економічно активного населення цілком можливо, то, на наш погляд, є інший бік того ж явища, що не менш адекватно відображає наслідки колапсу малого та середнього бізнесу за чотири роки окупаційного режиму в Криму. Існують цілком об'єктивні інші показники, що безпосередньо висвітлюють зміни у стані соціальної якості та рівня життя того самого бізнесово-активного населення. Навіть не підозрюючи про це, узагальнив та оприлюднив такі показники Ігор Гундаров – доктор медичних наук, кандидат філософських наук, професор, головний спеціаліст Інституту лідерства в управлінні охороною здоров'я 1-го МГМУ ім. І. М. Сеченова; професор кафедри невиробничої сфери та соціальних технологій Академії праці і соціальних відносин [9].

Наведемо інформацію, яку виклав І. О. Гундаров, стверджуючи, що джерелом представлених даних слугували офіційні публікації Росстату.

«За чотири роки (2014–2017 рр.) кількість надлишково померлих у Криму порівняно з рівнем 2013 року перевищила 9,4 тис. осіб. ЦЕ ТІ, ХТО ЗАРАЗ ПОВИННІ БУТИ ЖИВИМИ (виділення наше). Для порівняння: військові втрати в Донецьку, Луганську і на південному сході України за цей час становлять близько 10 тис. осіб» [9]. Це також ті, хто зараз повинні бути живими.

«Зростання смертності мало епідемічний характер по всій території Криму. У містах приріст смертності становив: у Феодосії – 13%, Сімферополі – 12%, Євпаторії – 6%, Ялті – 5%. Гіпотеза про відстрочені дії негативних умов перебування в складі України не підтверджується. З 2005 по 2013 рік смертність як у материковій Україні, так і в Автономній Республіці Крим, і в Російській Федерації безперервно знижувалася. Медичні чинники ризику (куріння, ожиріння, підвищений холестерин крові, артеріальна гіпертензія, зловживання алкоголем) не вплинули на те, що сталося. Їх ефект накопичується роками і миттєво не змінюється. Тим більше, що швидше за всіх збільшилася кількість захворювань не системи кровообігу, а органів травлення і дихання. Летальність від отруєнь алкоголем навіть знизилася» [9].

«Уперше за історію демографії швидкість зростання жіночої смертності перевищила чоловічу» [9]. Нагадуємо, ідеться про Крим упродовж 2014–2017 рр.

Також І. О. Гундаров наводить показники «моральної статистики». «2015 року злочинність у Криму збільшилася на 53%, у Севастополі – на 45%. Тоді як за рік до цього (2014 р.) вона знизилася. Найбільший підйом мали економічні злочини – на 143% (!), зокрема вимагання – на 70%, крадіжки – на 32%, грабежі – на 11%, хуліганство – на 29%. Усе це свідчить про зубожіння населення і вульгаризацію соціальних відносин. За твердженням начальника Севастопольського управління МВС, «у нас зростає кількість злочинів за рахунок того, що зростає кількість безробітних. Роботи немає, а жити хочеться». Дві третини осіб, що скоїли злочин, не мали постійного джерела доходу. Зростання озлобленості й агресивності призвело до збільшення тяжких і особливо тяжких злочинів на 123%, зокрема вбивств – на 53%, розбоїв – на 48%, тяжких тілесних ушкоджень – на 25%» [9].

«Число розлучень збільшилося на 200%. Вал накопичення психосоціальних проблем привів до зниження народжуваності. Через це швидкість депопуляції (вимирання) населення збільшилася в 2,2 рази порівняно з 2012 роком – від 1,4 до 3,1%» [9]. Це все про Крим 2014–2017 років.

Вимушене насильницьке згорання малого та середнього бізнесу в Криму внаслідок російської окупації призвело до економічної та політичної ізоляції Криму й катастрофічних соціальних наслідків упродовж 2014–2017 років.

Висновки. *По-перше.* Підприємницький колапс у сфері малого та середнього підприємництва хоч і локальна, але дуже небезпечна загроза соціальній, економічній та особисто-життєвій безпеці задіяного в ньому безпосередньо та пов'язаного з ним опосередковано населення. Небезпека такого колапсу, на жаль, перебуває в одній площині з небезпекою бойових дій, а у відносному показнику навіть перевершує смертність від повномасштабних «гарячих» воєнних зіткнень.

По-друге. Саме на стадії демпферного розвитку малого та середнього підприємництва (бізнесу) чи то насильницьке, чи то будь-яке «випадкове», чи «неочікуване» згорання його призводить до негативних суспільних наслідків, притаманних, як уважали до тепер, лише військовим бойовим діям.

Література:

1. Постанова Верховної Ради Автономної Республіки Крим від 26.12.2012 р. № 1070-6/12 «О Программе развития малого и среднего предпринимательства в Автономной Республике Крым на 2013–2014 годы». URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/krym/show/rb1070002-12> (дата звернення 11.05.2019).
2. О деятельности малых предприятий Республики Крым в январе-июне 2016 года. URL: http://crimea.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_ts/crimea/resources/10231b004e1fd6a298cefb0d534aab22/O+деятельности+малых+предприятий+Республики+Крым+в+январе-июне+2016+года.pdf (дата звернення 11.05.2019).
3. Предпринимательство в Крыму. URL: <https://spmag.ru/articles/predprinimatelstvo-v-krymu> (дата звернення 27.04.2019).
4. Крым: великий исход малого бизнеса. URL: <https://ru.krymr.com/a/28000325.html> (дата звернення 11.05.2019).
5. Правозащитница: «Предприниматели в Крыму не могут защитить свои права перед властью». URL: <https://ru.krymr.com/a/27970118.html> (дата звернення 11.05.2019).
6. На всех не хватает. URL: <https://rg.ru/2018/03/13/reg-ufo/v-krymu-slozhilsia-deficit-kreditnyh-resursov-dliamalogo-biznesa.html> (дата звернення 11.05.2019).
7. 10 плюсов и 10 минусов, которые ощутил Крым и крымчане, спустя год после референдума. URL: <http://olegzubkov.blogspot.com/2015/02/10-10.html> (дата звернення 11.05.2019).
8. Старик без «Хоттабыча». Кто довел ялтинца до самосожжения? URL: <https://ru.krymr.com/a/27968638.html> (дата звернення 27.04.2019).
9. О росте смертности в Республике Крым. URL: http://www.ng.ru/kartblansh/2017-09-28/3_7083_kartblansh.html (дата звернення 11.05.2019).

Отримано: 20 травня 2019 р.

Прорецензовано: 29 травня 2019 р.

Прийнято до друку: 04 червня 2019 р.

e-mail: lyudmyla.kozak@oa.edu.ua

DOI: 10.25264/2311-5149-2019-13(41)-21-26

Козак Л. В. Напрями розвитку стратегічного партнерства підприємств АПК України. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. Острог: Вид-во НаУОА, червень 2019. № 13(41). С. 21–26.

УДК 330.338

JEL-класифікація: L 12, M 11, Q 13

Козак Людмила Василівна,*доктор економічних наук, доцент, декан економічного факультету Національного університету «Острозька академія»*

НАПРЯМИ РОЗВИТКУ СТРАТЕГІЧНОГО ПАРТНЕРСТВА ПІДПРИЄМСТВ АПК УКРАЇНИ

У статті досліджено форми стратегічного партнерства підприємств АПК України, з'ясовано цілі та функції агропромислових формувань, визначено їх можливості щодо подолання негативних наслідків фрагментації сільськогосподарства й обґрунтовано доцільність застосування маркетингових підходів у стратегічному управлінні означених формувань, спрямованих на максимізацію як вартості самої компанії, так і споживчої цінності, що виробляється за їх участі.

Ключові слова: стратегічне партнерство, агропромислові формування, вертикальна інтеграція, сільськогосподарська кооперація, управління цінністю.

Козак Людмила Васильевна,*доктор экономических наук, доцент, декан экономического факультета
Национального университета «Острожская академия»*

НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ СТРАТЕГИЧЕСКОГО ПАРТНЕРСТВА КОМПАНИЙ АПК УКРАИНЫ

В статье исследованы формы стратегического партнерства предприятий АПК Украины, выяснены цели и функции агропромышленных формирований, определены их возможности по преодолению негативных последствий фрагментации сельского хозяйства и обоснована целесообразность применения маркетинговых подходов в стратегическом управлении указанных формирований, направленных на максимизацию как стоимости самой компании, так и потребительской ценности, что производится с их участием.

Ключевые слова: стратегическое партнерство, агропромышленные формирования, вертикальная интеграция, сельскохозяйственная кооперация, управление ценностью.

Lyudmila Kozak,*Doctor of Economics, Associate Professor, Dean of the Faculty of Economics, National University of Ostroh Academy*

DIRECTIONS FOR DEVELOPING STRATEGIC PARTNERSHIPS OF AGROINDUSTRIAL COMPLEX ENTERPRISES IN UKRAINE

The article deals with the forms of strategic partnership of agroindustrial complex enterprises in Ukraine. The author reveals the goals and functions of agroindustrial formations, their ability to overcome the negative consequences of agriculture fragmentation. In particular, the functions and tasks of cooperation in associations of agroindustrial complex producers are analyzed. The possibility of establishing self-regulatory non-profit associations and national authorities in Ukraine that have a direct or indirect relation to the regulation of agricultural products markets is substantiated. The author pays particular attention to analyzing the stages of strategic goals development and transformation in terms of vertically integrated agro-industrial formations and justifies the feasibility of applying marketing approaches aimed at maximizing both the value of the company itself and the consumer value produced by their participation in the strategic management of the indicated formations.

Key words: strategic partnership, agro-industrial formation, vertical integration, agricultural co-operation, value management.

Постановка проблеми. Однією з основних причин низки стратегічних прогалів у діяльності підприємств АПК, невиконання багатьох державних програм щодо розвитку аграрного сектора України є те, що вони не містили інтеграційних механізмів їх реалізації. У сучасних формах стратегічного партнерства аграрних, переробних і заготівельних підприємств переважають фінансові цілі, що було виправдано до певного часу. Нині означені цілі та форми партнерства потребують критичної оцінки й системного

дослідження їх функцій і напрямів розвитку. Зазначені обставини й визначають актуальність обраного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пошуки шляхів підвищення ефективності підприємств аграрного сектора сприяли появі теоретичних ідей щодо доцільності та напрямків їх інтеграції, щоби створити сприятливе ринкове середовище в АПК. Такий висновок ґрунтується не лише на основі вивчення світових першоджерел, але й багатьох досліджень вітчизняних науковців, з-поміж них: В. Я. Амбросов [1], В. Г. Андрійчук [2; 3], О. О. Єранкін [4], В. П. Клочан [5], Ю. Ю. Лупенко [6], Б. Й. Пасхавер [7], В. С. Шебанів [10] та ін. Однак, незважаючи на значну кількість праць з цієї проблематики, пропонуване дослідження актуальне, оскільки в ньому узагальнено та виокремлено сучасні напрями стратегічного партнерства підприємств АПК.

Мета статті – з'ясувати вплив сучасних форм стратегічного партнерства в АПК на формування ефективних стратегій аграрних підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Здатність аграрного підприємства реалізовувати власні стратегії значною мірою обумовлено низкою зовнішніх передумов. За будь-якої обраної моделі стратегічного позиціонування її ефективність залежить від фінансових можливостей аграрного підприємства, оскільки кожна вимагає підтримання конкурентних показників операційної ефективності, а відтак, значних попередніх інвестицій у придбання сільськогосподарської техніки, устаткування, технологій тощо. Окрім того, сільськогосподарські підприємства мають володіти достатньою ринковою владою та гнучкістю, постійно розвивати власні стратегічні компетенції, оперативно реагувати на дії конкурентів та зміни в ринковому середовищі.

Зусиль лише аграрних підприємств зачасти для цього недостатньо навіть за умов високого рівня професійної підготовки їх вищого керівництва та обґрунтованості застосовуваних ними інструментів і методів стратегічного управління. Попри сучасні процеси інтеграції та концентрації капіталу, сільське господарство в Україні – типово фрагментована галузь, стратегічна перспектива розвитку якої насамперед полягає в проведенні низки заходів щодо консолідації зусиль усіх учасників ринку, що беруть участь у виробництві та логістичному просуванні аграрної продукції.

Як зазначає О. О. Єранкін, очевидно, що «рівень консолідації галузей АПК є різним. Найпомітніша різниця між сільським господарством – з одного боку, та переробними і харчовими галузями – з іншого» [4, с. 116]. Точно оцінити розпорошеність аграрного сектора неможливо, оскільки значна частина сільськогосподарських підприємств, які за статистичними даними функціують як самостійні суб'єкти підприємницької діяльності, насправді є складниками великих вертикально-інтегрованих угруповань. Однак статистичні дані свідчать, що 68,4% сільськогосподарських угідь припадає на середні та малі підприємства [9, с. 301]. Здебільшого в них відсутні фінансові можливості та кадровий потенціал, щоби провести маркетингові дослідження, стратегічний аналіз зовнішнього середовища, а відтак, і для власних стратегічних ініціатив.

Попри сказане вище, надзвичайно критично варто аналізувати вплив на кон'юнктурні показники ринку сільськогосподарської продукції великих аграрних підприємств. За даними офіційної статистики, на початок 2018 року їх налічувалося всього 565 одиниць, проте за розміром (6388 га) вони в 13,2 раза перевищували розмір середніх підприємств. Така ситуація свідчить про наявність значної строкатості за розмірами серед аграрних підприємств. Незважаючи на те, що чисельність великих підприємств стрімко зростає (за даним офіційної статистики тільки за останні п'ять років утричі) [9, с. 301], жодне з них не може суттєво впливати на кон'юнктурні показники ринку сільськогосподарської продукції. За відсутності процесів щодо консолідації їх зусиль, принаймні у сфері збуту сільськогосподарської продукції, така ситуація збережеться в майбутньому.

Ще одна реалія, яка суттєво впливає на розвиток сільського господарства, – це створення та стрімкий розвиток вертикально-інтегрованих агропромислових формувань в Україні. Проте повноцінно та комплексно оцінити ці формування в Україні складно, оскільки лише частину з них створено за формою класичних холдингових компаній, а інші функціують шляхом відступу прав на оренду земель сільськогосподарського призначення за умов прихованого контролю над діяльністю юридично незалежних сільськогосподарських, переробних та інших підприємств агропромислового комплексу.

Найбільш повно та комплексно описують означену проблему В. Г. Андрійчук, О. О. Єранкін, Ю. Ю. Лупенко та Б. Й. Пасхавер [3, 4, 6, 7]. «Загальними особливостями агрохолдингових формувань є такі: 1. Поглиблена спеціалізація складових організаційної структури, за якої материнська компанія (яка намагається зареєструватись в офшорній зоні) спеціалізується на веденні фінансово-інвестиційної діяльності, головне(і) підприємство(а) – трейдер(и) у країні(ах) ведення діяльності спеціалізуються маркетингово-торговельній діяльності, дочірні підприємства або філії – на переробці та зберіганні сіль-

ського господарської продукції, а основу агрохолдингів становлять поглинуті або підконтрольні сільськогосподарські підприємства. 2. Здійснення сільськогосподарського виробництва на розосереджених по сільських територіях (районах, областях) й орендованих землях. Значна частина з них не реєструють підприємства в місцях розміщення орендованих земель, а перетворюють поглинуті сільськогосподарські підприємства у структурні підрозділи, звітуючи за місцем реєстрації філії або головної компанії (зазвичай у містах)» [132, с. 6-8]. На думку авторів процитованого дослідження, на сьогодні такі агрохолдингові формування контролюють близько 8,7 млн га сільськогосподарських угідь в Україні, що становить 21% від загальної їх кількості, з-поміж них 42,6% угідь, що обробляють аграрні підприємства [6, с. 7].

Професор Андрійчук В. Г. вважає, що існує загроза повної монополізації ринку оренди землі агрохолдингами за два-три десятиліття, якщо цей процес в Україні й надалі буде розвиватися стихійно, як це мало місце впродовж останніх 13 років. Окрім цієї, зазначає дослідник, існують і інші негативні аспекти означеного процесу. Зокрема, зміна мотивації виробничої діяльності агрохолдингів. Якщо на початкових стадіях свого розвитку їх створювали, щоб гарантовано забезпечити власні потреби дешевою сировиною, то нині ситуація кардинально змінилася. «До нових мотивів можна віднести порівняно більшу доступність до капіталу (кредити, інвестори), до ресурсів і товарних ринків, ширші можливості для обміну досвідом, технологіями та для диверсифікації, а також можливість лобювати свої інтереси на всіх щаблях владної вертикалі», – зауважує вчений [2, с. 8].

Отже, основними мотивами виробничо-фінансової діяльності вертикально-інтегрованих агропромислових формувань в Україні є покращення доступу до фінансових ресурсів, урахування кредитування та розміщення цінних паперів за участі міжнародних організацій, отримання якомога більшого контролю над товарними потоками в АПК, щоб максимізувати власний прибуток навіть за рахунок суміжних ланок маркетингового ланцюга. За такої інтеграції аграрні підприємства значною мірою втрачають інтереси, вони практично позбавлені можливостей реалізувати власні стратегічні ініціативи. Отже, реальний зміст інтеграційних процесів в аграрному секторі економіки України дає підстави зробити висновок, що потрібно формувати нові підходи до подолання наслідків слабких позицій аграрних підприємств навіть усередині агрохолдингів.

Один зі способів подолати негативний вплив слабких ринкових позицій аграрних підприємств – створити найрізноманітніші неприбуткові об'єднання та асоціації виробників, національні органи управління, які прямо чи опосередковано регулюватимуть ринки сільськогосподарської продукції. Головними напрямками діяльності названих органів управління є внутрішньогалузева та міжгалузева координація підприємств певного продуктового підкомплексу, розроблення принципів його функціонування та визначення розподільчих механізмів по всій довжині маркетингового ланцюга з виробництва та реалізації сільськогосподарської продукції.

З різною мірою інтенсивності такі механізми застосовують у багатьох країнах, однак найбільшого розвитку досягнуто в країнах ЄС, попри те, що їх становлення відбувалося складно та тривалий час. Низка фахівців вважає, що початок означеним процесам покладено в грудні 1964 року, коли Рада міністрів ЄЕС вперше затвердила рішення про створення єдиного ринку зерна, установивши єдині підходи до ціноутворення в усіх країнах співтовариства, і завершено в середині 70-х років виокремленням понад 20-ти таких продуктових ринків, кожен із яких має свою систему регулювання та підтримки. Нині названі установи широко представляють інтереси всіх учасників певного продуктового ринку та вносять пропозиції уряду щодо регулювання обмінних і розподільчих процесів серед них.

Певною мірою означені функції могли б виконувати вже створені в Україні чисельні асоціації виробників, переробників і підприємств, що заготовляють і зберігають сільськогосподарську продукцію. Проте особливість цих формувань така, що вони зазвичай об'єднують зусилля підприємств одного рівня (наприклад, асоціація виробників молока й асоціація підприємств, що його переробляють) і мають власні комерційні цілі. Не заперечуючи актуальності виконуваних цими асоціаціями функцій, загальний їхній недолік – це слабкий вплив на діяльність підприємств, що вони об'єднують, а в окремих підкомплексах наявні по декілька утворень, які функціують лише формально. Передусім така розпорошеність і слабкий вплив характерна для різноманітних асоціацій сільськогосподарських виробників.

Отже, щоб задіяти цей управлінський механізм, потрібно вжити низку заходів для об'єднання зусиль представницьких органів виробників і держави та створення саморегулювальних органів нового типу, розробити принципи їх функціонування й ухвалити низку нормативних актів, які б регулювали таку діяльність. Саме тому як один із основних механізмів реалізації стратегії розвитку аграрного сектора економіки на період до 2020 року було передбачено «створення та функціонування саморегулювальних організацій у всіх галузях сільського господарства» [8]. Незважаючи на те, що означене завдання в Україні на часі й набуває особливої ваги, для його вирішення зроблено дуже мало. Зважаючи на досвід розвине-

них країн, становлення цих організацій в Україні також буде тривалим і виконуватимуть вони передусім функції регулювання обмінних і розподільчих процесів у певних продуктових підкомплексах, а також узгодження позицій держави та виробників щодо їх оподаткування та фінансової підтримки. Саме тому створення цих організацій можна віднести до основних чинників, покликаних забезпечити сприятливе підприємницьке середовище для функціонування аграрних підприємств.

Низка фахівців в Україні ключ до подолання негативних наслідків низької ринкової влади сільськогосподарських товаровиробників убачає в розвитку кооперації [5, 7, 10]. Спираючись на досвід розвинутих країн світу, де вона дуже поширена, учені обумовлюють певні переваги означеної форми консолідації зусиль аграріїв. Проте, як свідчить світова практика, сільськогосподарські й обслуговні кооперативи здебільшого створюють дрібні виробники для виконання вузьких спеціалізованих виробничих або обслуговних функцій, зазвичай для дороблення та оптової торгівлі власною продукцією, матеріально-технічного постачання, спільного обробітку землі, вирощування тварин тощо. Багатофункційні кооперативи, які до того володіють значними земельними, фінансовими та іншими ресурсами, менш поширені. Напрями діяльності сільськогосподарських кооперативів в Україні аналогічні.

Звідси можемо зробити висновок, що означені формування суттєво не впливатимуть на подолання негативних наслідків фрагментації сільського господарства. Проте для вирішення низки соціальних проблем, зокрема підвищення рівня зайнятості населення, розвиток кооперації в сільській місцевості матиме важливе значення. Окрім того, кооперація – дієвий механізм підвищити операційну ефективність дрібних сільськогосподарських виробників. За умов узгодженості стратегічних цілей і прийнятної рівня конкурентоспроможності виробленої продукції ця обставина надає таким об'єднанням широкі можливості щодо подальшої ефективної вертикальної інтеграції. Саме тому «підтримка розвитку кооперації із застосуванням кластерної моделі» – один із пріоритетних напрямків державної аграрної політики, що обумовлено в Стратегії розвитку аграрного сектора економіки на період до 2020 року [8].

Попри названі вище недоліки, саме у вертикально-інтегрованих структурах можуть найефективніше вирішувати заходи з пошуку спільних економічних інтересів та узгодженості дій підприємствами АПК щодо їх ринкової діяльності, зокрема визначення стратегічних напрямків розвитку. Означені інтегровані структури в Україні різноманітні щодо змісту та форм їх функціонування, проте у своїй діяльності вони мають два спільні аспекти – організаційно-правовий та економічний. У складі економічних проблем можна виокремити мотиви й цілі інтеграції, а також відносини власності та розподілу. Предметом цього розгляду є найменш досліджений аспект функціонування вертикально-інтегрованих структур в АПК, а саме їх економічні вигоди та втрати в результаті консолідації зусиль щодо формування та реалізації стратегій позиціонування.

Переважна більшість публікацій, присвячених дослідженню концентрації капіталів і виробництва, зокрема й в АПК, зосереджена на майнових аспектах функціонування вертикально-інтегрованих структур, зокрема проблемах оцінки їх вартості як об'єктів для ефективного позиціонування на фінансових ринках, оптимізації грошових потоків, структури, джерел формування та напрямків використання капіталу тощо. Безумовно, означені аспекти надзвичайно актуальні для функціонування означених формувань, проте в сучасних умовах все більше з'являється думок, що потрібно оцінити синергійний ефект, поєднавши зусилля у формуванні стратегій розвитку їхніх учасників. Критично оцінюючи структурні перетворення в аграрному секторі та їх вплив на інтереси сільськогосподарських підприємств, професор В. Я. Амбросов слушно зазначає, що «раціональна організаційна структура, корпоративна єдність інтегрованих формувань можуть бути досягнуті за сумісної участі всіх його членів у стратегічному плануванні, управлінні якістю, витратами, доходами на основі комерційного розрахунку» [1, с. 75–76].

З огляду на сказане постає питання щодо механізмів запровадження нових форм стратегічного партнерства у вертикально-інтегрованих формуваннях агропромислового комплексу, які б давали змогу отримувати найбільший синергетичний ефект для учасників. Уважаємо, що цей управлінський механізм повинен діяти так, щоб суб'єкт управління впливав на об'єкт насамперед через спонукання зміни (визначення) стратегічних цілей у діяльності останнього. Не заперечуючи важливості характеру та тісноти взаємодії для підприємства та/або інтегрованого формування як об'єкта управління, що є складним соціально-економічним утворенням, саме підсистема цілей, обумовлених його стратегією, виступає основною системоутворювальною ознакою, що визначає особливості їх функціонування.

З-поміж чинників, які обумовлюють систему цілепокладення агропромислових вертикально-інтегрованих формувань в Україні, варто назвати умови їх формування та рівень розвитку. Як зазначає О. О. Єранкін, перший етап формування цих об'єднань стартував на початку 2000-х років. Характерно було те, що переважна більшість підприємств опинилася в агробізнесі не завдяки стратегічним розрахункам, а випадково: одних змусила безвихідь купувати виробничі активи в сільськогосподарських під-

приємств, щоби сплатити боргові зобов'язання, інших привабила значна недооцінка активів в аграрній галузі й бажання швидко заробити на їх перепродажу, а третіх – «романтичні» очікування високих надприбутків від сільськогосподарського виробництва [4, с. 95].

Другий етап розпочався 2005 року. У цей період укладено низку угод щодо ліквідації, злиття, поглинання та створенням нових агропромислових формувань. Ці процеси активізувало підвищення попиту на продовольчу продукцію на світовому ринку, що призвело до значного зростання цін на продукцію аграрного сектора на внутрішньому ринку. Інвестувати в аграрний сектор стало вигідно, норма віддачі на вкладений капітал у сільському господарстві впродовж досліджуваного періоду була вищою від середньої позначки в національній економіці, ба більше, що концентрація капіталів і земельних ресурсів надавала можливість деякою мірою впливати на ринки та лобіювати власні інтереси у владних структурах.

Цей період був одним із вирішальних у формуванні сучасної матеріально-технічної бази не тільки аграрного сектора, але й низки пов'язаних із ним інфраструктурних галузей. На думку професора В. Г. Андрійчука, «в умовах, що склалися в сільському господарстві впродовж багатьох років, іншого шляху подолання сільськогосподарськими товаровиробниками гострого дефіциту фінансових ресурсів в умовах деіндустріалізації виробництва, великих боргів і обмеженого або зовсім відсутнього доступу до довгострокових кредитів, просто не було через надмірне відсторонення держави від ефективного регулювання доходів аграрного сектору» [3, с. 5].

Основними стратегічними цілями створення агропромислових формувань у цей період було отримання певного синергічного ефекту в діяльності за рахунок консолідації фінансових (фінансові цілі) та матеріальних ресурсів (виробничі та/або логістичні цілі) залежно від спеціалізації структурних підрозділів, що заготовляли та зберігали сільськогосподарську продукцію та/або переробляли її. У сучасних умовах фінансові цілі також домінують у стратегічних пріоритетах розвитку агропромислових формувань, проте дещо трансформовано їх змістовну сутність, а саме відбувся перехід від критерію максимізації прибутку означених структур до наступного пріоритету – максимізації вартості капіталу інтегрованих об'єднань.

Домінування фінансових стратегічних цілей, що було тоді виправданою вимогою, призвело до того, що більшість агропромислових формувань в Україні функціює за принципом холдингів або конгломератів, у яких материнська компанія має ту чи ту частку статутного капіталу або іншим способом (формально або приховано) контролює фінансові потоки кожного з учасників об'єднання. Отже, загальними недоліками та слабкістю стратегічного управління агропромислових формувань у сучасних умовах є недооцінювання потреби застосувати інтегровані підходи, які полягають у комплексному та системному поєднанні стратегічних цілей, спрямованих на максимізацію як вартості самої компанії, так і споживчої цінності, яку виробляють члени інтеграційних об'єднань. Зазначене дає підстави говорити, що потрібно запровадити принципово нову форму інтеграції – управлінську, що має деякі труднощі.

Складність застосувати маркетингові підходи у стратегічному партнерстві агропромислових формувань обумовлено тим, що значна частина з них об'єднують підприємства, які належать до різних підгалузей або й галузей АПК, тобто не мають певного «ринкового обличчя», що не дає змоги в межах цих об'єднань здійснювати послідовно коригувальні дії впродовж усіх ланок «ланцюга формування споживчої цінності». Тобто, основні перешкоди, що стримують застосування сучасних стратегічних підходів у формуванні цілей агропромислових вертикально-інтегрованих формувань в АПК в Україні, можна звести до двох груп: по-перше, це об'єктивні причини організаційно-правового характеру, пов'язані з особливостями їх формування; по-друге, суб'єктивні чинники, які полягають у тому, що вище керівництво інтеграційних об'єднань недооцінює можливостей отримати додаткову економічну вигоду для всіх учасників у результаті запровадження нових підходів стратегічного партнерства.

Решта причин похідні. До цієї категорії також варто віднести вирішення ключових питань щодо того, хто має бути інтегратором на тому чи тому ринку. За наявності політичної волі на корпоративному та державному рівнях усунення означених похідних перешкод передбачатиме пошук конкретних управлінських інструментів для вирішення цих похідних проблем. Окрім того, у сучасних умовах потрібна гнучка й ефективна державна політика в цьому напрямку, яка має сприяти означеному стратегічному партнерству, що по суті веде до значної концентрації ринкової влади підприємств-інтеграторів, і водночас створювати противаги безперешкодному їх монопольному диктату, забезпечувати передумови ефективного розвитку найменш захищеного аграрного сектора економіки.

Висновки. Підсумовуючи сказане, можна зробити такі висновки. Стратегічне партнерство в аграрному секторі України спрямоване на ефективне вирішення низки завдань, щоб поліпшити фінансове забезпечення та підвищити операційну ефективність підприємств АПК, що позитивно впливає на забез-

печення для них стійких конкурентних переваг як на внутрішньому, так і світових ринках. Проте, на відміну від країн ЄС, інтеграційні механізми в Україні не містять дієвих заходів цілеспрямованої організації сільськогосподарського ринку. Особливої уваги потребує аналіз стратегічних цілей вертикально-інтегрованих агропромислових формувань, щоб застосувати маркетингові підходи в стратегічному управлінні означених формувань, спрямованих на максимізацію як вартості самої компанії, так і споживчої цінності, яку виробляють за їхньої участі.

Література:

1. Амбросов В. Я. Ринок і стратегія розвитку сільськогосподарських підприємств. *Економіка АПК*. 2013. № 10 (228). С. 72–79.
2. Андрійчук В. Г. Проблемні аспекти регулювання функціонування агропромислових компаній. *Економіка АПК*. 2014. № 2. С. 5–21.
3. Андрійчук В. Г. Надконцентрація агропромислового виробництва і земельних ресурсів та її наслідки. *Економіка АПК*. 2009. № 2. С. 3–9.
4. Єранкін О. О. Маркетинг в АПК України в умовах глобалізації: монографія. Київ: КНЕУ, 2009. 419 с.
5. Клочан В. П., Костаневич Н. І. Споживчу кооперацію треба відроджувати. *Вісн. аграр. науки Причорномор'я*. 2011. № 4. Т. 1. С. 10–14.
6. Лупенко Ю. Ю., Кропивко М. Ф. Агрохолдинги в Україні та посилення соціальної спрямованості їх діяльності. *Економіка АПК*. 2013. № 7 (225). С. 5–21.
7. Пасхавер Б. Й., Молдован Л. В., Шубравська О. В. Основні проблеми розвитку сільськогосподарського виробництва. *Економіка АПК*. 2012. № 9. С. 3–9.
8. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 р. № 806-р «Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року». URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-%D1%80>.
9. Статистичний щорічник України за 2017 рік: статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2018. 541 с.
10. Шебанів В. С., Шевченко Т. В. Розвиток кооперації в АПК. *Економіка АПК*. 2013. № 2 (220). С. 5–21.

**ЕКОНОМІКА І УПРАВЛІННЯ
ГАЛУЗЯМИ ТА ПІДПРИЄМСТВАМИ**

Отримано: 24 травня 2019 р.

Прорецензовано: 30 травня 2019 р.

Прийнято до друку: 08 червня 2019 р.

e-mail: raya11@ukr.net

DOI: 10.25264/2311-5149-2019-13(41)-28-33

Грінченко Р. В. Комплексна методика оцінювання ефективності змін на підприємстві. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, червень 2019. № 13(41). С. 28–33.

УДК 334.021.42:005

JEL L 21

Грінченко Раїса Володимирівна,*кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки підприємства та організації підприємницької діяльності, Одеський національний економічний університет*

КОМПЛЕКСНА МЕТОДИКА ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗМІН НА ПІДПРИЄМСТВІ

У статті вдосконалено теоретико-методичний підхід до оцінки ефективності впровадження механізму управління адаптацією до змін підприємств у зовнішньому та внутрішньому середовищі їх функціонування. Виявлено, що ефективність змін потрібно оцінювати окремо в зовнішньому та внутрішньому середовищі діяльності підприємств. Підсумковим показником оцінки ефективності змін на підприємстві запропоновано розрахунок інтегрального показника ефективності змін на підприємстві, що містить оцінку ефективності змін у зовнішньому та внутрішньому середовищі функціонування підприємств. Запропоновано комплексну методіку оцінювання ефективності змін на підприємстві, яку деталізовано для оцінювання ефективності змін у зовнішньому та внутрішньому середовищі функціонування підприємств.

Ключові слова: зміни, оцінка, ефективність, середовище.

Грінченко Раїса Владимировна,*кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономики предприятий и организации предпринимательской деятельности, Одесский национальный экономический университет*

КОМПЛЕКСНАЯ МЕТОДИКА ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИЗМЕНЕНИЙ НА ПРЕДПРИЯТИИ

Основной целью статьи выступает усовершенствование теоретико-методического подхода к оценке эффективности механизма управления адаптацией к изменениям предприятий во внешней и внутренней среде их функционирования. Выведено, что оценка эффективности изменений должна проводиться отдельно во внешней и внутренней среде предприятия. Итоговым показателем оценки эффективности изменений на предприятии предлагается расчет интегрального показателя эффективности изменений на предприятии, включая оценку эффективности изменений во внешней и внутренней среде функционирования предприятия. Предложена комплексная методика оценки эффективности изменений на предприятии с ее детализацией отдельно для оценки эффективности изменений во внешней и внутренней среде функционирования предприятия.

Ключевые слова: изменения, оценка, эффективность, среда.

Raisa Hrinchenko,*PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Enterprise Economics and organization of business activities, Odessa National Economic University*

COMPLEX METHOD OF ENTERPRISES CHANGES EFFICIENCY EVALUATION

The main objective of the article is to improve the theoretical and methodical approach to assessing the effectiveness of the enterprises mechanism of the adaptation to the changes in the external and internal environment of its functioning. Proceeding from the proposed four-way approach to the formation of a mechanism for the adaptation of the enterprise to changes, the assessment of the changes effectiveness should be carried out in four main areas: organizational and economic; technological; legal; social. An assessment should be carried out separately in the external and internal environment of the enterprise. The result of the changes effectiveness assessment should be a comprehensive indicator that will enable to formulate conclusions for the company and develop further solutions in terms of the assessment results. The calculation of the integral indicator of the changes effectiveness in the enterprise is proposed as a final indicator of the of the changes effectiveness evaluation, which includes a changes effectiveness assessment in the external and internal environment of the enterprise. This approach allows to assess the effectiveness of implementing changes in the external and internal environment of the enterprise. The stages of diagnosis and assessment of enterprise activity can be divided into three main blocks: preparatory, main and final. A comprehensive methodology for evaluating the effectiveness of changes in the enterprise with its detailed elaboration is proposed for assessing the effectiveness of changes in the external and internal environment of the enterprise's operation.

Key words: changes, evaluation, efficiency, environment.

Постановка проблеми. Сучасний світ розвивається дуже динамічно. Зміни виникають як у зовнішньому середовищі діяльності підприємств, так і у внутрішньому. Підприємства повинні контролювати зміни та керувати ними, тобто сформувати механізм управління адаптацією до змін, який буде здатним передбачати можливі зміни та створювати підґрунтя гнучко реагувати на них. Такий механізм створить передумови для підвищення конкурентоспроможності успішних підприємств та виходу із кризи підприємств, що відчувають негативні наслідки розвитку ринкової економіки. Проте впровадження будь-якого механізму управління адаптацією до змін підприємства потребує оцінки ефективності наслідків їх впровадження. Оцінка передбачає комплексний розрахунок ефективності впровадження механізму управління адаптацією підприємства до змін із боку зовнішнього та внутрішнього середовища функціонування підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні роки багато закордонних і вітчизняних учених приділяють значну увагу адаптації діяльності підприємств. На сучасному етапі це питання досліджували такі вчені: Р. Акофф, І. Ансофф, Н. Білошкурська, П. Браунінг, М. Буднік, Н. Васюткіна, В. Дубчак, О. Кожевіна, Г. Козаченко, В. Кучеренко, Т. Ландіна, Л. Мельник, Б. Мільнер, Е. Пастухова, І. Пітайкіна, Л. Растрігін, Д. Хайман, О. Хитра, Г. Ханалієв, Е. Чиженькова, О. Шатілова, В. Якубів, В. Ячменьова та інші. Проте теоретико-методична база дослідження формування компонентів механізму управління адаптацією до змін на підприємстві потребує більш комплексного опрацювання із застосуванням системного підходу до оцінювання ефективності його впровадження у зовнішньому та внутрішньому середовищі діяльності підприємства. У зв'язку зі значною актуальністю та недостатньо комплексним опрацюванням це питання потребує подальшого розгляду та доповнення.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Щоб сформувати ефективний механізм управління адаптацією до змін на підприємствах, було досліджено теоретико-методичні засади управління адаптацією до змін у діяльності підприємств та зосереджено увагу на оцінці ефективності впровадження механізму управління адаптацією підприємства до змін, який містить оцінку ефективності впровадження змін у зовнішньому та внутрішньому середовищі функціонування підприємства.

Мета дослідження – удосконалити теоретико-методичний підхід до оцінки ефективності механізму управління адаптацією до змін підприємств у зовнішньому та внутрішньому середовищі їх функціонування.

Виклад основного матеріалу. Щоб сформувати комплексний підхід до оцінки ефективності механізму управління адаптацією підприємств до змін, передовсім розтлумачимо основні теоретичні поняття.

Використовуючи напрацювання сучасних авторів [4–12], ми запропонували власне визначення поняття «адаптація». Це безперервний процес дослідження зовнішнього та внутрішнього середовища діяльності підприємства, розроблення та впровадження змін в управлінні організаційно-економічними, правовими, технологічними та соціальними складниками діяльності підприємств для досягнення цільових показників діяльності та підвищення конкурентоспроможності підприємств, а також нівелювання негативного впливу на діяльність підприємства, що виникає внаслідок циклічних і сезонних чинників.

Механізм управління адаптацією діяльності підприємства треба розглядати як систему, яка повинна складатися з чотирьох основних компонентів – організаційно-економічного, правового, технологічного та соціального. Одним із центральних елементів будь-якого механізму управління адаптацією підприємства до змін є оцінка ефективності його впровадження для підприємства.

Зважаючи на запропонований чотириєдиний підхід до формування механізму управління адаптацією підприємства до змін, оцінювати ефективність змін потрібно за основними чотирма напрямками:

- організаційно-економічна;
- технологічна;
- правова;
- соціальна.

Проте потрібно окремо оцінювати зовнішнє та внутрішнє середовище діяльності підприємства. Результатом оцінки ефективності змін повинен бути комплексний показник, який дасть змогу підприємству сформулювати висновки та розробити подальші кроки, урахувавши результат оцінювання.

Підсумковим показником оцінки ефективності змін на підприємстві пропонуємо розрахунок інтегрального показника ефективності змін на підприємстві, що містить оцінку ефективності змін у зовнішньому та внутрішньому середовищі функціонування підприємства. Такий підхід дає змогу оцінити ефективність впровадження змін на підприємстві комплексно.

Етапи діагностики й оцінювання діяльності підприємства можна розподілити на три основні блоки: підготовчий, основний і завершальний. На рис. 1 представлено блок-схему оцінки інтегрального показника ефективності змін на підприємстві.

Для пояснення основних елементів блок-схеми оцінки інтегрального показника оцінки ефективності змін потрібно додати деякі використані формули та позначення:

$$I_{adapt} = I_{ext} \times a_i + I_{int} \times b_j \quad (1)$$

$$a_i + b_j = 1, \quad (2)$$

$$I_{compl} = I_{adapt} \times I_{pers} \quad (3)$$

де I_{adapt} – інтегральний показник ефективності змін на підприємстві завдяки впровадженню механізму управління адаптацією підприємства до змін;

I_{ext} – інтегральний показник оцінки ефективності змін на підприємстві, що враховує вплив зовнішнього середовища (використовуючи PEST-методику для оцінки чотирьох груп чинників: політичних, економічних, науково-технологічних і соціальних);

1. Визначення об'єкта оцінки
2. Формулювання мети та завдань оцінки
3. Визначення суб'єктів оцінки, розподіл обов'язків між суб'єктами
4. Формування системи накопичення та оброблення отриманої інформації
5. Аналіз зовнішнього середовища діяльності підприємства. Визначення I_{ext} – інтегрального показника оцінки ефективності змін на підприємстві, що враховує вплив зовнішнього середовища (використовуючи PEST-методику для оцінки чотирьох груп чинників – політичних, економічних, науково-технологічних і соціальних): $I_{ext} = \sum_{i=1}^n Fi * Ci$
6. Аналіз внутрішнього середовища діяльності підприємства. Визначення I_{int} – інтегрального показника оцінки ефективності змін на підприємстві, що враховує вплив внутрішнього середовища діяльності підприємства (використовуючи адаптовану методику оцінки ефективності змін, розраховану на основні чотирьох компонентів механізму управління адаптацією підприємства до змін): $I_{int} = \sum_{i=1}^n Ei * Mi$
7. Визначення a_i, b_j – значущість показників оцінки ефективності змін для підприємства з урахуванням оцінки ефективності змін у зовнішньому та внутрішньому середовищі діяльності підприємства.
8. Визначення I_{pers} – інтегрального показника рівня сприйняття персоналом змін на підприємстві
9. Визначення I_{adapt} – інтегрального показника ефективності змін на підприємстві завдяки впровадженню механізму управління адаптацією підприємства до змін: $I_{adapt} = I_{ext} \times a_i + I_{int} \times b_j$
10. Визначення I_{compl} – інтегрального показника ефективності змін на підприємстві завдяки впровадженню механізму управління адаптацією підприємства до змін, що враховує зміни в зовнішньому та внутрішньому середовищі діяльності підприємства та рівень сприйняття персоналом пропонувані змін: $I_{compl} = I_{adapt} \times I_{pers}$
11. Оцінка інтегрального показника ефективності змін на підприємстві з урахуванням мети та завдань оцінки
12. Формулювання результатів оцінки з висновками

Рис 1. Блок-схема оцінки інтегрального показника ефективності змін на підприємстві*

* Джерело: розробила авторка

I_{int} – інтегральний показник оцінки ефективності змін на підприємстві, що враховує вплив внутрішнього середовища діяльності підприємства (використовуючи адаптовану методику оцінки ефективності змін, що розрахована на основні чотирьох компонентів механізму управління адаптацією підприємства до змін);

a_i, b_j – значущість показників оцінки ефективності змін для підприємства з урахуванням оцінки ефективності змін у зовнішньому та внутрішньому середовищі діяльності підприємства. Треба розраховувати експертним методом окремо для кожного конкретного підприємства.

I_{pers} – інтегральний показник рівня сприйняття персоналом запропонованих змін на підприємстві;

I_{compl} – інтегральний показник ефективності змін на підприємстві завдяки впровадженню механізму управління адаптацією підприємства до змін, що враховує зміни в зовнішньому та внутрішньому середовищі діяльності підприємства та рівень сприйняття персоналом змін.

Також варто пояснити методику оцінювання інтегрального показника ефективності змін у зовнішньому середовищі:

$$I_{ent} = \sum_{i=1}^n F_i * C_i, \quad (4)$$

де I_{ent} – інтегральний показник оцінки ефективності змін у зовнішньому середовищі діяльності підприємства за рахунок упровадження механізму управління адаптацією діяльності підприємства до змін;

F_i – середня бальна оцінка в кожній групі чинників оцінки ефективності змін у зовнішньому середовищі діяльності підприємства за рахунок впровадження механізму управління адаптацією діяльності підприємства до змін – політичних, економічних, науково-технологічних, соціальних;

n – кількість груп чинників оцінки ефективності змін у зовнішньому середовищі діяльності підприємства за рахунок впровадження механізму управління адаптацією діяльності підприємства до змін;

C_i – вага кожної групи чинників в оцінці ефективності змін у зовнішньому середовищі діяльності підприємства за рахунок впровадження механізму управління адаптацією діяльності підприємства до змін.

Під час оцінки ефективності змін на підприємстві підготовчими є етапи 1–4. Тут треба зауважити, що помилки на підготовчому етапі здатні звести нанівець усю подальшу роботу з оцінки й аналізу. Вирішальною є повнота інформації, яку потрібно отримати підприємству, готуючись до самого процесу оцінки, та суб'єктивність сприйняття тієї чи тієї інформації суб'єктами оцінки.

Основними етапами оцінки інтегрального показника ефективності змін є етапи 5–10. Важливо вибрати методику та методи оцінювання. Під час розрахунку інтегрального показника ефективності змін основним завданням було спрощення такої процедури для працівників підприємства та легка інтерпретація цих показників. Основні індикатори оцінки ефективності змін базуються на зовнішньому та внутрішньому середовищах підприємства. Проте це все потрібно розвивати у взаємозв'язку із персоналом підприємства. Тому в мультиплікативній моделі індексу інтегральної оцінки ефективності рівень сприйняття персоналом змін може як посилити ефективність змін, так і повністю звести її до нуля, або ж навпаки завести підприємство ще в більш скрутне становище.

Варто також зауважити, що будь-яку методику оцінки показників потрібно формувати так, щоб показники, унесені до неї, були стандартизовані, тобто, щоб персонал мав можливість співвідносити значення абсолютно різних за сутністю та значеннями показників. Під час оцінки інтегрального показника ефективності змін використано методику нормування та стандартизації, що дала змогу привести використані показники до єдиного значення в межах від 0 до 1.

1. Визначення об'єкта оцінки
2. Формулювання мети та завдань оцінки
3. Визначення суб'єктів оцінки, розподіл обов'язків між суб'єктами
4. Формування системи накопичення та оброблення отриманої інформації
5. Визначення F_1 – середньої бальної оцінки по групі політичних чинників впливу на ефективність змін із боку зовнішніх чинників впливу: $F_1 = \sum_{j=1}^m F_j * p_j \div m$
6. Визначення F_2 – середньої бальної оцінки по групі економічних чинників впливу на ефективність змін з боку зовнішніх чинників впливу: $F_2 = \sum_{j=1}^m F_j * p_j \div m$
7. Визначення F_3 – середньої бальної оцінки по групі соціальних чинників впливу на ефективність змін із боку зовнішніх чинників впливу: $F_3 = \sum_{j=1}^m F_j * p_j \div m$
8. Визначення F_4 – середньої бальної оцінки по групі науково-технологічних чинників впливу на ефективність змін із боку зовнішніх чинників впливу: $F_4 = \sum_{j=1}^m F_j * p_j \div m$
10. Оцінка основних показників-індикаторів зовнішнього середовища функціонування підприємства
11. Прогнозування зміни показників-індикаторів зовнішнього середовища функціонування підприємства
12. Визначення I_{ext} – інтегрального показника оцінки ефективності змін на підприємстві, що враховує вплив зовнішнього середовища (використовуючи PEST-методику для оцінки чотирьох груп чинників –: політичних, економічних, науково-технологічних і соціальних): $I_{ext} = \sum_{i=1}^n F_i * C_i$
13. Формулювання результатів оцінки з висновками

Рис 2. Блок-схема оцінки інтегрального показника ефективності змін на підприємстві, що враховує вплив зовнішнього середовища*

* Джерело: розробила авторка.

Невід'ємною частиною оцінки ефективності змін є завершальний етап, який на блок-схемі містить два основні етапи – 11 та 12. Будь-який аналіз сам собою не має значення для підприємства. Потрібно розробити подальші заходи, що й передбачено у вищенаведеній блок-схемі.

На рис. 2 представлено детальну блок-схему оцінки ефективності змін на підприємстві для розрахунку I_{ext} – інтегрального показника оцінки ефективності змін на підприємстві, що враховує вплив зовнішнього середовища (використовуючи PEST-методику для оцінки чотирьох груп чинників – політичних, економічних, науково-технологічних і соціальних).

Варто докладніше проаналізувати методичні аспекти формування інтегрального показника оцінки ефективності змін на підприємстві, що враховує вплив внутрішнього середовища функціонування підприємства. Першим етапом формування такої методології є визначення цілей і завдань такої оцінки.

На рис. 3 представлено блок-схему оцінки ефективності змін на підприємстві для розрахунку I_{int} – інтегрального показника оцінки ефективності змін на підприємстві, що враховує вплив внутрішнього середовища діяльності підприємства (використовуючи адаптовану методику оцінки ефективності змін, розраховану на основі чотирьох компонентів механізму управління адаптацією підприємства до змін).

1. Визначення об'єкта оцінки
2. Формулювання мети та завдань оцінки
3. Визначення суб'єктів оцінки, розподіл обов'язків між суб'єктами
4. Формування системи накопичення та оброблення отриманої інформації
5. Аналіз організаційної будови підприємства
6. Аналіз структури управління підприємством, його внутрішньогосподарських зв'язків
7. Вибір методів діагностики
8. Вибір основних показників-індикаторів за чотирма основними компонентами
9. Аналіз ресурсної бази підприємства за чотирма основними компонентами (матеріальні, технічні, трудові, фінансові ресурси)
10. Оцінка основних показників-індикаторів підприємства
11. Прогнозування зміни показників-індикаторів підприємства
12. Визначення I_{int} – інтегрального показника оцінки ефективності змін на підприємстві, що враховує вплив внутрішнього середовища діяльності підприємства (використовуючи адаптовану методику оцінки ефективності змін, розраховану на основі чотирьох компонентів механізму управління адаптацією підприємства до змін):
$I_{int} = \sum_{i=1}^n E_i * M_i$
13. Формулювання результатів оцінки з висновками

Рис 3. Блок-схема оцінки інтегрального показника ефективності змін на підприємстві, що враховує вплив внутрішнього середовища*

* Джерело: розробила авторка.

Головна мета оцінки ефективності змін – виявити ступінь ефективності або неефективності результатів змін, що виникатимуть у діяльності підприємства в результаті формування та впровадження на підприємстві механізму управління адаптацією підприємства до змін. Зважаючи на сутність запропонованого в дослідженні механізму управління адаптацією підприємства до змін, можна виокремити головні чотири завдання, які варто розв'язати під час оцінки ефективності змін:

- ефективність впливу змін на організаційно-економічний компонент механізму управління адаптацією підприємства до змін;
- ефективність впливу змін на правовий компонент механізму управління адаптацією підприємства до змін;
- ефективність впливу змін на техніко-технологічний компонент механізму управління адаптацією підприємства до змін;
- ефективність впливу змін на соціальний компонент механізму управління адаптацією підприємства до змін.

Варто зауважити, що кожен компонент ефективності змін у внутрішньому середовищі функціонування підприємства має свої специфічні показники-індикатори, які підприємство враховує, формуючи та реалізуючи механізм управління адаптацією до змін.

Проте потрібно докладніше розглянути обмежувальні чинники, які підприємство повинно враховувати, вибираючи показники-індикатори [10]:

– Треба дотримуватися правила: ціль – метрика – квантифікація. Тобто кожна метрика повинна описувати ціль, що відображає її ефективність. Причому кожна метрика повинна бути квантифікованою, тобто мати вимір, що надає можливості порівнювати та співвідносити результати.

– Наявність і реалістичність збору інформації з того чи того показника-індикатора. Навіть найкращий показник-індикатор не буде мати сенсу під час аналізу, якщо немає доступу до інформації щодо показників, що його формують, або ж інформація буде нереалістична, суб'єктивна.

– Складність процесів управління та внутрішніх взаємозв'язків на підприємстві. Що складнішу систему управління має підприємство, то складніше сформулювати перелік показників-індикаторів. У такому разі процедура значно спрощується за компонентного підходу до формування механізму управління адаптацією підприємства до змін, за якого він складається з чотирьох основних компонентів, що повинні мати певний перелік показників-індикаторів для кожного.

– Етап життєвого циклу підприємства. На початковому етапі розвитку підприємство має певний набір основних показників-індикаторів. У його подальшому розвитку система показників-індикаторів може ускладнитися, а може навпаки спроститися, якщо підприємство скорочує свою діяльність або застосовує стратегію фокусування.

– Система взаємозв'язків підприємства з іншими зовнішніми суб'єктами, що впливає на спеціалізацію, кооперацію, комбінування та інші форми організації виробництва на підприємстві.

Варто зауважити, що методика розрахунку I_{pers} – інтегрального показника рівня сприйняття персоналом пропонує змін на підприємстві досить складне та комплексне питання, яке буде розв'язане та висвітлене в подальших статтях.

Отже, розглянуто методику формування основних компонентів інтегрального показника оцінки ефективності змін на підприємстві. Запропоновано методику оцінки ефективності обраних варіантів змін, яка базується на врахуванні зовнішніх складників діяльності підприємства і розрахунку I_{ext} , внутрішніх показників і розрахунку I_{int} , а також врахуванні чинників прийняття змін персоналом I_{pers} . Цю методику в подальшому можна використати як один зі складників моделі й етапів формування механізму управління адаптацією діяльності підприємств до змін, оскільки вона дає можливість спрощено проаналізувати ефективність обраних варіантів змін для досліджуваного підприємства.

Література:

1. Будник М. М. Адаптація промислових підприємств до ринкових умов господарювання: дис. канд. економ. наук: 08.06.01. Харків, 2002. 199 с.
2. Растрингін Л. А. Адаптація складних систем. Рига: Знання, 1981. 375 с.
3. Акофф Р. Планирование в больших экономических системах. / пер с англ. Г. Б. Рубальского; под ред. И. А. Ушакова. Москва: Советское радио, 1972. 224 с.
4. Хайман Д. Н. Современная микроэкономика: анализ и применение. Москва: Финансы и статистика, 1992. 362 с.
5. Білошкурська Н. В. Моделі адаптивної поведінки та їх роль у формуванні економічної безпеки підприємства. *Актуальні проблеми економіки*. 2010. № 12 (114). С. 101–105.
6. Шатілова О. В. Концептуальні положення управління стратегічною гнучкістю підприємства. *Актуальні проблеми економіки*. 2014. № 4 (154). С. 82–87.
7. Кучеренко В. Р., Андрейченко А. В., Грінченко Р. В. Моніторинг світових ринків харчової сировини та продукції АПК: навчальний посібник. Одеса: Прес-кур'єр, 2013. 112 с.
8. Теоретичні, методологічні та практичні аспекти конкурентоспроможності підприємств: монографія / за заг. ред. проф. О. Г. Янкового. Одеса: Атлант, 2017. 514 с.
9. Грінченко Р. В. Теоретичний базис адаптації діяльності підприємств. *Економічний простір*. Дніпро: ПДАБА. 2017. № 123. С. 144–154.
10. Кузьмін О. Є., Мельник О. Г. Економічна діагностика: навчальний посібник. Київ: Знання, 2012. 318 с.

**ЕКОНОМІКА ПРАЦІ
ТА РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА**

Отримано: 23 квітня 2019 р.

Прорецензовано: 30 квітня 2019 р.

Прийнято до друку: 05 травня 2019 р.

e-mail: Vib28@ukr.net

DOI: 10.25264/2311-5149-2019-13(41)-35-39

Борейко В. І. Соціальні орієнтири для національної економіки. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, червень 2019. № 13(41). С. 35–39.

УДК 364.013: 369.04: 331.215

JEL Classification: E24, H53, I38

Борейко Володимир Іванович,*доктор економічних наук, професор, проректор з наукової роботи
Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука***СОЦІАЛЬНІ ОРІЄНТИРИ ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ**

У статті досліджено ефективність соціальної політики України за часи незалежності. Розкрито взаємозалежність показників економічного розвитку країни та рівня соціального захисту її громадян. Оцінено відповідність прожиткового мінімуму та мінімальної зарплати в Україні реальним потребам населення та соціальним європейським стандартам. Показано, що прожитковий мінімум, розрахований в Україні, не відповідає європейським стандартам. Запропоновано шляхи підвищення рівня соціального захисту та соціального забезпечення населення України.

Ключові слова: соціальна політика, економічний розвиток, європейські соціальні стандарт, прожитковий мінімум, мінімальна зарплата.

Борейко Владимир Иванович,*доктор экономических наук, профессор, проректор по научной работе
Международного экономико-гуманитарного университета имени академика Степана Демьянчука***СОЦИАЛЬНЫЕ ОРИЕНТИРЫ ДЛЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ**

В статье исследовано эффективность социальной политики Украины за время независимости. Раскрыто взаимозависимость показателей экономического развития страны и уровня социальной защиты ее граждан. Проведена оценка соответствия прожиточного минимума и минимальной зарплаты в Украине реальным потребностям населения и социальным европейским стандартам. Показано, что прожиточный минимум, который рассчитан в Украине, не соответствует европейским стандартам. Предложены пути повышения уровня социальной защиты и социального обеспечения населения Украины.

Ключевые слова: социальная политика, экономическое развитие, европейские социальные стандарты, минимальная зарплата, прожиточный минимум.

Volodymyr Boreiko,*Doctor of Economics, Professor, Vice-rector in science work
of International Economics and Humanitarian University named academician Stepan Demianchuk***THE SOCIAL LANDMARKS FOR NATIONAL ECONOMY**

The article deals with the effectiveness of the social policy of Ukraine during the period of independence. It is substantiated that the ultimate goal of the state's economic tasks implementation is to provide a decent and comfortable standard of living for the population of the country, which is achieved by raising the level of social standards. The interdependence of indicators of economic development of the country and the level of social protection of its citizens is revealed. It has been determined that wages, pensions and social assistance from the state to citizens who need it should be such that all categories of the population can provide themselves and members of their families with a comfortable and dignified existence.

It is shown that the development of the Ukrainian economy and the necessity to bear significant expenses for the protection of its sovereignty does not allow it to achieve a high level of social protection and social security of the population, which often causes negative perception and generates the protest moods in society. The assessment of the compliance of the subsistence minimum and the minimum wage in Ukraine with the real needs of the population and the social European standards was conducted. It is disclosed that the subsistence minimum calculated in Ukraine does not meet European standards.

The ways of raising the level of social protection and social security of the population of Ukraine are proposed. It is recommended to approve the increasing of the coefficients to regulate the value of the minimum wages for specialists of different ranks, with different requirements to their education, qualifications, labour intensity, harmfulness and responsibility, as well as the annually to index wages and pensions outpacing pace in comparison with the growth of consumer prices for products and necessities. The necessities of carrying out medical reform, improving the quality of education, improving the demographic situation and developing a comprehensive program for creating new workplaces have been substantiated.

Key words: social policy, economic development, European social standard, living wage, minimum wage.

Постановка проблеми. Плануючи стратегію свого розвитку, кожна держава ставить перед собою завдання збільшити виробництво валового внутрішнього продукту (ВВП), наростити експорт вітчизняних товарів і послуг, упровадити інноваційні технології, покращити транспортну інфраструктуру, підвищити якість освіти та медичного обслуговування, розвинути окремі галузі, виконати екологічні програми та ін. Однак при цьому не варто забувати, що кінцева мета реалізації всіх цих завдань – забезпечити гідне та комфортне життя населення відповідної країни, що досягається за допомогою підвищення рівня соціальних стандартів. Адже саме за рахунок підвищення рівня соціального захисту та соціального забезпечення економічно розвинуті країни світу, які в попередніх століттях сколихували конфлікти між багатими й малозабезпеченими верствами населення, що переростали в насильницькі дії, зуміли після Другої світової війни забезпечити соціальний спокій серед свої громадян.

Україна поки що перебуває на стадії розбудови демократичного суспільства та змушена значно втрачати для захисту свого суверенітету, і тому розвиток її економіки не дозволяє досягти високого рівня соціального захисту та соціального забезпечення населення, що часто викликає негативне сприйняття та породжує протестні настрої в суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Взаємозалежність показників економічного розвитку країни та рівня соціального захисту її громадян завжди була в колі досліджень провідних науковців. Цьому питанню приділяли увагу всесвітньовідомі економісти А. Маршал [1], Д. Рікардо [2], А. Сміт [3], М. Туган-Барановський [4], Й. Шумпетер [5] та ін. В Україні цій проблемі в останні роки присвятили свої роботи П. Єщенко [6], В. Ковальов [7], Ю. Ковбасюк [8], Е. Лібанова [9], В. Онищенко [10], В. Тарасевич [11] та ін.

У працях цих науковців наголошено, що забезпечити високий рівень соціального захисту та соціального забезпечення своїх громадян може тільки та держава, де функціонує ефективна економіка. Наприклад, П. С. Єщенко зазначає: «Уже відомі соціально-економічні дослідження, ряд нових реалій і наукові досягнення роблять очевидним висновок про те, що усунути бідність і нерівність в Україні неможливо без зростання економіки, підвищення її ефективності та впровадження нової моделі соціального захисту населення» [6, с. 4].

Проте, з іншого боку, учені обґрунтували, що працівники будуть працювати з повною самовіддачею тільки тоді, коли отримуватимуть за свою працю гідну оплату. Адже, як справедливо зазначав всесвітньовідомий економіст А. Маршал, «кожна більш-менш гідна людина віддає господарської діяльності кращі свої якості, і тут, як і в інших царинах, вона схильна до впливу особистих уподобань, уявлень про обов'язок та відданість високим ідеалам. Однак спонукальним мотивом виступає кількість грошей» [1, с. 69].

Однак Україна поки що не зуміла забезпечити такий рівень оплати та соціального захисту своїх громадян, щоб кожен працівник ставився до своїх обов'язків з повною самовіддачею. Як зазначає В. Онищенко, «про проблеми подолання економічної стагнації та бідності в Україні вітчизняні фахівці пишуть давно і багато: маємо ґрунтовний аналіз проблем, теоретично знаємо, як їх розв'язати і що робити, але не можемо або не наважуємося зробити стартовий ривок для втечі з минулого» [10, с. 20].

Це визначило актуальність нашого дослідження.

Мета і завдання дослідження. Мета нашої статті – дослідити ефективність соціальної політики України та обґрунтувати майбутні соціальні орієнтири для національної економіки.

Відповідно до визначеної мети у статті реалізовано такі завдання:

- оцінено відповідність прожиткового мінімуму та мінімальної зарплати в Україні реальним потребам населення та соціальним європейським стандартам;
- запропоновано шляхи підвищення рівня соціального захисту та соціального забезпечення населення України.

Виклад основного матеріалу. Рівень соціального захисту та соціального забезпечення населення відіграє важливу роль в соціально-економічній політиці країн. Відповідно до цього заробітна плата, пенсійне забезпечення та соціальна допомога з боку держави громадянам, які її потребують, повинні бути такими, щоб усі категорії населення могли забезпечити собі та членам своїх сімей безбідне та гідне існування.

Проте нині в Україні значна частина сімей змушена обмежувати себе в продуктах харчування, товарах першої необхідності та оформляти субсидії для оплати комунальних послуг. Як наголошує П. Єщенко, «масштаби бідності в сучасній Україні є зовсім неприйнятними. Порівняння становища більшості українців і громадян в інших країнах має жахливий вигляд» [6, с. 4].

Тут варто згадати висновок А. Сміта: «жодне суспільство не може процвітати і бути щасливим, якщо значна частина його членів бідна і нещасна» [3, с. 200] та заперечити думку Д. Рікардо, який уважав,

що: «так само, як і при інших угодах, розміри заробітної плати повинні бути представлені приватній та вільній ринковій конкуренції і ніколи не повинні контролюватися втручанням законодавства» [2, с. 90], адже нинішня потреба втручання держави в регулювання заробітної плати обумовлена монополізацією ринку бізнесменами та зловживанням ними своїм монопольним положенням. До того ж, як справедливо зазначає В. Тарасевич, «... більшість українців саме з державою пов'язують надії щодо подолання економічної кризи, соціальної несправедливості і зростання свого добробуту» [11, с. 23].

Варто також погодитися з Е. Лібановою, на думку якої, «глибока нерівність має вкрай негативний вплив на можливості економічного зростання» [9, с. 5].

Відповідно до зазначеного, сукупні доходи кожного громадянина країни або його сім'ї повинні бути не меншими прожиткового мінімуму, а це своєю чергою загострює питання справедливого й обґрунтованого визначення останнього, а також справедливого розподілу новоствореної доданої вартості. На думку В. М. Ковальова та О. А. Атаєвої, «нерівнозначні пропорції розподілу доданої вартості, яку становлять заробітна плата та прибуток, між найманою працею і капіталом загострюють суперечності в суспільстві» [7, с. 68].

Окрім того, зазначені науковці вважають, що «встановленню рівня оплати праці відповідно до затрачених її кількості та якості, які б забезпечували не тільки прибуток виробництва, а й безбідне існування найманих працівників та їхніх родин, заважають нерозуміння соціальної відповідальності бізнесу перед найманими працівниками та існуюча економічна система, яка дозволяє необмежену експлуатацію персоналу» [7, с. 69].

Отже, можна відзначити, що у вітчизняному суспільстві за останні 100 років небагато змінилося, адже ще всесвітньо відомий український економіст М. І. Туган-Барановський писав, що: «робітник працює більше того часу, котрий потрібен, щоб одробить свою заробітну платню. Весь цей лишок часу йде в розпорядження капіталіста і складає джерело його доходів, прибутків» [4, с. 69].

Тому В. М. Ковальов і О. А. Атаєва наголошують, що загальний рівень зарплати кожного працівника повинен враховувати науково обґрунтований рівень зарплати (не нижче прожиткового мінімуму), коефіцієнт успішності самої праці (за кількістю, якістю та умовами), коефіцієнт гарантованого підвищення заробітної плати за рахунок використання наявних резервів (додаткового прибутку) та коефіцієнт накопичення коштів на перспективу [7, с. 70].

Варто зазначити, що впродовж 2016–2019 років мінімальна зарплата в Україні зросла з 1600 до 4173 грн., або у 2,6 рази [12], що, без сумніву, підвищило рівень соціального захисту малозабезпечених верств населення. Водночас це спричинило до зрівнялівки в оплаті праці серед різних категорій працівників. Наприклад, у медичних закладах лікарі з великим досвідом, медичні сестри, санітари та санітарки отримують майже однакову зарплату, що нівелює рівень висококваліфікованої праці, не врахує вимоги щодо складності, напруженості та відповідальності в роботі працівників певних спеціальностей.

Отже, за допомогою *затвердження державою збільшувальних коефіцієнтів потрібно регулювати значення мінімальної заробітної плати для спеціалістів різних рангів*, із різними вимогами до їхньої освіти та кваліфікації, напруженості праці, її шкідливості та відповідальності.

Водночас варто зазначити, що в першій половині 2019 року мінімальна заробітна плата в Україні більш ніж удвічі перевищує прожитковий мінімум для працездатної частини населення (1921 грн.), але до самого розміру прожиткового мінімуму та правильності його розрахунку науковці мають багато питань.

Прожитковий мінімум – це вартісна оцінка споживчого кошика, що містить мінімальні набори продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг, необхідних для збереження здоров'я людини і забезпечення її життєдіяльності. Чільні положення, що визначають порядок формування споживчого кошика і використання прожиткового мінімуму, встановлено в Законі України «Про прожитковий мінімум» № 966-XIV від 15.07.1999 р. [13].

Але навіть той прожитковий мінімум, який розрахований в Україні, не відповідає європейським стандартам. Як зазначає П. Єщенко, «примітно, що український прожитковий мінімум встановлено на рівні, нижчому від порогу бідності, затвердженого Світовим банком» [6, с. 4].

Тому законодавцям України потрібно передбачити, щоб мінімальна зарплата в країні *щорічно автоматично зростала випереджувальними темпами порівняно зі зростанням споживчих цін на продукти та товари першої необхідності*.

Щодо пенсійного забезпечення населення, то на першу половину 2019 року мінімальний розмір пенсії встановлений у розмірі 1497 грн. [12], що відповідає розрахованому на цей період прожитковому мінімуму для непрацездатної частини населення. Але з урахуванням зміни цін на споживчі товари та послуги цього недостатньо, щоб забезпечити гідний рівень життя для пенсіонерів.

Як справедливо зазначає Е. Лібанова, «звичайно в умовах кризи зростання пенсій із солідарної системи виглядає нелогічним, але відповідає прагненням підвищити доходи вразливих верств населення і, зрозуміло, очікуванням самих громадян» [9, с. 12].

До інших негараздів соціальної політики України варто віднести: високий рівень безробіття; проблему із забезпеченням дошкільними закладами; високу вартість приватної вищої освіти; фактичну недоступність медичних послуг.

З наведеного можна зробити висновок, що за наявним рівнем соціального захисту та соціального забезпечення населення Україна значно поступається соціальним стандартам європейських країн.

У європейських країнах індикатором ефективності стандартів соціальних прав громадян є соціальні стандарти, які гарантують гідний рівень життя. На сьогодні вони містять 14 стандартів соціальних норм: показник очікуваної тривалості життя при народженні (до 85 років); показник грамотності дорослого населення (100 %); середня тривалість навчання (не менше 15 років); реальний ВВП на душу населення за ПКС (до 40 тис. дол. США); сумарний коефіцієнт народжуваності (2,14–2,15); коефіцієнт старіння населення (не більше 7%); розрив у рівні доходів граничних децильних груп населення (не повинен перевищувати 10:1); частка населення, яке проживає за межею бідності (не більше 10%); співвідношення мінімальної та середньої заробітної плати, що не перевищує 1:3; мінімальний рівень погодинної заробітної плати – не менше 3 дол. США; рівень безробіття, що не перевищує 8–10%; кількість правопорушень на 100 тис. населення – до 5 тис.; рівень депопуляції – 50:50; кількість психічних патологій на 100 тис. населення – не більше 284 осіб [8, с. 16–17].

Про рівень життя населення країни можна судити за структурою його доходів. За даними Держкомстату України у структурі доходів населення частка заробітної плати становить трохи більше 40 %. Світовий досвід переконує: реалізації стратегічних цілей держави в напрямі підвищення добробуту сприяють радикальні зміни в системі розподілу доходів. За даними ОЕСР, питома вага оплати праці у ВВП у країнах Євросоюзу становить 88,3%, у Японії – 76,0%, у США – 72,2%, тоді як в Україні – 49%. Водночас за оцінками бідності, установленими ООН для країн Центральної та Східної Європи (гривневий еквівалент 17 доларів за ПКС, розрахованим Світовим банком), бідними є більше 80% населення України [8, с. 17–18].

Проведені дослідження дозволяють сформулювати такі соціальні орієнтири для української держави та національної економіки:

- напрямі реформування вітчизняної медицини з упровадженням медичного страхування та забезпеченням доступності медичних послуг для всіх категорій населення, підвищенням рівня захисту матері й дитини, державного фінансування первинної допомоги та наукових досліджень у медичній галузі повинні бути спрямовані на збільшення очікуваної тривалості життя громадян України;

- система середньої освіти повинна бути загальнодоступною, потрібно розвивати приватні середні заклади, спеціалізовані класи, школи та гімназії, запровадити альтернативні форми навчання для дітей з особливими потребами, збільшити загальну тривалість навчання в школі;

- треба наблизити термін навчання в закладах вищої освіти України до загальноєвропейських і світових стандартів, забезпечити мобільність студентів і викладачів, досягти реального визнання українського диплома про вищу освіту на світовому ринку праці;

- економічні реформи варто спрямувати на збільшення виробництва реального ВВП, стимулювання експорту, залучення закордонних і вітчизняних інвестицій і впровадження інновацій;

- державну демографічну політику потрібно спрямувати на подальше стимулювання дітонародження, забезпечення всіх дітей дошкільними закладами та безплатне лікування дітей до семи років у медичних закладах;

- варто переглянути мінімальний набір товарів і послуг та поступово збільшити межу бідності в Україні до загальноєвропейських стандартів, щорічно підвищувати мінімальну зарплату та пенсії на коефіцієнт більший, ніж рівень інфляції в попередньому році, використовувати коригувальний коефіцієнт під час визначення мінімальної зарплати для спеціалістів, до яких ставлять підвищені вимоги щодо напруженості та складності роботи, обмежити надприбутки державних службовців і керівників державних підприємств, а також запровадити прогресивну шкалу оподаткування доходів населення;

- розробити комплекс заходів для додаткового створення робочих місць, забезпечення першим робочим місцем випускників шкіл, коледжів і закладів вищої освіти, соціальної адаптації осіб з особливими потребами та осіб, що відбували покарання за правопорушення.

Висновки. Узагальнюючи результати проведеного дослідження, можна зробити висновок, що показники економічного розвитку прямо залежать від соціальних стандартів, яких дотримується країна, оскільки вони визначають схильність працівників до самовіддачі й ініціативності. Завдяки високим со-

ціаліним стандартам провідні європейські держави, США, Японія та низка інших країн зуміли усунути конфлікті ситуації між різними групами населення та забезпечити високопродуктивне функціонування своїх економік.

В Україні через неефективну економічну політику, посилену в останні роки зовнішньою агресією, рівень соціального забезпечення та соціального захисту населення значно поступається європейським соціаліним стандартам, що, своєю чергою, негативно впливає на її економічний розвиток. Тому соціаліні орієнтири для нашої країни на майбутнє повинні передбачати комплекс заходів, які міститимуть медичну й освітню реформу, підтримку інституту матерів і дитини, створення нових робочих місць і зменшення безробіття, підвищення прожиткового мінімуму, мінімальної зарплати та пенсії.

Література:

1. Маршалл А. Принципы экономической науки. Т. 1. М.: Прогресс. Универс, 1993. 351 с.
2. Рикардо Д. Начала политической экономии. Сочинения. Т. 1., М.: Госполитиздат, 1955. 360 с.
3. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов (Книги I–III). Отв. ред. акад. Л. И. Абалкин. М.: Наука, 1993. 572 с.
4. Туган-Барановський М. І. Політична економія. Курс популярний. К.: Наукова думка, 1994. 263 с.
5. Шумпетер Й. А. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия. М.: Эксмо, 2007. 864 с.
6. Єщенко В. П. Україні – зміну моделі соціаліного захисту населення. *Економіка України*. 2017. № 1. С. 3–17.
7. Ковальов В. М., Атаєва О. А. Наукові підходи до визначення рівня оплати праці в Україні. *Економіка України*. 2017. № 4. С. 67–79.
8. Ковбасюк Ю. В. Європейські соціаліні стандарти: перспективи для України (політико-дипломатичний контекст). *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. Київ, 2014. Вип. 21: Зовнішня політика і дипломатія: традиції, тренди, досвід: Серія «Політичні науки». Ч. II. С. 13–21.
9. Лібанова Е. М. Нерівність в українському суспільстві: витоки та сучасність. *Економіка України*. 2014. № 3. С. 3–19.
10. Онищенко В. П. Соціаліні передумови економічного розвитку України. *Економіка України*. 2017. № 9. С. 19–37.
11. Тарасевич В. М. Четверть століття незалежності України: актуаліні контексти та імперативи соціаліно-економічних реформ. *Економіка України*. 2017. № 8. С. 14–28.
12. Сайт Державної служби статистики України URL: <http://www.ukrstst.gov.ua>
13. Закон України «Про прожитковий мінімум» № 966-XIV від 15.07.1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-14>.

Отримано: 08 травня 2019 р.

Прорецензовано: 21 травня 2019 р.

Прийнято до друку: 28 травня 2019 р.

e-mail: zelinska_haluna@i.ua

alina.protsyshyn@gmail.com

DOI: 10.25264/2311-5149-2019-13(41)-40-46

Зелінська Г. О., Процишин А. В. Регіони України у умовах становлення економіки знань. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, червень 2019. № 13(41). С. 40–46.

УДК: 332.142

JEL O 18

Зелінська Галина Олексіївна,

*доктор економічних наук, професор, професор кафедри прикладної економіки,
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу*

Процишин Аліна Володимирівна,

магістр економіки, Департамент захисту економіки Національної поліції України

РЕГІОНИ УКРАЇНИ У УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ

Стаття присвячена дослідженню регіонального розвитку у умовах становлення економіки знань. Акцентована увага на взаємоінтеграцію людського та інформаційного капіталу; визначається місце і роль інтелекту в сучасному світі. Проведено аналіз зміни індексів економіки знань в Україні. Пропонуються стратегічні дії для створення сприятливих умов щодо становлення економіки знань у вітчизняних регіонах. З'ясовано, що для нової економіки домінуюча роль належить знанням, які стають індикатором економічного зростання, що є особливо актуальним для України в умовах економічної та політичної нестабільності. Враховуючи неоднозначність та нерівномірність економічного розвитку регіонів України, важливе місце відведено показникам вимірювання економіки, заснованої на знаннях та їх аналізу.

Ключові слова: економіка знань, глобалізація, інтелект, людський капітал, інформатизація суспільства, індекс економіки знань, освіта, інновації.

Зелинская Галина Алексеевна,

*доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры прикладной экономики,
Ивано-Франковский национальный технический университет нефти и газа*

Процишин Алина Владимировна,

магистр экономики, Департамент защиты экономики Национальной полиции Украины

РЕГИОНЫ УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ СТАНОВЛЕНИЯ ЭКОНОМИКИ ЗНАНИЙ

Статья посвящена исследованию регионального развития в условиях становления экономики знаний. Акцентируется внимание на взаимоинтеграцию человеческого и информационного капитала; определяется место и роль интеллекта в современном мире. Проведен анализ изменения индексов экономики знаний в Украине. Предлагаются стратегические действия для создания благоприятных условий для становления экономики знаний в отечественных регионах. Выяснено, что для новой экономики доминирующая роль принадлежит знаниям, которые являются индикатором экономического роста, что особенно актуально для Украины в условиях экономической и политической нестабильности. Учитывая неоднозначность и неравномерность экономического развития регионов Украины, важное место отведено показателям измерения экономики знаний и их анализа.

Ключевые слова: экономика знаний, глобализация, интеллект, человеческий капитал, информатизация общества, индекс экономики знаний, образование, инновации.

Halyna Zelinska,

*D.Sc., Professor, Professor of the Department of Applied Economics,
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas*

Alina Protsyshyn,

Master of Economics, Department of economic protection of the National Police of Ukraine

REGIONS OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF THE ECONOMICS OF KNOWLEDGE DEVELOPMENT

The article is devoted to the research of regional development in the conditions of knowledge economy formation. The emphasis is on the interconnection of human and information capital; the place and the role of intelligence in the modern world are determined. The analysis of changes in the knowledge economy indexes in Ukraine was carried out. Strategic actions are proposed to create favorable conditions for the formation of knowledge economy in local regions. It has been determined that in new economy the dominant role belongs to knowledge, which becomes an indicator of economic growth,

which is especially relevant for Ukraine in conditions of economic and political instability. It is determined that the arrival of the new economy on the world arena is dictated by the time and new trends in the global space. It was determined that knowledge economy was the result of growth of the primary role of knowledge for economic growth of different countries, which is especially important for Ukraine in the conditions of economic and political instability. Indicators of measuring the knowledge economy have shown a significant gap in regional development regarding the possibilities of developing a knowledge economy. Taking into account the ambiguity and unevenness of the economic development of the regions of Ukraine, an important place is allocated to the indicators of measuring the economy based on knowledge and its analysis.

Key words: knowledge economy, globalization, intellect, human capital, informatization of society, index of knowledge economy, education, innovations.

Постановка проблеми. Головні питання сьогодні – з чим виходити з фінансово-економічної кризи, як визначити напрями економічного зростання. Вочевидь, що традиційні підходи до стимулювання розвитку економіки країни і звичайні джерела економічного розвитку на сьогодні себе вичерпали та визнані неактуальними. Тому останніми роками активно шукають інноваційні чинники розвитку економіки, з-поміж яких визнано знання. Економіка знань стає індикатором розвитку країн світу.

Варто відзначити, що створення умов для реалізації інтелектуальних здібностей може стати вагомим інструментом у протидії бідності й соціальній незахищеності різних верст населення України. В умовах політичної та економічної нестабільності держава потребує розроблення й ухвалення виваженої та ефективної стратегії розвитку економіки знань, зважаючи на особливості життєдіяльності регіонів, характерною специфікою яких є диспропорційний розвиток економіки.

Аналіз досліджень і публікацій. Особливості формування економіки знань як економічної моделі майбутнього досліджували випускники Віденського університету – Й. Шумпетер, Ф. Хаск і Ф. Махлуп, автор книги «Виробництво і поширення знань у США», засновник економіки знань як дисципліни. П. Друкер визначив «економіку знань», чи «економіку, засновану на знаннях», як такий тип економіки, у якому знання відіграють провідну роль [1]. Уперше економіку знань представили в щорічній аналітичній доповіді Світового банку про економічний розвиток за 1998–1999 рр. під назвою «Знання для розвитку» [2].

Нова економіка стає предметом дослідження багатьох науковців. А. Т. Аристанбекова, вивчаючи перспективи розвитку економіки знань, визначала її як економіку, засновану на знаннях, що стали самостійним чинником виробництва, якого не можна замінити жодним іншим [3]. Е. Тоффлер стверджував, що економісти зіштовхнулися сам на сам із системою багатства, що за кілька десятиліть утратила залежність від ресурсів, що вичерпуються, пройшовши шлях до головного чинника свого зростання, – знання [4, с. 174]. Японський дослідник Таїчі Сакая (1999 р.), розвиваючи теорію вартості, створену знаннями, у своїй однойменній роботі «Вартість, створена знаннями: історія майбутнього» вказує на те, що в сучасних умовах господарювання традиційні чинники виробництва вже не визначають ту цінність, яку споживачі визнають за тим або тим продуктом [5, с. 340].

Значний внесок у розвиток концептуальних засад «економіки знань» відображено в працях провідних українських науковців: В. П. Александрової, Ю. М. Бажала, В. М. Гейця, С. Гальчинського, К. С. Лїна, К. С. Матусевича, С. Ф. Ревуцького, Л. І. Федулової [6, 7, 8, 9]. Зокрема, В. М. Геєць тлумачить економіку знань як «...економіку, у якій і спеціалізовані, і повсякденні знання є джерелом зростання. Застосування таких знань разом із природними ресурсами, капіталом і працею роблять провідним фактором процеси їх нагромадження й використання, у результаті чого постійно зростає конкурентоспроможність економіки» [10]. О. Гапоненко, досліджуючи розвиток інформаційного суспільства, констатує, що розвиток економіки знань слугує найважливішою умовою для становлення інформаційного суспільства, а економіка знань – це економіка, що створює, розповсюджує та використовує знання для забезпечення свого зростання та конкурентоспроможності [8]. Т. Лук'янчикова, розвиваючи погляди на нову економіку, стверджує, що під «економікою знань» розуміє сферу нової сучасної економіки, що зароджується і швидко розповсюджується, базується на пріоритетному відтворенні знань та інноваційній активності підприємств [11]. Н. С. Носань поряд із дослідженням понятійного апарату нової економіки приділяв велику увагу вивченню людського капіталу в контексті входження України до світового співтовариства [12]. Л. І. Федулова, Т. М. Корнеєва стверджували, що економіка знань – це джерело багатства всіх секторів економіки [9].

Незважаючи на численні науково-пошукові результати українських і закордонних учених стосовно тенденцій розвитку економіки знань, дискусійними й надзвичайно актуальними для України залишаються проблеми, пов'язані з її впровадженням у регіональному зрізі та потребою інноваційних реформ у сучасних умовах.

Мета дослідження – проаналізувати регіональний розвиток України в умовах становлення економіки знань і запропонувати конкретні напрями в контексті реформування суспільних процесів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналізуючи теоретичні напрацювання вітчизняних і закордонних науковців, можемо зробити висновок, що економіка знань, як новий напрям наукових досліджень, концентрувала в собі концепції сучасної економічної науки. Поряд із цим виявлено, що в регіональній економіці існують нерозв'язані проблемні питання, пов'язані з диспропорційним розвитком економіки регіонів, повільної імплементації їх до європейських стандартів.

Виклад основного матеріалу. Науково-технічна революція дала поштовх інформатизації суспільства та формуванню знань як системоутворювального чинника процесу виробництва. Зараз економіка знань перетворюється на універсальний складник, який сприяє динамічній взаємоінтеграції виробничих і соціальних відносин. Основними компонентами економіки знань є: якісна та безперервна освіта; економічні стимули й інституційний режим; ефективна інноваційна система; інформаційна інфраструктура [8]. Ураховуючи неоднозначність і нерівномірність економічного розвитку України, важливе місце в процесі аналізу освітніх, інноваційних чи інформаційних переваг посідає методологія вимірювання економіки знань. З її допомогою стало можливо аналізувати готовність країни до економіки знань. Індикаторами методології служать індекс економіки знань (The Knowledge Economy Index – KEI) – це середній із чотирьох індексів: інституційного режиму, освіти, інновацій та інформаційних технологій і комунікацій, індекс знань (The Knowledge Index – KI) – середня величина індексу освіти, індексу інновацій і індексу інформаційних технологій і комунікацій. Ці показники розраховують для кожної країни чи групи країн, а також використовують, щоб визначити позиції регіонів та їх готовність до становлення економіки знань [13].

Аналізуючи загальносвітові тенденції розвитку економіки, можна стверджувати, що з погляду Індексу економіки знань лідирують Швеція, Фінляндія, Данія, Нідерланди, у яких зазначений показник перебуває на рівні не менше 9,00 [14]. Україна серед найближчих західних країн-сусідів значно поступається в цьому компоненті (понад 2 бали Словаччині, Польщі, Угорщині; понад 1 бал – Румунії) [14].

Індекс економіки знань в Україні за останні роки відзначається позитивною динамікою в розрізі його окремих складників, загалом за рахунок зростання індексу освіти й індексу розвитку сучасної інформаційної інфраструктури, що засвідчує шлях до модернізації освітньої та наукової сфери, а також інформаційних технологій. Проте негативним явищем залишається зниження індексу економічного й інституційного режиму, а також індексу інновацій. Такі процеси відображають дещо консервативне ставлення держави до стимулювання науково-технічного прогресу та посилення інноваційно-інвестиційної діяльності й зумовлюють потребу вжити державних заходів щодо переходу української економіки на ефективне використання інтелектуальних ресурсів шляхом розроблення та реалізації довгострокової стратегії нагромадження і примноження людського капіталу.

Проаналізувавши тенденції впровадження економіки знань в Україні за період 2015–2017 років, можемо констатувати, що лідерські позиції за індексом економіки знань посідали Харківська, Дніпропетровська й Одеська області. Ці регіони є промисловими центрами України, у яких зосереджено понад 2/3 високих технологій. Високий індекс освіти та якості людських ресурсів (особливо в Дніпропетровській області) підкреслює значущість інтелектуального капіталу як системоутворювального компонента у формуванні готовності впроваджувати економіку знань.

Передові позиції в зростанні індексу економіки знань посідали Київська, Запорізька та Львівська області. Не менш успішно розвивається тут ринок телекомунікацій та інформаційних послуг. Високо інформатизована діяльність банківських і страхових установ.

До числа «переслідувачів» належать Полтавська, Черкаська, Вінницька, Сумська області, які загалом орієнтовані на агропромисловий комплекс і сферу послуг. Упродовж аналізованого періоду незначні коливання індексу економіки знань зафіксовано в Херсонській, Рівненській, Чернігівській, Закарпатській і Житомирській областях. Зазвичай у своїй господарській системі вони використовують традиційні види ресурсів (енергія, паливо, сировина), що послаблює розвиток і продуктивність суспільних знань. Ключовими є галузі переробної промисловості. Помітне слабке фінансування інтелектуальної сфери.

Перелік «антилідерів» очолюють Кіровоградська, Тернопільська, Івано-Франківська області. Низький рівень оплати праці, масовий відтік кадрів, відсутність фахівців відповідної кваліфікації, зайнятих у сфері освіти й науки, констатують незадовільний стан інноваційного середовища.

З-поміж областей, які потребують особливої уваги, зазначимо Волинську, Чернівецьку, Хмельницьку. Їх ототожнюють із «групою ризику», оскільки балансують без суттєвих змін у зростанні індексу економічних знань.

Диференціювавши області України за індексом знань і порівнявши здобуті дані з аналогічними показниками рівня розвитку економіки знань, відзначимо практично ідентичну зіставність результатів і груп поділу. Беззаперечним лідером за показником розвитку знань є Харківська область. У трійці ліде-

рів також Дніпропетровська та Одеська області. Замикають рейтинг – Кіровоградська, Тернопільська й Івано-Франківська області. За індексом зростання системи економічних стимулів лідирують Харківська, Дніпропетровська, Одеська області. Наймеш результативна – Кіровоградська область. За індексом ефективної системи інновацій лідирує Харківська область, поряд із Дніпропетровською та Львівською. Наймеш прогресивна – Рівненська область. За індексом освіти та якості людських ресурсів передре Дніпропетровська область. Поряд із нею активно розвиваються Харківська та Запорізька області. Замикає антирейтинг – Тернопільська область. Доречно наголосити, що саме індекс освіти та якості людських ресурсів вагомо впливає на стан розвитку економіки знань. Рівень освіченості та грамотності населення України один із найвищих у світі. За ступенем вищої освіти населення Україна входить до двадцятки кращих на планеті. За індексом сучасної інформаційної інфраструктури серед найуспішніших залишилися Одеська, Дніпропетровська та Львівська області. Рівненська область за даним показником знову поступається всім іншим.

Результати аналізу показників рівня розвитку України на основі знань засвідчують значний розрив у регіональному зрізі щодо становлення нової економіки, зокрема лише кілька областей перетнули межу індексу в 5 одиниць (Дніпропетровська, Одеська, Харківська). Складна демографічна ситуація, низький рівень народжуваності, невідповідна соціальним стандартам оплата праці формують передкризовий стан більшості областей України.

До цих тенденцій варто додати основні дестабілізаційні чинники, які впливають на розвиток економіки, де основним ресурсом є знання:

- низька наукоємність економіки;
- мінімалізація фінансування наукових досліджень і розробок;
- бюрократичні бар'єри;
- відсутність цілеспрямованої державної політики сприяння інноваційній діяльності;
- нерозвинута інформаційно-комунікаційна інфраструктура;
- малоефективна взаємодія наукових і бізнесових структур;
- зменшення кількості людей, які працюють у науці;
- слабкий зв'язок освіти з потребами на ринку праці;
- складність залучення венчурного капіталу [15].

Як наслідок, Україна втрачає конкурентоздатність в глобальному valuechain здебільшого через відсутність сприятливих умов інвестування у високотехнологічне виробництво, що своєю чергою зменшує показники зростання ВВП держави.

Що ж треба змінити в Україні, щоб вийти на якісно новий рівень розвитку економіки знань? Спробуємо зазначити основні шляхи з ключових фундаментальних блоків.

1. *Економічний режим.* Передусім треба підвищити престиж і матеріальне стимулювання працівників «галузі знань», а також забезпечити можливість вільного доступу до знань, контролюючи насамперед їх комерційне використання. Також доцільними будуть такі дії:

- 1) дерегуляція малого та середнього бізнесу шляхом удосконалення нормативно-правової бази;
- 2) диверсифікація сфери послуг – створення організаційних умов для розвитку телекомунікаційних, фінансових, консультаційних видів діяльності;
- 3) державне страхування інноваційних ризиків високотехнологічних підприємств;
- 4) посилення через законодавче поле державного механізму захисту прав інтелектуальної власності;
- 5) фінансова підтримка регіонів;
- 6) збільшення капіталовкладень в освіту і науку (не менше 7–10% ВВП);

2. *ІКТ-інфраструктура.* Для України способи, методи, шляхи поширення й оброблення інформації стають «артерією» функціонування економічних знань, проте за темпом впровадження і використання надсучасних ІКТ-технологій ми далеко позаду, відстаючи від провідних країн мінімум на 10–15 років [12]. Інертне управління галуззю не сприяє ефективній реалізації наявних технологій. Доречною в такій ситуації буде абсолютно нова адміністративна реформа консолідації системи управління ІКТ, гармонізована з міжнародними стандартами прогнозування й оцінки технологій.

3. *Інновації.* У Глобальному інноваційному рейтингу країн, який розробила агенція «Bloomberg», 2017 р. Україна посіла 50 місце зі 127 держав світу. Найсильнішими індикаторами України з погляду інноваційності визнано: охоплення населення вищою освітою, патентна активність, технологічні можливості промисловості [16]. Також позитивною динамікою відзначено такі індикатори: «Коефіцієнт ефективності інновацій», «Людський капітал і дослідження», «Освіта», співвідношення студент-учитель. Водночас низькими є рівні інтенсивності наукових досліджень та ефективності економіки [17]. Щоби збільшити та посилити інноваційний потенціал України, варто ідентифікувати наявні технологічні до-

сягнення і визначити своєрідний каталізатор прогресивних змін. Одним із них може бути інвестування в розвиток ІТ-індустрії, яку ідентифікують як мінікопію економіки знань. У Національній доповіді «Інноваційна Україна-2020» НАН України наголошено: «відсутність в Україні зацікавленості в інноваційному розвитку на політичному рівні, гальмування підтримки інноваційної діяльності, а то і пряма протидія їй основних міністерств в умовах, коли оточення України інтенсивно розвиває науково-технічну сферу. Нормативно-правові акти ухвалюються за відсутності інноваційної спрямованої економічної стратегії України» [18, с. 239]. Тому для перетворення науково-технічного потенціалу в конкурентний продукт україно важливо розробляти й реалізовувати інноваційну стратегію України, удосконалюючи інфраструктуру ринку інтелектуальної власності.

4. *Освіта та наука.* Як засвідчив проведений аналіз, освітній потенціал населення областей України різний, що ілюструє функційна спрямованість його використання: в одних випадках економічна (експортно-імпорتنня), в інших – етична (духовно-релігійна, соціально-культурна), ще в інших – політико-адміністративна (столична, прикордонна). [19]. Він нерідко виконує авангардну трансформаційну роль у розбудові не лише національної, але й світової економіки та суспільства, долучається до формування світового освітнього простору. Завдяки наявності високоосвіченого і професійного населення (45% українців за даними 2017 року мали вищу освіту; це 5 місце у світі серед 37 країн) [19], значного освітнього потенціалу в державі, людський капітал може стати відправною точкою зростання української економіки. Однак мізерність соціального забезпечення провокують різкий «відтік кадрів» із виробничої галузі, а в освіті – «відтік мізків». Висококваліфіковані кадри не бачать майбутнього в такій системі й вирушають за кордон у пошуках гідної оплати праці та можливості професійної реалізації. А це своєю чергою – нереалізований потенціал, особливо молоді, і прихований актив зростання економіки. Система освіти України потребує реформ і сучасної актуалізації – форми й методи навчання десятилітньої давності втратили результативність; теорія не підкріплена практикою; практичні навички і вміння не задовольняють роботодавців; заклади вищої освіти ізольовані від реалій сьогодення, мало контактують із бізнесом і є «заручниками державного замовлення».

Аналіз індексу знань за освітнім складником доводить, що кількісно потенціал вищої освіти в Україні відповідає потенціалу системи вищої освіти провідних країн Європи. Якісно він не спроможний суттєво впливати на економічне зростання країни на засадах інтелектуального ресурсу через недостатній рівень якості сформованих компетенцій, бо в сучасній інноваційній економіці знання мають орієнтуватися на економічний результат, а освіта – на вимоги ринку праці. Українська система освіти повинна відповідати викликам майбутнього вже сьогодні через модернізацію освітнього процесу: взаємоінтегрувати ринок праці й освітніх послуг, визначивши реальну потребу в майбутніх фахівцях і встановивши вимоги до їхньої компетенції; оптимізувати відповідно до цього державне замовлення; сформувати механізм стратегічних партнерських відносин закладів вищої освіти з підприємствами та бізнес-структурами, громадськістю та владою; законодавчо врегулювати елементи розвитку дуальної системи та дистанційного навчання [20].

Україна володіє потужним високорозвиненим науково-дослідним потенціалом, здатним вирішувати найсучасніші інноваційні завдання. Кількість науковців в Україні близько 0,54% від чисельності економічно активного населення (кількість дослідників – 0,41%). Забезпеченість науковими кадрами відповідає рівню таких європейських країн, як Польща, Чехія, Угорщина. Незважаючи на соціально-економічні процеси, воєнні дії на Сході, Україна продовжує посідати одне з перших місць у Європі за часткою науковців серед працездатного населення [19]. Щоб запобігти руйнації інноваційного потенціалу України, доцільно негайно впроваджувати заходи щодо його відтворення на державному рівні, комплексно оновлюючи матеріально-технічну базу, створюючи умови для залучення перспективної молоді до наукових розробок, всебічно використовуючи її потенціал на виробництві. Темпи соціально-економічного розвитку України обумовлюють потребу посилити регіональні аспекти всіх складників інноваційності, щоб забезпечити розвиток конкурентоздатності держави. Наука, розробляючи нові технології, освітня система, готуючи освічених фахівців, освітній менеджмент, ухвалюючи виважені управлінські рішення, створюють в Україні потрібні передумови для розвитку економіки, основним ресурсом якого є знання [19]. У практичному аспекті держава має перетворитися з регулятора в активізатора розвитку наукової та науково-технічної діяльності (R&D) та їх прискореної трансформації в інноваційну діяльність (R&D&I) [16]. Це можливо досягнути за рахунок компетентнісного підходу на основі концепції мотивації дослідника працювати в пріоритетних напрямках науки; горизонтального підходу до оцінювання результативності: 1 рік, 5 років, 20 років для звітності щороку або кожні два роки; персоналізованого підходу – персоналізація дослідника за його можливості; учений-дослідник – генератор і носій інновацій [16].

Уважаємо, що всі вищевказані кроки та дії можна реалізувати шляхом формування нового світогляду і трансформації свідомості (передовсім держслужбовців) і становлення інноваційної культури як на рівні індивіда, так і на рівні населення загалом.

Зважаючи на нерівномірність і значний розрив в економічному розвитку регіонів, процес становлення нової економіки не простий, однак украй потрібний для сталого соціально-економічного зростання. І перші кроки на цьому шляху вже зроблено. З ініціативи провідних закладів вищої освіти України (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», Національний університет «Києво-Могилянська академія», Національний університет біоресурсів і природокористування України) й організації «Українська бізнес-ініціатива» розроблено Доктрину збалансованого розвитку «Україна 2030» як своєрідну платформу соціально-економічних перетворень [16]. Доктрина передбачає модель інноваційного розвитку, яка має стати основним інструментом для подальших розрахунків і деталізацій спеціалізованих програм розвитку України, пропонуючи українським ученим посісти почесне місце ключового драйвера розвитку, спираючись на знання, кваліфікацію та світовий досвід. Доктрина визначає, що головне багатство і ключовий потенціал розвитку України – це людський капітал. Інвестиції в людей, тобто в науку, культуру, освіту й охорону здоров'я, дають найбільш очікуваний результат – це високотехнологічна національна економіка [16].

Висновки. Глобальний розвиток світу засвідчує, що актуально впроваджувати та застосовувати концепцію економіки знань, яку на сьогодні цілком закономірно вважають основою політики економічного зростання. Експерти ЄС стверджують, що забезпечення стрімкої динаміки й конкурентоспроможності європейської економіки можливе лише за умов, коли впродовж наступних років ключовим пріоритетом у її розвитку стане так званий трикутник знань, тобто створення, передавання й використання знань через дослідження, освіту, професійне навчання та інновації.

У подальшому доцільно вивчати перспективні напрями економічного розвитку України в умовах економіки знань, її вплив на використання людських ресурсів, щоб забезпечити гідне життя і добробут населення.

Література:

1. Шульга Ж. Особливості економіки знань на сучасному етапі розвитку суспільства. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. URL: <http://old.bumib.edu.ua/sites/default/files/visnyk/16-1-17-2012.pdf> (Last access: 30.01.2019).
2. Сахненко О. І. Економіка знань: світовий досвід та перспективи впровадження в Україні. URL: https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKewiNoo_zpbjAhVJuqQKHS6MC_sQFjAAegQIBBAB&url=http%3A%2F%2Fwww.irbisnbuv.gov.ua%2Fcgibin%2Ffirbis_nbuv%2Fcgibirbis_64.exe%3FI21DBN%3DLINK%26P21DBN%3DUJRN%26Z21ID%3D%26S21REF%3D10%26S21CNR%3D20%26S21STN%3D1%26S21FMT%3DASP_meta%26C21COM%3DS%262_S21P03%3DFILA%3D%262_S21STR%3Dinek_2013_7_15&usq=AOvVaw1DJOO-JLb8qbaV10PJolpu (Last access: 01.03.2019).
3. Арыстанбекова А. Экономика, основанная на знаниях. *Мировая экономика и международные отношения*. 2008. № 6. С. 30–33.
4. Тоффлер Э. Революционное богатство: как оно будет создано и как оно изменит нашу жизнь. Москва, 2008. 569 с.
5. Сакайя Т. Стоимость, создаваемая знаниями, или История будущего. Москва, 1999. С. 340.
6. Александрова В. Економіка знань та її перспективи для України. *Книга Ін-ту економіки прогнозування НАН України*. 2004. 161 с.
7. Бажал Ю. М. Знаннєва економіка: теорія і державна політика. URL: http://eip.org.ua/docs/EP_03_3_71_uk.pdf (Last accessed: 01.03.2019).
8. Гапоненко А., Орлова Т. Управление знаниями. Как превратить знания в капитал. Москва, 2008. 400 с.
9. Федулова Л. І., Корнева Т. М. Особливості економіки знання на сучасній фазі розвитку суспільства: теорія і практика розбудови в Україні. *Актуальні проблеми економіки*. 2010. № 4 (106). С. 73–86.
10. Геєць В. М. Характер перехідних процесів до економіки знань. *Економіка України*. 2004. № 4. С. 4–15.
11. Лукьянчикова Т. Л. Экономика, основанная на знаниях: формирование и оценка уровня развития. *Креативная экономика*. 2011. № 8 (56). С. 104–108.
12. Носань Н. С. Економіка знань: сутність, перспективи і розвиток в Україні. *Актуальні проблеми економіки*. 2011. № 5(119). С. 144–152.
13. Chen D. The Knowledge Economy, the KAM Methodology and World Bank Operations. *World Bank*. URL: worldbank.org/KFDLP/Resources/KAM_Paper_WP.Pdf (Last access: 10.02.2019).
14. Индекс экономики знаний, рассчитанный по методике Всемирного банка. URL: <https://gtmarket.ru/ratings/knowledge-economy-index/knowledge-economy-index-info>. (Last access: 10.02.2019).

15. Економіка знань: якою мати бути стратегія розвитку країни. І чому України досі відстає. URL: <http://forbes.net.ua/ua/opinions/1413550-ekonomika-znan-yakoyu-mae-but-i-strategiya-rozvitku-krayini> (Last access: 10.02.2019).
16. УКРАЇНА 2030: Доктрина збалансованого розвитку. URL: <http://econom.chnu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/03/E-Book-Doctrine-2030.pdf>. (Last access: 10.02.2019).
17. Андрощук Г. О. Оцінка розвитку національних інноваційних систем. *Проблеми і перспективи інноваційного розвитку економіки в контексті інтеграції України в Європейський науково-інноваційний простір: матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції. (11–13 вер. 2017, м. Одеса)*. URL: <https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwidjP3PpbjAhXBKQKHd6qAOsQFjAAegQIABAC&url=https%3A%2F%2Fstepscenter.org.ua%2Farchives%2Fodessa-2017.pdf&usg=AOvVaw1IXWA3MgXaoUE5IE96MwsF> (Last access: 10.03.2019).
18. Геєць В. М. Інноваційна Україна 2020: національна доповідь. URL: <http://ief.org.ua/wpcontent/uploads/2015/07/%D0%86%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0-2020++.pdf> (Last access: 08.04.2019).
19. Зелінська Г.О. Освітній менеджмент і глобалізаційні виклики: регіональний аспект. *Сучасні проблеми соціально-економічного розвитку: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 21–22 груд. 2012 р., м. Одеса*. Одеса, 2012. Ч 1. С. 75–77.
20. Зелінська Г. О. Організація системи регіонального освітнього менеджменту (ПОМ) як необхідний елемент функціонування регіональної освіти в умовах глобалізації. *Вчені Прикарпаття – сталому розвитку краю: тези доповідей обласної науково-практичної конференції (25–26 груд. 2012 р., м. Івано-Франківськ)*. Івано-Франківськ, 2012. С. 47–51.
21. Дмитришин Л., Бушинська В. Рейтингове оцінювання розвитку економіки знань у регіонах України. URL: <http://docplayer.net/112197955-Regionalna-ekonomika-udk-dmitrishin-l-i-bushinska-v-v-reytingove-ocinyuvannya-rozvitku-ekonomiki-znan-u-regionah-ukrayini.html> (Last access: 10.02.2019).

**ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ
ТА КРЕДИТ**

Отримано: 11 травня 2019 р.

Прорецензовано: 20 травня 2019 р.

Прийнято до друку: 26 травня 2019 р.

e-mail: egenia.bogatirova@gmail.com

DOI: 10.25264/2311-5149-2019-13(41)-48-54

Богатирьова С. М., Мартинюк І. В. Оподаткування праці в Україні: генеза та перспективи розвитку. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Економіка»: науковий журнал. Острог: Вид-во НаУОА, червень 2019. № 13(41). С. 48–54.

УДК: 336.221

JEL-класифікація: H 24

Богатирьова Євгенія Миколаївна,

кандидат економічних наук, старший викладач кафедри фінансів, Одеський національний економічний університет

Мартинюк Ірина Василівна,

кандидат економічних наук, старший викладач кафедри фінансів, Одеський національний економічний університет

ОПОДАТКУВАННЯ ПРАЦІ В УКРАЇНІ: ГЕНЕЗА ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У статті досліджено генезу оподаткування праці в Україні, розглянуто особливості стягнення ПДФО та ЄСВ. Особливу увагу приділено європейському досвіду такого оподаткування та запропоновано власну модель оподаткування праці, що передбачає введення неоподаткованого мінімуму доходів фізичних осіб, прогресивну шкалу ставок ПДФО та перенесення частини навантаження зі сплати ЄСВ із роботодавців на найманих працівників. Доведено, що запропонована модель у разі її застосування сприятиме зниженню навантаження на роботодавців і збільшенню оподаткування найманих працівників із високими доходами, що створить умови для вирівнювання доходів громадян і збільшення обігових коштів підприємств, виходу з тіні неофіційної заробітної плати та збільшення надходжень до державних цільових фондів.

Ключові слова: оподаткування праці, податок на доходи фізичних осіб, єдиний соціальний внесок, світовий досвід, удосконалення.

Богатырева Евгения Николаевна,

кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры финансов, Одесский национальный экономический университет

Мартынюк Ирина Васильевна,

кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры финансов, Одесский национальный экономический университет

**НАЛОГООБЛОЖЕНИЕ ТРУДА В УКРАИНЕ:
ГЕНЕЗИС И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ**

В статье проведено исследование генезиса налогообложения труда в Украине, рассмотрены особенности взимания НДФЛ и ЕСВ в Украине. Особое внимание уделено европейскому опыту такого налогообложения и предложена собственная модель налогообложения труда, предусматривающая введение необлагаемого минимума доходов физических лиц, прогрессивную шкалу ставок НДФЛ и перенос части нагрузки по уплате ЕСВ с работодателей на наемных работников. Доказано, что предложенная модель при ее применении будет способствовать снижению нагрузки на работодателей при увеличении налогообложения наемных работников с высокими доходами, что создает условия для выравнивания доходов и увеличения оборотных средств предприятий, выхода из тени неофициальной заработной платы при увеличении поступлений в государственные целевые фонды.

Ключевые слова: налогообложение труда, налог на доходы физических лиц, единый социальный взнос, мировой опыт, совершенствование.

Yevheniia Bohatyrova,

PhD in Economics, Senior Lecturer at the Department of Finance, Odessa national economic university, Odessa

Iryna Martyniuk,

PhD in Economics, Senior Lecturer at the Department of Finance, Odessa national economic university

LABOR TAXATION IN UKRAINE: GENESIS AND DEVELOPMENT PROSPECTS

In Ukraine, over the years of independence, there have been certain changes in the taxation of labor, but today there are problems regarding the collection of taxes on labor that require an immediate solution. Therefore, it is important to study the genesis of labor taxation in Ukraine and determine the prospects for its development, taking into account international experience and identified shortcomings. The article considers the formation and development of tax on personal income and a single social contribution in Ukraine. Particular attention is paid to the European experience of such taxation. Certain patterns in the taxation of labor in the EU countries were identified, namely, the use of a non-taxable minimum income of citizens and a progressive scale of rates in the taxation of individual incomes, as well as the distribution of the burden of

social contributions between employers and employees. All this significantly distinguishes labor taxation in the EU from current labor taxation in Ukraine. Based on the study, a proprietary model of labor taxation was proposed, which provides for the introduction of a non-taxable minimum income of individuals, a progressive scale of personal income tax rates and transfer of part of the ERUs from employers to employees. It has been proven that the proposed model, when applied, will reduce the burden on employers while increasing the taxation of high-income employees, which will help level out incomes and increase working capital of enterprises, escape from the shadow of informal wages while increasing revenues to state trust funds.

Key words: labor taxation, personal income tax, single social contribution, foreign experience, improvement.

Постановка проблеми. Оподаткування праці – це важливий чинник розвитку виробничої діяльності підприємств, впливу на попит і пропозицію праці, рівень безробіття та тінізацію економіки. В Україні за роки незалежності відбувалися певні зміни в оподаткуванні праці. Утім, на сьогодні існують проблеми щодо стягнення податків на працю, що потребують негайного вирішення. Тому важливо дослідити генезу оподаткування праці в Україні, недоліки чинної системи оподаткування цього чинника виробництва та, урахувавши світовий досвід, запропонувати напрями вдосконалення оподаткування праці в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оподаткування праці досліджують як українські, так і закордонні вчені. Особливої уваги заслуговують праці Т. Єфименко [1], І. Майбурова [2], Р. Масгрейва [3], Л. Митареві [5], А. Соколовської [1], О. Соколовської [4], Г. Портнової [5], у яких проаналізовано теоретичні засади й особливості оподаткування праці в Україні. Утім, важливо дослідити його становлення та розвиток за роки незалежності, що дасть змогу виявити певні закономірності з метою вдосконалення.

Мета і завдання дослідження. Мета статті – дослідити генезу та визначити перспективи розвитку оподаткування праці в Україні з урахуванням світового досвіду.

Виклад основного матеріалу. Праця – важливий чинник розвитку суспільства. Тому до її оподаткування потрібно ставитися з особливою увагою, оскільки це може як сприяти розвитку людського капіталу, так і стримувати його.

Під час визначення пріоритетності в оподаткуванні доходів із різних джерел існують три теоретичні підходи [1, с. 220–223].

1. Однаковий підхід в оподаткуванні доходів від праці та доходів від капіталу. Обґрунтування такого підходу полягає в потребі досягнути нейтральність оподаткування та збалансувати виконання принципів економічної ефективності та соціальної справедливості.

2. Доходи від капіталу потрібно оподатковувати за меншими ставками, ніж доходи від праці [3, с. 307–319], [6, с. 362]. Цей підхід обґрунтовано такими теоретичними положеннями: отримання доходу від капіталу пов'язане з більшими ризиками, ніж отримання доходу від праці; податки на капітал впливають не лише на прибуток, а й на інші чинники виробництва: працю (заробітна плата) та землю (земельна рента), оскільки саме підприємство створює можливість для отримання цих доходів; пропозиція капіталу більш еластична, ніж пропозиція праці, тому капітал – більш мобільний чинник виробництва, ніж праця (в умовах міжнародної податкової конкуренції існує велика ймовірність міграції капіталу до країн із найбільш сприятливим податковим кліматом).

3. Доходи від праці треба оподатковувати за меншими ставками, ніж доходи від капіталу [7, с. 162]. Такий підхід обґрунтовано тим, що: доходи від капіталу не зароблені; через перекладання податків оподаткування доходів від праці фактично вище, ніж оподаткування доходів від капіталу; власники капіталу мають більше можливостей щодо ухилення від оподаткування, ніж власники праці.

Зважаючи на розглянуті теоретичні підходи щодо оподаткування доходів, в окремих країнах застосовують певні моделі оподаткування праці.

Оподаткування праці передбачає стягнення податків на індивідуальний дохід (в Україні це ПДФО) та відрахувань на соціальне страхування. Їх сплачують як роботодавці, так і наймані працівники (в Україні це ЄСВ).

Щоб визначити особливості оподаткування праці в Україні, дослідимо становлення та розвиток ПДФО та ЄСВ.

Як бачимо з таблиці 1, до 2004 року в Україні діяла прогресивна шкала ставок прибуткового податку з громадян, діапазон якої постійно коливався.

До 1999 року діапазон ставок змінювався від 10 до 90%, з 1999 року діяла шкала ставок від 10 до 40%, яка проіснувала до 2004 року. 2004 року замість прибуткового податку з громадян введено податок на доходи фізичних осіб за пропорційною ставкою 15% (до 2007 року діяла перехідна ставка 13%), замість чинної раніше прогресивної шкали ставок прибуткового податку. Податком на доходи фізичних осіб почали обкладати не лише доходи від оплати праці, а й інші види доходів: виграші та призи, доходи від надання майна в оренду, продажу рухомого та нерухомого майна та інше.

Таблиця 1

**Динаміка ставок прибуткового податку з громадян (ПДФО з 2004 року)
та загальнообов'язкових соціальних внесків (ЄСВ з 2011 року) в Україні**

Роки	ПДФО		ЄСВ	
	Мінімальна ставка ПДФО, %	Максимальна ставка ПДФО, %	ЄСВ з роботодавців, %	ЄСВ з найманих працівників, %
1991	12	30	–	–
1992	10	50	61	1
1993	10	90	37	1
1994	10	50	37	1
1995	10	50	37	1
1996	10	40	0	37
1997	10	40	0	37
1998	10	49	37,5	1,5
1999	10	40	37,5	2,5
2000	10	40	37,5	2,5
2001	10	40	37,5	3
2002	10	40	38	3
2003	10	40	37,8	3
2004		13	37,8	3
2005		13	37,8	3
2006		13	37	3,5
2007		15	37	3,5
2008		15	37	3,5
2009		15	37,2	3,6
2010		15	37,2	3,6
2011	15	17	36,76	3,6
2012	15	17	36,76	3,6
2013	15	17	36,76	3,6
2014	15	17	36,76	3,6
2015	15	20	22	0
2016		18	22	0
2017		18	22	0
2018		18	22	0
2019		18	22	0

*Уклала авторка.

З ухваленням Податкового кодексу з 2011 року поряд зі ставкою 15% встановлено ставку 17% для доходів, що перевищують десятикратний розмір мінімальної заробітної плати (з 2015 року ставку 17% замінено на 20%). З 2016 року внесено зміни до Податкового кодексу, якими замінено ці ставки на пропорційну ставку 18%, яка діє і сьогодні.

Незважаючи на певні спроби реформувати прибутковий податок, у стягненні загальнообов'язкових соціальних внесків не було суттєвих змін до 2015 року (за винятком 1996–1997 рр.). Більша частина навантаження щодо їх сплати лягала на роботодавців. 2011 року введено єдиний соціальний внесок, який роботодавці сплачували за ставкою 36,76%, а наймані працівники – 3,6%. З 2015 року запроваджено єдину ставку ЄСВ на рівні 22%, при цьому встановлено, що весь тягар зі сплати цього обов'язкового платежу лягає на роботодавців.

Варто зазначити, що до 2004 року під час стягування прибуткового податку з громадян існував неоподатковуваний мінімум, з якого не сплачували цей податок. З 2014 року після запровадження податку

на доходи фізичних осіб замість неоподаткованого мінімуму почали використовувати податкову соціальну пільгу, яка має певні обмеження в застосуванні щодо розміру нарахованої заробітної плати. Таким чином, заробітну плату на рівні мінімальної заробітної плати або прожиткового мінімуму оподатковували на загальних засадах. Це негативний чинник, оскільки під час оподаткування не враховували мінімум, що потрібен громадянину на відтворення своєї робочої сили.

Таким чином, можна виокремити такі вектори реформування оподаткування праці, здійснені в Україні за роки незалежності:

- 1) запровадження пропорційної ставки з ПДФО замість прогресивної шкали ставок;
- 2) відмова від неоподаткованого мінімуму доходів громадян, у межах якого би не стягувався ПДФО для всіх платників податку;
- 3) зниження навантаження на фонд оплати праці через перенесення всього тягаря зі сплати ЄСВ на роботодавців.

Варто відзначити, що в Україні достатньо низький рівень оподаткування праці до ВВП порівняно з країнами ЄС (рис. 1). Однак не варто забувати, що ВВП країн ЄС не співвідносний із рівнем ВВП України.

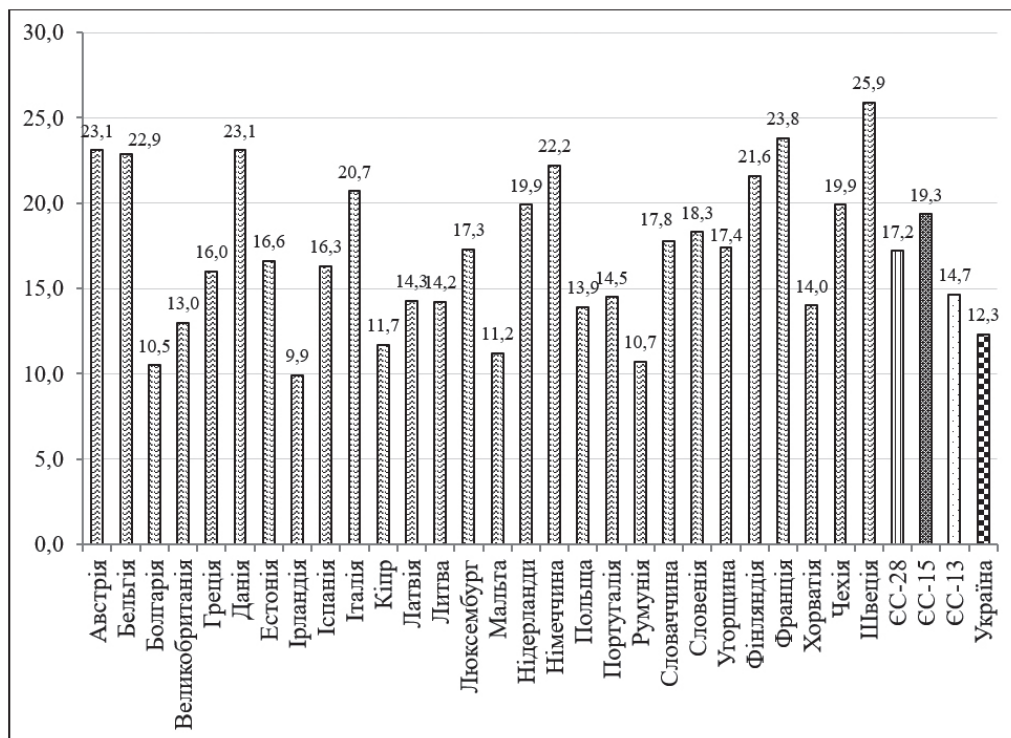

Рис. 1. Податки на працю (% від ВВП) в країнах ЄС та Україні в 2017 році

*Склала авторка за даними [8–10].

2017 року в Україні податки на працю становили лише 12,3% від ВВП за середньому рівні цього показника для країн-нових членів ЄС 14,7% та 17,2% в середньому по всіх країнах ЄС.

ПДФО – один із дієвих інструментів вирівнювання доходів населення. В Україні максимальна ставка податку на доходи фізичних осіб значно нижча, ніж у європейських країнах. 2018 року середній рівень максимальної ставки персонального податку в групі країн-нових учасників ЄС становив 25,8% проти 18% в Україні (рис. 2).

Важливе місце в оподаткуванні фізичних осіб країн ЄС посідає неоподатковуваний мінімум доходів, тобто мінімум, із якого особистий податок не сплачують. Крім того, у багатьох країнах діють прогресивні ставки цього податку як засіб вирівнювання доходів фізичних осіб, на відміну від України, де з 2016 року встановлено єдину ставку на рівні 18%.

Ураховуючи вищенаведене, пропонуємо запровадити прогресивну шкалу ставок із цього податку з максимальною ставкою 25%, одночасно застосовуючи неоподатковуваний мінімум доходів фізичних осіб в обсязі прожиткового мінімуму.

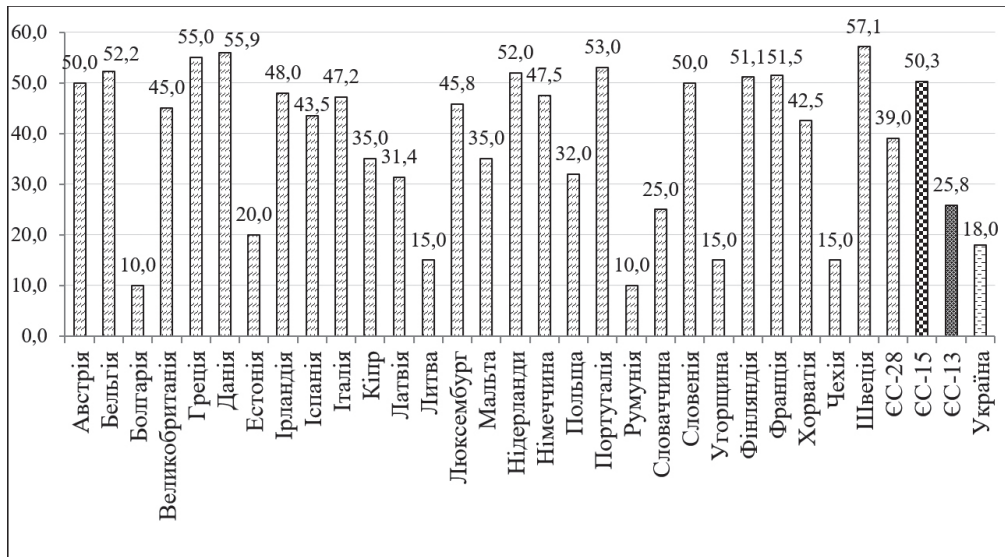

Рис. 2. Максимальні ставки з ПДФО в країнах ЄС та Україні 2018 року

*Склала авторка за даними [11–12].

Що стосується ЄСВ, то його ставка в Україні достатньо низька порівняно з середнім рівнем стягування соціальних внесків у країнах Європейського Союзу. Наприклад, 2018 року середня ставка соціальних внесків по групах країн-нових членів ЄС становила 30,3% проти 22% в Україні (рис. 3).

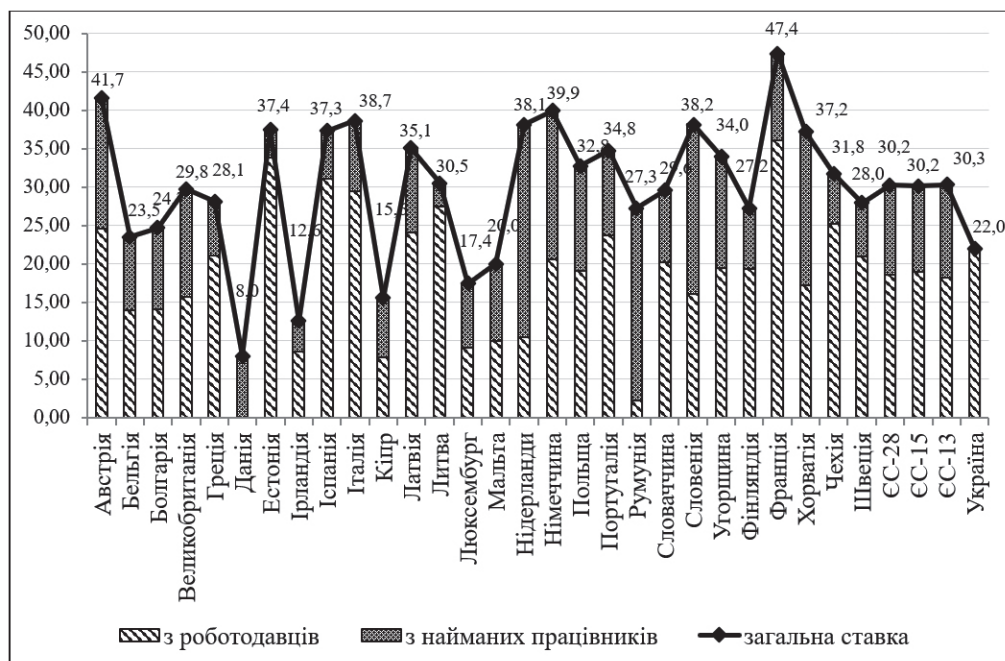

Рис. 3. Ставки соціальних внесків у країнах ЄС та Україні 2018 року

*Склала авторка за даними [13].

Крім того, роботодавець в Україні має більше податкове навантаження з цього податку, ніж у середньому в країнах Європи.

Тому пропонуємо ввести ставку ЄСВ на рівні 30% із перенесенням суттєвої частини податкового навантаження з роботодавців на найманих працівників (пропонуємо встановити співвідношення між навантаженням роботодавців і найманих працівників, яке відповідає середньому рівню в країнах ЄС). А саме – ставку ЄСВ для роботодавців 19% та для найманих працівників 11%.

Дослідження генези оподаткування праці в Україні й особливостей його здійснення в країнах Європейського Союзу дозволило розробити модель реформування оподаткування праці в Україні.

Порівняння чинної та запропонованої моделей оподаткування праці в Україні наведено в таблиці 2.

Таблиця 2

Чинна та запропонована моделі оподаткування праці в Україні

Чинна модель оподаткування праці	Запропонована модель оподаткування праці
Єдиний соціальний внесок (ЄСВ)	
ЄСВ з роботодавців за ставкою 22%	ЄСВ з роботодавців за ставкою 19%
ЄСВ з найманих працівників не стягується	ЄСВ з найманого працівника за ставкою 11%
Податок на доходи фізичних осіб (ПДФО)	
ПДФО = (ЗП – ПСП) * Ставка	ПДФО = (ЗП – ЄСВ – ВЗ) * Ставка
Застосовують податкову соціальну пільгу (ПСП) з ПДФО 960,5 грн. (якщо заробітна плата (ЗП) не перевищує 2690 грн.)	Заробітну плату розміром прожиткового мінімуму для працездатної особи (ПМПО) не оподатковувати (якщо заробітна плата не перевищує 5 ПМПО).
ПДФО за пропорційною ставкою 18%	ПДФО за прогресивною шкалою ставок: 15% (якщо заробітна плата не перевищує розмір 10 ПМПО); 25% (з суми перевищення заробітної плати розміру 10 ПМПО).
Восний збір (ВЗ)	
Ставка військового збору 1,5%	Ставка військового збору 1,5%
Сума військового збору не зменшує бази оподаткування ПДФО	Сума військового збору зменшує базу оподаткування ПДФО.
Заробітну плату в розмірі прожиткового мінімуму оподатковують	Заробітну плату розміром прожиткового мінімуму не оподатковувати (якщо заробітна плата не перевищує 5 прожиткових мінімумів).

*Склала авторка.

Щоб визначити результативність запропонованої моделі оподаткування праці, розраховано ПДФО та ЄСВ для різних розмірів заробітної плати найманих працівників. А саме – 1920 грн. (2017 року 6,9% населення має середньодушові грошові доходи, що не перевищують 1920 грн.), 4440 грн. (2017 року 66,8% населення має середньодушові грошові доходи, які більші 1920 грн., але не перевищують 4440 грн.), 10000 грн. та 25000 грн. (26,3% населення мають середньодушові грошові доходи, що перевищують 4440 грн.).

Порівнюючи розрахунки за чинною (табл. 3) та запропованою (табл. 4) моделями оподаткування праці, варто відзначити, що відповідно до запропонованої моделі відбудеться збільшення оподаткування доходів більш заможних верств населення та зниження навантаження на доходи менш захищених верств населення.

Таблиця 3

Чинна модель оподаткування праці в Україні

Заробітна плата, грн.	1920	4440	10000	25000
Податки на працю, грн.				
1. ПДФО та військовий збір	172,7	865,8	1950,0	4875,0
2. ЄСВ, у т.ч.:	918,1	976,8	2200,0	5500,0
2.1. ЄСВ з найманого працівника	–	–	–	–
2.2. ЄСВ з роботодавця	422,4	976,8	2200,0	5500,0
3. Усього платежів до бюджету, у т.ч.:	623,9	1842,6	4150,0	10375
Усього сплатить найманий працівник	201,5	865,8	1950,0	4875,0
3.2. Усього сплатить роботодавець	422,4	976,8	2200,0	5500,0

*Склала авторка.

Крім того, відбудеться суттєве зниження навантаження на роботодавців шляхом запровадження оподаткування ЄСВ для найманих працівників. Проведені зміни не спричинять утрат бюджету в разі стягнення податків на працю, що підтверджують розрахунки таблиці 4.

Запропонована модель оподаткування праці в Україні

Заробітна плата, грн.	1920	4440	10000	25000
Податки на працю, грн.				
1. ПДФО та військовий збір	–	361,2	1462,5	3874,7
2. ЄСВ, у т.ч.:	576,0	1332,0	3000,0	7500,0
2.1. ЄСВ з найманих працівників	211,2	488,4	1100,0	2750,0
2.2. ЄСВ з роботодавця	364,8	843,6	1900,0	4750,0
3. Усього платежів до бюджету, у т.ч.:	576,0	1693,2	4462,5	11374,7
3.1. Усього сплатить найманий працівник	211,2	849,6	2562,5	6624,7
3.2. Усього сплатить роботодавець	364,8	843,6	1900,0	4750,0

*Склала авторка.

Тобто запропонована модель сприятиме переміщенню частини навантаження з роботодавців на найманих працівників (насамперед за рахунок найманих працівників, що отримують більші доходи) та збільшення податкових надходжень із цих податків. Зниження навантаження на працю створить умови для збільшення обігових коштів підприємств, виходу з тіні неофіційної заробітної плати, зниження рівня безробіття, а відповідно сприятиме економічному зростанню країни.

Висновки. Проведене дослідження генези та розвитку оподаткування праці в Україні та світового досвіду його застосування дало змогу виділити певні невідповідності розвитку оподаткування праці в Україні та країн ЄС. В Україні, на відміну від більшості європейських країн, застосовують пропорційну ставку ПДФО без застосування неоподатковуваного мінімуму доходів фізичних осіб, крім того, усе навантаження зі сплати ЄСВ покладено на роботодавців. Це недоліки чинної системи оподаткування праці України, які можна виправити, застосувавши в майбутньому запропоновану модель. Нова модель сприятиме розвитку підприємств, зниженню рівня тінізації економіки та справедливому розподілу коштів між різними верствами населення України.

Література:

1. Динаміка податкового навантаження в Україні в контексті реалізації податкової реформи / ред. Т. І. Єфименко, А. М. Соколовська. Київ: ДННУ «Академія фінансового управління», 2013. 492 с.
2. Майбуров І. А. Некоторые постулаты оптимального налогообложения труда. *Вестник УрФУ. Серия экономика и управление*. 2012. № 2. С. 28–39.
3. Масгрейв Р. А., Масгрейв П. Б. Государственные финансы: теория и практика / пер. с 5-го англ. изд. [1989]. Москва: Бизнес Атлас, 2009. 716 с.
4. Соколовская Е. В. Современные тенденции налогообложения труда в открытой экономике. *Вестник СПбГУ. Экономика*. 2018. Т. 34. Вып. 1. С. 77–94. <https://doi.org/10.21638/11701/spbu05.2018.104>.
5. Мытарева Л. А., Портнова Г. В. Налогообложение труда как фактор налогового потенциала населения. *Современные проблемы науки и образования*. 2014. № 6. URL: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=15520> (дата обращения: 21.05.2019).
6. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / пер. с англ. в 2-х т. Т. 2. Москва: Соцэргиз, 1962. 654 с.
7. Милль Дж. С. Основы политической экономии / пер. с англ. в 3-х т. Т. 3. Москва: Прогресс, 1981. 447 с.
8. Річний звіт про виконання державного бюджету за 2011 рік. *Офіційний веб-сайт державної казначейської служби України*. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/2018> (дата звернення: 21.05.2019).
9. Офіційний веб-сайт Державного комітету статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 21.05.2019).
10. Eurostat. URL: <http://ec.europa.eu/eurostat> (дата звернення: 21.05.2019).
11. Податковий кодекс України № 2755-VI від 2 лютого 2010 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 21.05.2019).
12. Taxation trends report 2019, Taxes on labour. URL: https://ec.europa.eu/taxation_customs/business/economic-analysis-taxation/data-taxation_en (дата звернення: 21.05.2019).
13. Social Security Programs Throughout the World: Europe, 2018. URL: <https://www.ssa.gov/policy/docs/progdsc/ssptw/2018-2019/europe/index.html> (дата звернення: 21.05.2019).

Отримано: 18 травня 2019 р.

Прорецензовано: 26 травня 2019 р.

Прийнято до друку: 29 травня 2019 р.

e-mail: olha.demianchuk@oa.edu.ua

DOI: 10.25264/2311-5149-2019-13(41)-55-65

Дем'янчук О. І. Тенденції формування фінансових ресурсів місцевих бюджетів України у контексті децентралізації. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, червень 2019. № 13(41). С. 55–65.

УДК 336.14

JEL класифікація: H 72, H 77

Дем'янчук Ольга Іванівна,*кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, обліку і аудиту
Національного університету «Острозька академія»*

ТЕНДЕНЦІЇ ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

У статті розкрито основні тенденції формування фінансових ресурсів місцевих бюджетів України в контексті децентралізації. Авторка докладно проаналізувала склад і структуру доходів місцевих бюджетів, рівень виконання доходів місцевих бюджетів за всіма групами й визначила основні причини перевиконання або недовиконання надходжень. Зосереджено увагу на особливостях формування всіх видів надходжень у процесі змін у податковому та бюджетному законодавстві. Наголошено на характеристиках впливу територіальної та фіскальної децентралізації на сучасні тенденції формування фінансових ресурсів місцевими бюджетами. Результатом дослідження є детальна характеристика тенденцій формування фінансових ресурсів місцевих бюджетів України, підтвердження важливості та домінування податкових надходжень у їх складі. Відображено й доведено взаємозалежність складу, структури та динаміки цих доходів від упровадження в Україні територіальної та фіскальної децентралізації.

Ключові слова: тенденції формування фінансових ресурсів місцевих бюджетів України, фіскальна та територіальна децентралізація, склад і структура доходів місцевих бюджетів.

Демьянчук Ольга Ивановна,*кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов, учета и аудита,
Национальный университет «Острозская академия»*

ТЕНДЕНЦИИ ФОРМИРОВАНИЯ ФИНАНСОВЫХ РЕСУРСОВ МЕСТНЫХ БЮДЖЕТОВ УКРАИНЫ В КОНТЕКСТЕ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ

В статье раскрыты основные тенденции формирования финансовых ресурсов местных бюджетов Украины в контексте децентрализации. Автор остановился на детальном анализе состава и структуры доходов местных бюджетов. Также был проанализирован уровень выполнения доходов местных бюджетов по всем группам и определены основные причины перевыполнения или невыполнения поступлений. В ходе анализа, автором было сосредоточено внимание на особенностях формирования всех видов поступлений в процессе изменений в налоговом и бюджетном законодательстве. В частности, акцентировано внимание на характеристике влияния территориальной и фискальной децентрализации на тенденции формирования финансовых ресурсов местными бюджетами.

Результатом исследования является подробная характеристика тенденций формирования финансовых ресурсов местных бюджетов Украины, подтверждение важности и доминирование налоговых поступлений в их составе.

Также отражено и доказано взаимозависимость состава, структуры и динамики этих доходов от внедрения в Украине территориальной и фискальной децентрализации.

Ключевые слова: тенденции формирования финансовых ресурсов местных бюджетов Украины, фискальная и территориальная децентрализация, состав и структура доходов местных бюджетов.

Olha Demianchuk,*PhD, associate professor of Finance, Accounting and Auditing Department, The National University of Ostroh Academy*

TENDENCIES OF FORMING FINANCIAL RESOURCES OF LOCAL BUDGETS IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF ADMINISTRATIVE AND TERRITORIAL REFORMING

The article reveals the main tendencies of the formation of financial resources of local budgets in Ukraine in the context of administrative and territorial reforming. The author focuses on a detailed analysis of the composition and structure of local budget revenues. The author also analyzes the level of local budget revenues implementation for all groups and identifies the main reasons for overfulfilment or underperformance of revenues. In the course of the analysis, attention is focused on the peculiarities of the formation of all types of revenues in the process of changes in tax and budget legislation. In particular, the author accentuates the features of fiscal and territorial decentralization influence on the formation of local budgets' revenues. The author analyzes the percentage of remaining taxes for different types of local budgets according to changes in the budget legislation; how it has affected the increase in revenues of these budgets; types of budgets that have

lost certain types of revenues, and how it affects the intensification of the process of territorial decentralization. The article explores the formation of new administrative-territorial forms in the course of this reform. These are the budgets of united territorial communities, which have their own sources and tendencies of revenue generation. The result of the study is the determination of the tendencies of financial resources of local budgets formation in Ukraine, confirmation of the importance and dominance of tax revenues. The interdependence of the composition, structure, and dynamics of these revenues due to the implementation of administrative and territorial reform in the course of the territorial decentralization in Ukraine has also been reflected and proved. Author also proves significant dependence in terms of financial resources in the revenues of local budgets formation from centralized instruments – intergovernmental transfers and their dominant component – grants.

Key words: tendencies of financial resources of local budgets formation in Ukraine, administrative and territorial reforming, composition and structure of revenues of local budgets.

Постановка проблеми. Визначаючи сучасні тенденції у формуванні фінансових ресурсів місцевих бюджетів, які є основою фінансового потенціалу адміністративно-територіальних одиниць, указуємо на одну з головних проблем – високий рівень фіскальної централізації. Проте таке явище в економіці країни на сьогодні виправдане, бо за допомогою централізованих інструментів – міжбюджетних трансфертів відбувається горизонтальне вирівнювання потреб адміністративно-територіальних одиниць у формуванні їх достатніх фінансових ресурсів. Хоча впровадження територіальної та фіскальної децентралізації досить позитивно впливає на динаміку формування достатніх фінансових ресурсів місцевими органами самоврядування, активізує їх діяльність до створення нових форм територіальних утворень – об'єднаних територіальних громад (ОТГ), зменшує кількість дотаційних бюджетів та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вплив фіскальної та територіальної децентралізації на формування доходів місцевих бюджетів досліджувала велика кількість вітчизняних і світових науковців. З-поміж них: Л. Бабич, Г. Блохінгер, В. Кравченко, О. Кириленко, І. Луніна, Р. Масгрейв, В. Оутс, К. Павлюк, С. Романюк, Г. Старостенко, В. Федосов та інші. Проте потрібно ґрунтовніше дослідити й оцінити вплив фіскальної децентралізації на формування місцевих бюджетів через динамічність бюджетно-податкових змін у вітчизняному законодавстві, і, як наслідок, сформувати достатній бюджетно-фінансового потенціалу та забезпечити збалансований розвиток адміністративно-територіальних одиниць.

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження – визначити сучасні тенденції формування фінансових ресурсів місцевих бюджетів України в ході реалізації фіскальної та територіальної децентралізації. Завдання полягає в деталізованому аналізі зміни складу та структури фінансових ресурсів місцевих бюджетів України у вигляді їх доходів, а також впливу бюджетно-податкових змін на їх обсяги та рівень виконання.

Виклад основного матеріалу. Загалом фіскальна децентралізація в Україні відбулася у два етапи: перший – у 2015–2016 роках і другий – у 2017–2018 роках, що забезпечило підвищення бюджетної та фінансової самостійності місцевих бюджетів, стимулювало територіальні громади до добровільного об'єднання, удосконалило міжбюджетні відносини, розширило можливості до залучення додаткових фінансових ресурсів для реалізації проектів регіонального розвитку, забезпечило реформу регіональної політики. Ключові зміни процесу фіскальної децентралізації були забезпечені відповідними нормативними документами, які імплементовано (табл. 1).

Щоб докладно визначити тенденції формування доходів місцевих бюджетів України, розглянемо економічний аналіз основних показників, сформованих за звітами Державної казначейської служби України про виконання місцевих бюджетів України за 2010–2018 роки, що відображено в таблицях 2, 3.

Аналізуючи зміну складу обсягів і структуру доходів місцевих бюджетів України (без урахування міжбюджетних трансфертів) за 2010–2018 роки, виокремлюємо дві тенденції.

Таблиця 1

Ключові зміни процесу фіскальної децентралізації

Ключова зміна	Законодавство	Імплементация
Здійснення територіальної децентралізації, забезпечення утворення нових форм адміністративно-територіальних одиниць – об'єднаних територіальних громад	Зміни Бюджетного кодексу щодо адміністративно-територіальних одиниць, Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад»	Створено нові форми адміністративно-територіальних одиниць – об'єднані територіальні громади
Здійснення фіскальної децентралізації, забезпечення фінансової стабільності місцевих бюджетів	Зміни до податкового та бюджетного законодавства	Нові правила для громад, що добровільно об'єдналися
Здійснення реформи регіональної політики, запровадження ефективних механізмів підтримки регіонального розвитку	Зміни Бюджетного кодексу щодо Державного фонду регіонального розвитку, Закон «Про засади державної регіональної політики»	Фінансування проєктів із Фонду регіонального розвитку доступне для громад, що добровільно об'єдналися

Побудувала авторка на основі опрацювання нормативно-законодавчих документів [2–8].

Перша тенденція полягає в тому, що впродовж 2010–2013 років спостерігаємо щорічне зростання обсягів доходів, супроводжуване ухваленими й упровадженими змінами в податковому та бюджетному законодавствах, чітке закріплення певних відсотків загальнодержавних податків і зборів за доходами місцевих бюджетів, упровадження нових місцевих податків і зборів, а також перегляд об'єктів оподаткування та механізму їх сплати.

Ухвалення Податкового кодексу України в грудні 2010 року позитивно вплинуло на зростання податкових надходжень у доходах місцевих бюджетів, їх зростання 2014 року порівняно з базовим 2010 роком становило 19758 млн грн. Щорічні темпи росту були відповідно 108,16 %, 117,47% та 106,21 %. Проте 2014 року спостерігаємо падіння приросту на 4,23 % порівняно з 2013 роком. На нашу думку, причиново-наслідковим зв'язком стає економічна криза, яка була 2014 року в Україні.

Другою тенденцією, є те, що з упровадженням реформи децентралізації 2015 року спостерігаємо щорічне зростання обсягу власних і закріплених доходів у місцевих бюджетах, супроводжуване фіскальною децентралізацією. Проте 2015 року порівняно з 2014 р. питома вага податкових надходжень у доходах місцевих бюджетів зменшилася майже на 5 в. п., основними причинами цих змін стали бюджетно-податкові зміни. У Бюджетному кодексі України змінилися відсотки закріплення податку на доходи фізичних осіб за різними місцевими бюджетами. Зокрема, бюджет району та бюджет об'єднаної територіальної громади (ОТГ) від упроваджених бюджетних змін виграє. Для цих бюджетів, згідно зі змінами бюджетного законодавства, забезпечено приріст від справленого податку на доходи фізичних осіб у межах адміністративно-територіальної одиниці (району чи об'єднаної територіальної громади) на +10% (60% від справленого ПДФО залишається за цими бюджетами, попередньо в районному бюджеті залишалося 50%, а бюджетів ОТГ не було), тоді як бюджети міст республіканського, обласного значення втратили -15% (було 75% стало 60%), обласні бюджети та республіканський бюджет утратили -10% (було 25% стало 15%), а бюджети сіл, селищ узагалі втратили ці податкові надходження. Також за доходами обласного бюджету почали закріплювати 10% від справленого податку на прибуток підприємств різних форм власності (окрім комунальної форми), акцизний податок при роздрібній торгівлі. Але вже в наступних роках після впровадження процесу децентралізації в доходах місцевих бюджетів знову зростають податкові надходження. 2018 року загальна сума податкових надходжень у доходах місцевих бюджетів України становила 235533 млн грн, що на 148199 млн грн більше ніж 2014 року (табл. 2).

Таблиця 2

**Зміна доходів місцевих бюджетів адміністративно-територіальних одиниць України
за 2010–2018 рр. (млн. грн.)**

Показники	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 ¹ р.	2015 ¹ р.	2016 ¹ р.	2017 ¹ р.	2018 ¹ р.
Податкові надходження	67576	73087	85852	91191	87334	98218	146902	201005	235533
Неподаткові надходження	8769	10916	12636	12128	12258	20148	21859	25973	28033
Доходи від операцій із капіталом	2556	1830	1754	1382	1228	1628	1402	1874	2143
Цільові фонди	1615	823	572	471	382	404	495	620	678
Разом доходів (без урахування міжбюджетних трансфертів)	80516	86655	100814	105171	101101	120480	170748	229495	263482
Міжбюджетні трансферти	78881	94875	124460	115848	130601	173980	195395	272603	298940
Дотації	44223	48114	60626	61220	64434	7277	6836	21999	25166
Субвенції	33543	46761	63833	54627	66167	166703	188558	250604	273386
Усього доходів:	159397	181530	225273	221019	231702	294460	366143	502098	562422
Доходи Зведеного бюджету України (без урахування міжбюджетних трансфертів)	314506	398554	445525	442789	456667	652031	782859	1016970	1184291

¹ Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини території Донецької та Луганської областей

Побудувала авторка на основі звітів Державної казначейської служби України про виконання місцевих бюджетів України за 2010–2018 рр. [11–19].

Саме в цей час упроваджено нові податкові та бюджетні зміни в законодавстві України, які позитивно вплинули на властивості росту податкових надходжень. Темпи росту податкових надходжень у доходах місцевих бюджетів України протягом першого етапу реформи децентралізації у 2015–2016 рр. становили відповідно 112,46% та 149,57 %. Під час другого етапу реформи в 2017–2018 роках темпи росту

також були значними – 136,83% та 117,18%. І хоча, на перший погляд, 2018 року спостерігаємо скорочення темпів росту податкових надходжень, показник питомої ваги податкових надходжень у доходах місцевих бюджетів України впродовж 2015–2018 років показує лише зростання та змінює своє значення з 81,5% до 89,4% (табл. 3).

Таблиця 3

Зміна питомої ваги доходів місцевих бюджетів адміністративно-територіальних одиниць України за 2010–2017 рр. (%)

Показники	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 ¹ р.	2015 ¹ р.	2016 ¹ р.	2017 ¹ р.	2018 ¹ р.
Податкові надходження у власних доходах місцевих бюджетів	83,9	84,3	85,2	86,7	86,4	81,5	86,0	87,6	89,4
Неподаткові надходження у власних доходах місцевих бюджетів	10,9	12,6	12,5	11,5	12,1	16,7	12,8	11,3	10,6
Доходи від операцій із капіталом у власних доходах місцевих бюджетів	3,2	2,1	1,7	1,3	1,2	1,5	0,9	0,8	0,8
Цільові фонди у власних доходах місцевих бюджетів	2,0	1,0	0,6	0,5	0,4	0,3	0,3	0,3	0,2
Питома вага доходів (без урахування міжбюджетних трансфертів) у загальних доходах місцевих бюджетів	50,5	47,7	44,8	47,6	43,6	40,9	46,6	45,7	46,8
Питома вага доходів (без урахування міжбюджетних трансфертів) у Зведеному бюджеті України	25,6	21,7	22,6	23,8	22,2	19,3	21,8	22,6	22,3
Питома вага міжбюджетних трансфертів у загальних доходах місцевих бюджетів	49,5	52,3	55,3	52,4	56,4	59,1	53,4	54,3	53,2
Питома вага дотацій у загальній сумі міжбюджетних трансфертів	56,1	50,7	48,7	52,8	49,3	4,2	3,5	8,1	8,4
Питома вага субвенцій у загальній сумі міжбюджетних трансфертів	42,5	49,3	51,3	47,2	48,6	95,8	96,5	91,9	91,6
Питома вага всього доходів місцевих бюджетів у Зведеному бюджеті України	50,7	45,6	50,6	49,9	50,8	45,2	46,8	49,4	47,5

¹ Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини території Донецької та Луганської областей.

Розрахувала авторка на основі звітів Державної казначейської служби України про виконання місцевих бюджетів України за 2010–2018 рр. [11–19].

Щоб визначити бюджетоутворювальні властивості складників доходів місцевих бюджетів, розраховано питому вагу складників доходів, що відображено в таблиці 3.

Як видно з таблиці 3, податкові надходження відіграють основну бюджетоутворювальну роль у формуванні власного бюджетного потенціалу адміністративно-територіальних одиниць. Проте, який із податків найважливіший у формуванні фінансових ресурсів місцевих бюджетів?

Оцінивши склад і структуру податкових надходжень у місцевих бюджетах України, доходимо таких висновків (табл. 4). Бюджетоутворювальним податком у місцевих бюджетах залишається податок на доходи фізичних осіб, і хоча його питома вага 2018 року скоротилася майже на 12 в. п. порівняно з базовим 2010 роком, в абсолютному обсязі надходження від ПДФО постійно зростали, зрісши в останній період 2017 року на понад 33 млрд грн, основною причиною є зростання мінімальної заробітної плати в цей рік удвічі – з 1600 грн. до 3200 грн. Податок на доходи фізичних осіб, попри переспрямування його значної частки до державного бюджету, продовжує зберігати позицію найвагомішого за обсягом джерела доходної частини місцевих бюджетів – 58,6%. Надходження цього податку становили на 2018 рік 147,5 млрд грн, що на 96,0 млрд. грн., або на 286,8% (у 2,9 рази), більше за базовий 2010 рік.

Другим за значенням податком у податкових надходженнях місцевих бюджетів у період децентралізації стають місцеві податки і збори, формуючи майже третю частину податкових надходжень місцевих бюджетів. Саме місцеві податки і збори стали основною і вагомою причиною абсолютного росту податкових надходжень 2015 року порівняно з 2014 роком, на що вплинули грудневі 2014 року зміни в податковому законодавстві. Згідно з Податковим кодексом України, змінився склад місцевих податків, замість податку на нерухоме майно відмінне від земельної ділянки, упроваджено податок на майно, який умістив чинні загальнодержавні – плату за землю та транспортний податок. Таким чином забезпечивши у складі податкових доходів місцевих бюджетів значне зростання від місцевих податків і зборів (табл. 4).

Таблиця 4

**Зміна структури податкових надходжень у доходах місцевих бюджетів
адміністративно-територіальних одиниць України за 2011–2017 рр. (%)**

Показники	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 ¹ р.	2015 ¹ р.	2016 ¹ р.	2017 ¹ р.	2018 ¹ р.
Податкові надходження, усього	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Питома вага податків у податкових надходженнях:									
Податки на доходи, податки на прибуток, податки на збільшення ринкової вартості	76,1	74,4	71,6	71,6	71,9	60,3	55,8	58,3	62,6
Податок на доходи фізичних осіб	75,5	74,0	71,0	70,4	71,6	55,9	53,8	55,0	58,6
Податки на власність	2,8	0,9	0,8	0,6	0,5	–	–	–	–
Збори та плата за спеціальне використання природних ресурсів	14,5	17,6	17,6	16,4	16,7	2,2	1,7	1,2	2,0
Збір за першу реєстрацію транспортного засобу	–	0,4	0,7	–	–	–	–	–	–
Внутрішні податки на товари та послуги	2,4	1,2	1,3	1,5	0,2	7,8	7,9	6,5	5,9
Окремі податки і збори, що зараховуються до місцевих бюджетів	–	0,1	–	–	–	–	–	–	–
Місцеві податки і збори	0,1	3,3	6,2	8,0	9,2	27,5	28,7	26,2	25,9
Інші податки і збори	4,2	2,1	1,9	1,8	1,5	2,2	3,8	7,8	2,3

¹ Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини території Донецької та Луганської областей.

Розрахувала авторка на основі звітів Державної казначейської служби України про виконання місцевих бюджетів України за 2010–2018 рр. [11–19].

Як відображено в таблиці 4, зростання у структурі податкових надходжень місцевих бюджетів адміністративно-територіальних одиниць України місцевих податків і зборів відбувається у два етапи. Перший етап – це ухвалення Податкового кодексу 2 грудня 2010 року, згідно з яким повністю змінено склад місцевих податків і зборів. З 2011 року місцеві податки та збори почали займати в податкових надходженнях місцевих бюджетів 3,3%, що на 2,3 в. п. більше від попередніх періодів. Щорічне зростання майже в три рази питомої ваги цих податків упродовж 2012–2014 років забезпечували впровадженням змін в об'єктах оподаткування, ставках і зростанні мінімальної заробітної плати, яку враховували під час розрахунку податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки.

Докладніше схарактеризувавши тенденції формування місцевих податків і зборів в Україні, що відображено в таблиці 5, можемо зробити такі висновки. Упродовж усього досліджуваного періоду надходження від місцевих податків і зборів постійно зростали. Як відображено в таблиці 5, 2011 року, коли набрали чинності податкові зміни Податкового кодексу України, надходження від місцевих податків і зборів мали темпи росту 305,6% (або в 3,1 раза). Скасувавши попередні два місцеві податки: комунальний податок і податок із реклами та 14 зборів, які мали досить незначну питому вагу в доходах місцевих бюджетів менше 0,1 %, упровадили два нові місцеві податки – податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, єдиний податок, а також три збори. Це забезпечило ріст місцевих податків і зборів у питомій вазі доходів місцевих бюджетів до 3,3% вже в першому році імплементації Податкового кодексу. Зростання питомої ваги місцевих податків і зборів у доходах місцевих бюджетів до 2014 року становило 9,2 %. Які ж місцеві податки і збори забезпечили цю динаміку. Аналізуючи склад місцевих податків і зборів за 2011–2014 роки, указуємо на те, що вагому частку в місцевих податках має єдиний податок, який не був новоутвореним, а переведеним із загальнодержавного до місцевого, реалізуючи в країні фіскальну та бюджетну децентралізацію. Питома вага єдиного податку в місцевих податках у ці роки становила 79,4–92,03 %. При цьому темпи росту надходжень від єдиного податку 2012 року становили 242,2 %, 2013 р. – 137,9 %, 2014 р. – 111,6 % (табл. 5).

**Динаміка надходжень місцевих податків і зборів за складом
місцевих бюджетів адміністративно-територіальних одиниць України за 2010–2018 рр.**

Показники	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 ¹ р.	2015 ¹ р.	2016 ¹ р.	2017 ¹ р.	2018 ¹ р.
Місцеві податки і збори, разом, млн грн	819,45	2504,12	5455,03	7316,20	8055,15	27041,19	42261,50	52586,84	61026,45
Темпи росту, %	–	305,6	217,8	134,1	110,1	335,7	156,3	124,4	116,7
Місцеві податки, разом, млн грн	206,85	1987,91	4815,73	6663,06	7458,13	26986,23	42156,46	52444,37	60836,29
Темпи росту, %	–	961,0	242,3	138,4	111,9	361,8	156,2	124,4	116,0
Податок на майно, млн грн у тому числі:	–	–	–	–	–	16011,14	24989,36	29056,07	31272,04
Темпи росту, %	–	–	–	–	–	–	156,1	116,3	107,6
Податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, млн грн	–	–	0,09	22,54	44,88	745,70	1418,90	2425,67	3636,00
Темпи росту, %	–	–	–	у 25 р.	199,1	у 16,6 р.	190,3	170,9	171,1
Земельний податок, млн грн	–	–	–	–	–	14831,42	23323,60	26384,51	27321,11
Темпи росту, %	–	–	–	–	–	–	157,3	113,1	103,5
Єдиний податок, млн грн	–	1987,91	4815,64	6640,52	7413,25	10975,09	17167,10	23388,30	29564,25
Темпи росту, %	–	–	242,2	137,9	111,6	148,0	156,4	136,2	126,4
Місцеві збори, разом, млн грн	612,61	516,21	639,3	653,14	597,02	54,96	105,04	142,47	190,16
Темпи росту, %	–	84,3	123,8	102,2	91,4	9,2	191,1	135,6	133,5

¹ Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини території Донецької та Луганської областей.

*Місцеві податки і збори, нараховані до 1 січня 2011 року.

Розрахувала авторка на основі звітів Державної казначейської служби України про виконання місцевих бюджетів України за 2010–2018 рр. [11–19].

Під час другого етапу децентралізації тенденції щодо формування місцевих податків і зборів у доходах місцевих бюджетів знову суттєво змінилися. Зі змінами до Податкового та Бюджетного кодексу від 24 грудня 2014 року першою властивістю у формування місцевих податків є впровадження нового місцевого податку – податку на майно, який умістив у собі попередній податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, земельний податок і транспортний податок. Щодо двох останніх, у податковому законодавстві знову перенесли попередні загальнодержавні податки до місцевих. Хоча надходження від земельного податку завжди акумулювали в другому кошику доходів місцевих бюджетів і не враховували, визначаючи міжбюджетні трансферти.

З 2015 року до місцевих податків і зборів віднесено податки на майно, зокрема у його складі плату за землю. Завдяки цьому місцеві податки і збори стали другим за обсягом джерелом наповнення місцевих бюджетів. Їхня частка в загальній структурі доходів місцевих бюджетів з урахуванням податків на майно та єдиного податку сягнула 22,5%, а обсяг – 27,0 млрд грн.

Основним за обсягом джерелом місцевих податків є платежі за використання землі (плата за землю). З цього джерела 2016 року надійшло 23,3 млрд грн, що на 57,3% більше за відповідний показник 2015 року, а 2018 року надходження від земельного податку становили більше 27,3 млрд грн, або 44,8% у складі місцевих податків і зборів.

Одним із чинників такого збільшення було грошова оцінка земель за введеними новими коефіцієнтами, зокрема в м. Києві. 2016 року продовжилася тенденція до скорочення частки орендної плати за землю та відповідного збільшення частки земельного податку. Це було пов'язано з майже дворазовим збільшенням відрахувань земельного податку юридичними особами.

Попри кризові явища в економіці п'ятий рік поспіль зростають обсяги надходжень єдиного податку для суб'єктів малого підприємництва. Цей податок був другим за обсягом складником місцевих податків і зборів, який 2016 року надійшов у сумі 17,2 млрд грн, що на 56,0% більше за обсяги надходжень 2015 року, а 2018 року надходження від єдиного податку було 29,6 млрд грн, що становить 48,4% у структурі місцевих податків і зборів.

Таке зростання відбулося, зокрема, через збільшення кількості платників податку – фізичних осіб та суб'єктів малого підприємництва. Ще однією причиною збільшення обсягу цих надходжень стало віднесення до платників єдиного податку сільськогосподарських товаровиробників, у яких частка сільськогосподарського товаровиробництва за попередній податковий (звітний) рік дорівнює або перевищує 75%. Аналогом цього компонента в попередні періоди був фіксований сільськогосподарський податок. 2016 року з цього джерела надійшло 3,5 млрд грн, що в 1,75 раза більше, ніж попереднього року.

На сьогодні, аналізуючи склад, темпи росту та питому вагу місцевих податків і зборів, констатуємо, що ключову роль у формуванні місцевих податків відіграють земельний і єдиний податок, розділивши в питомій вазі відповідно 54,8% та 40,6% 2015 року, а 2018 року – 44,8% та 48,4%. І у складі доходів місцевих бюджетів на сьогодні займають 27,5%.

Місцеві збори у складі місцевих податків і зборів займають лише 0,2–0,3%, підтверджуючи невагоме значення у формуванні доходів місцевих бюджетів.

Таким чином, під час проведення реформи децентралізації питома вага місцевих податків і зборів спочатку 2015 року зросла втричі, склавши 27,5% у доходах місцевих бюджетів порівняно з 2014 роком – 9,2 %. Основною причиною цього росту було включення, як ми зазначали попередньо, двох загальнодержавних податків, які зараховували також до місцевих бюджетів, але до реформи, до суми другого кошика, і не враховували під час визначення міжбюджетних трансфертів. Проте питома вага місцевих податків і зборів у доходах місцевих бюджетів зростала до 2016 року та становила 28,7% в наступні два роки, протягом другого етапу децентралізації цей показник зменшився трішки більше ніж на 2 в. п. і станом на 2018 рік становив 25,9 % у доходах місцевих бюджетів. Проте це підтверджує тезу, що більш ніж четверту частину доходів місцевих бюджетів формують місцеві податки і збори.

Наступним складником податкових надходжень, який привертає нашу увагу, є внутрішні податки на товари та послуги. Аналізуючи дані таблиці 4, можемо визначити такі тенденції. По-перше, після ухвалення Податкового кодексу 2011 року надходження від внутрішніх податків на товари та послуги значно скоротилися – практично на 700 млн грн та становили 908,0 млн грн. Наприкінці 2011 року в податковому законодавстві відбуваються чергові зміни щодо акцизних зборів за видами товарів, і саме зростання акцизу на виготовлення горілчаних виробів забезпечує значний ріст надходжень цієї групи податків до місцевих бюджетів України. Це відбувається впродовж 2012–2013 років. Зростання надходжень становило 1243,1 млн грн та 1358,7 млн грн, що забезпечило зростання їх питомої ваги в доходах місцевих бюджетів до показників 1,3% та 1,5%, що на 0,1 та 0,2 в. п. більше від 2011 року. У ці роки органи місцевого самоврядування старалися створити найсприятливіші умови для зосередження виробництва горілчаних виробів в межах своїх адміністративно-територіальних одиниць. Проте вже наприкінці 2013 року знову внесено чергові зміни до податкового законодавства, що скасувало зарахування цих надходжень до місцевих бюджетів, переспрямувавши до Державного бюджету. Залишивши в переліку ніби ті самі внутрішні податки на товари та послуги, але суттєво змінивши спрямування від їх надходження залежно від місця виробництва та їх реалізації, 2014 року надходження від цих податків різко скоротилися в доходах місцевих бюджетів і становили лише 158,7 млн грн, що становило 0,2% в доходах місцевих бюджетів. Таким чином, ця група податкових надходжень утратила бюджетоутворювальне значення в місцевих бюджетах. Тому запровадження на першому етапі децентралізації 2015 року акцизного податку з реалізації суб'єктами господарювання роздрібною торгівлю підакцизних товарів забезпечило чергове зростання надходжень від внутрішніх податків на товари та послуги в доходах місцевих бюджетів України. І вже 2015 року надходження від акцизного податку становили 7684,6 млн грн, тобто 7,8% в доходах місцевих бюджетів. Ця тенденція зберігається. Надходження внутрішніх податків на товари та послуги у 2016–2018 роках зростали і становили відповідно 11620,2–13797,0 млн грн, що у 2 рази більше від надходжень 2015 року в період упровадження цього податку.

Таким чином, проаналізувавши тенденції формування податкових надходжень у доходах місцевих бюджетів протягом 2010–2018 років, можемо зробити такі висновки. Податкові надходження в абсолютному обсязі зростали протягом усього досліджуваного періоду з 2011 року. Після впровадження реформи децентралізації щорічний приріст податкових надходжень із 2015 року становив понад 10,6 млрд грн, 2016 року це зростання сягало 48,6 млрд грн, 2017 р. – 54,1 млрд грн., а 2018 р. – 34,5 млрд грн. Ця властивість ствердно засвідчує, що в межах адміністративно-територіальних одиниць ефективно використовується податковий потенціал як складник фінансового потенціалу, який забезпечує формування бюджетного складника. Саме бюджетний складник є фінансовою основою впливу органів місцевої влади на регулювання та забезпечення збалансованого розвитку адміністративно-територіальних одиниць.

Згідно зі ст. 9 Бюджетного кодексу, окрім податкових надходжень, у формуванні фінансових ресурсів місцевих бюджетів беруть участь ще три групи надходжень: неподаткові, доходи від операцій з капіта-

лом і трансферти. Як це було розраховано і подано в таблиці 4, неподаткові надходження за питомою вагою в доходах місцевих бюджетів займають трохи більше 10%.

На основі даних звітів Державної казначейської служби України доходимо висновків: у неподаткових надходженнях ключову роль відіграють власні надходження бюджетних установ, які формують від 65,3% до 78,2% неподаткових надходжень у доходах місцевих бюджетів. Проте якщо рівень виконання власних надходжень бюджетних установ у 2010–2012 роках становив 175–199,7%, то вже наступні чотири роки спостерігаємо постійне недовиконання запланованих надходжень. Виявлену тенденцію можемо пояснити так. Є дві причини такої ситуації з неподатковими надходженнями та рівнем їх виконання.

Перша із них: 2013 року спостерігаємо недовиконання практично за всіма видами надходжень у доходах місцевих бюджетів, що підтверджує недосконалість бюджетного планування та невиконання всіх видів надходжень із-за завищених планових показників. У бюджетному плануванні як на державному, так і на місцевому рівні переважно брали до уваги завищені прогнозні дані бюджетних надходжень планового періоду, не завжди враховуючи прогнозні дані світових інститутів і міжнародних організацій. Як наслідок, фактичне недовиконання за всіма групами доходів у місцевих бюджетах України. Також 2013 року на державному рівні триває середньострокове бюджетне планування, у якому виявлено значні недоліки щодо дисбалансів наступних періодів бюджетного планування з попередніми, тому фактичні дані наступних періодів планування та планові показники відрізнялися від попередніх зазначених показників у планах 2012–2014 рр. від 2011–2013 рр. на більш ніж 50%, а інколи в рази. Усі наведені чинники впливали на недосконалість бюджетного планування неподаткових надходжень у частині власних доходів бюджетних установ. 2013 року власні надходження бюджетних установ зменшуються в абсолютному значенні порівняно з 2012 роком.

Другою причиною є економічна криза 2014–2015 рр., яка вплинула на недовиконання власних надходжень бюджетних установ. Основними чинниками, що зумовили зменшення цих надходжень у місцевих бюджетах, було: зниження рівня купівельної спроможності громадян за всіма видами послуг, зокрема й соціальними, від бюджетних установ, які перебувають на частковому самофінансуванні (школи мистецтв, дитячі спортивні школи, театри, музеї та ін.), а також зниження попиту на ці послуги.

Проте з упровадженням децентралізації 2015 р. до 2018 року постійно зростають обсяги власних надходжень бюджетних установ, тому 2017 та 2018 рр. рівень виконання планових власних надходжень бюджетних установ перевищив 100% і становив 100,3%.

Привертає увагу ще один складник неподаткових надходжень – доходи від власності та підприємницької діяльності. Як свідчать дані звітів Державної казначейської служби України за 2010–2018 роки, у складі цих доходів спостерігаємо цікаву тенденцію формування доходів від плати за розміщення тимчасово вільних коштів місцевих бюджетів, які в доходах від власності та підприємницької діяльності у 2010–2013 рр. становили від 18,3% до 28,5 %, а 2014 року відбулося їх значне скорочення до 1,1%. Під час децентралізації бюджети об'єднаних територіальних громад почали досить активно використовувати доходи від плати за розміщення тимчасово вільних коштів місцевих бюджетів як додаткове джерело формування фінансових ресурсів місцевих бюджетів, за що отримали виправдану конструктивну критику центральних органів влади за неефективне використання тимчасово вільних коштів місцевих бюджетів і надмірне акумулювання їх на депозитних рахунках. Згідно з даними таблиці 3, у 2016–2018 роках кошти від плати за розміщення тимчасово вільних коштів місцевих бюджетів перевищили 1,3 млрд грн, що становило більше 80% доходів від власності та підприємницької діяльності.

Унаслідок чого рівень виконання доходів від власності та підприємницької діяльності становив 148,8% 2015 року, 139%, 133,3% та 129,2% в наступні роки. Хоча критику щодо розміщення тимчасово вільних коштів місцевих бюджетів на депозитних рахунках комерційних банків не завжди можна позитивно сприймати. Такі дії виправдані, якщо фінансові органи планують використати ці додатково сформовані кошти на вже попередньо розроблені соціально-економічні проекти, які проходять процедуру одержання відповідних документів на початок будівництва.

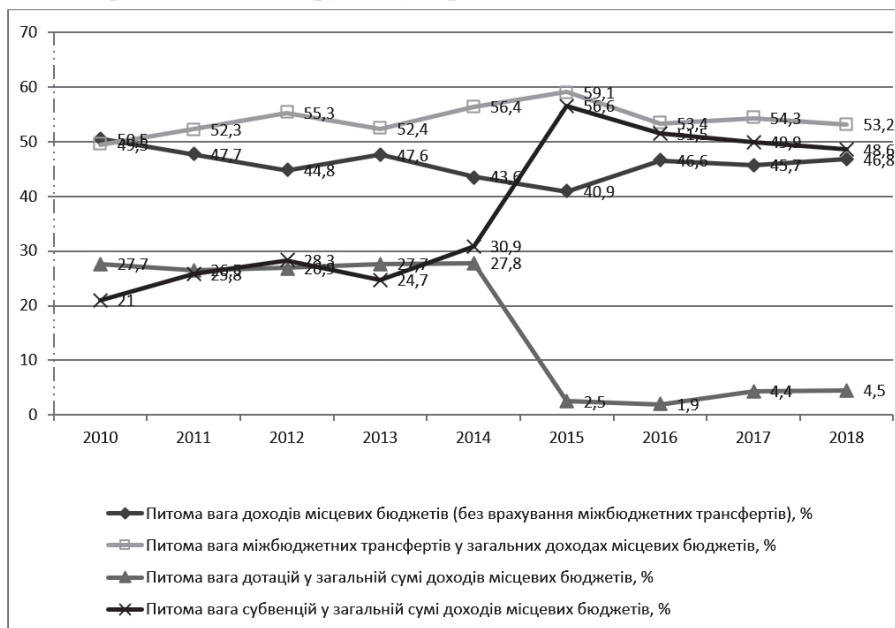
Таким чином, оцінюючи тенденції формування неподаткових надходжень у доходах місцевих бюджетів, варто зауважити на тому, що попри фіскальну корисність цих надходжень як додаткових джерел фінансових ресурсів місцевих бюджетів з'являється приховане податкове навантаження та посилений тиск у процесі їх мобілізації. Також за умови недовиконання податкових надходжень і виникнення боргу органи державної та місцевої влади активніше використовують неподаткові надходження в частині адміністративних зборів і платежів, які займають 16,4% у неподаткових надходженнях, що приховано посилює податковий тиск на суб'єктів господарювання відповідної адміністративно-територіальної одиниці.

Наступною групою доходів місцевих бюджетів є доходи від операцій з капіталом. Щодо їх фіскального значення в доходах місцевих бюджетів, то воно незначне: питома вага цих доходів у місцевих

бюджетах становить на 2018 рік лише 0,8%. Згідно зі звітами ДКСУ, обсяг доходів від операцій з капіталом 2018 року становив 2143,5 млн грн, що менше від показника 2010 року – 2556,3 млн грн. У складі та структурі доходів від операцій з капіталом домінують кошти від продажу землі, надходження яких у 2010–2011 рр. та 2017–2018 рр. перевищували 1,2–1,4 млрд грн, а питома вага їх у доходах від операцій з капіталом протягом усього досліджуваного періоду становила 99,2–99,9%.

На перший погляд, фіскальна та територіальна децентралізація мали би забезпечити значне зростання власних доходів місцевих бюджетів, що за абсолютним обсягом і відбувається. Проте однією з головних проблем формування доходів місцевих бюджетів України є високий рівень фіскальної централізації. Для того, щоб оцінити вплив реформи фіскальної децентралізації в Україні, варто проаналізувати доходи місцевих бюджетів за 2010–2018 рр. Найголовнішим показником, здатним продемонструвати рівень децентралізації України, є питома вага доходів місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) України в доходах Зведеного бюджету України. Цей показник свідчить про рівень децентралізації фінансових ресурсів місцевих бюджетів України. За проаналізований період простежуємо неоднорідну тенденцію цього показника. З 2010 року по 2018 рік питома вага доходів місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) коливалася в межах від 25,6% до найнижчого показника 2015 року – 19,3%. На перший погляд, ця тенденція мала б заперечувати фінансовий і фіскальний ефект реформи децентралізації в перший рік реформи. Проте 2015 року також зросло цільові субвенції, які центральні органи влади використовували для збалансування у фінансових ресурсах місцеві бюджети всіх адміністративно-територіальних одиниць. Це було досить ефективним інструментом збалансування потреб і можливостей цих територіальних утворень. Натомість наступного 2016 року питома вага доходів місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) у доходах Зведеного бюджету України зросла і становила 21,8%. Аналогічно спостерігаємо зростання питомої ваги власних і закріплених доходів місцевих бюджетів 2017 та 2018 років, відповідно показники становили 22,6% та 22,3%, що на 2 в. п. вище від першого року реформи. Таким чином, можна стверджувати про позитивні тенденції впливу децентралізації на нарощування власних і закріплених доходів місцевих бюджетів України.

Підсумовуючи характеристику сучасних тенденцій у формуванні доходів місцевих бюджетів, стверджуємо, що зміни, які відбулися в бюджетній і податковій сферах у межах проведення фіскальної децентралізації, забезпечили свій фінансовий ефект. Проте зростання фінансових ресурсів у місцевих бюджетах відбулося не лише за рахунок зростання податкових надходжень, але й за рахунок зміни міжбюджетних відносин і зростання обсягів централізованих інструментів горизонтального вирівнювання – міжбюджетних трансфертів. Згідно з даними рис. 1, після ухвалення Податкового кодексу та змін до Бюджетного кодексу 2011 року в структурі доходів місцевих бюджетів домінують міжбюджетні трансферти, засвідчуючи важливість централізованого інструменту вирівнювання в міжбюджетних відносинах в Україні.

Рис. 1. Зміна питомої ваги власних доходів і міжбюджетних трансфертів у доходах місцевих бюджетів України за 2010–2018 рр., %

Побудувало та розрахувало авторка на основі звітів Державної казначейської служби України про виконання місцевих бюджетів України за 2010–2018 рр. [11–19].

Щодо зміни двох основних складників міжбюджетних трансфертів – дотацій і субвенцій, наголошуємо на тому, що після реформи децентралізації у складі доходів місцевих бюджетів суттєво зросли обсяги субвенцій, які мають цільове спрямування і забезпечують ефективніше використання бюджетних коштів на місцях, а також забезпечують централізоване збалансування потреб органів місцевого самоврядування в бюджетних ресурсах.

Загалом децентралізація значно вплинула на сучасний стан формування фінансових ресурсів місцевих бюджетів України. Згідно зі звітами Державної казначейської служби України та Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства, завдяки реалізації першого етапу фіскальної децентралізації надходження власних доходів місцевих бюджетів України 2016 року зросли в 1,4 рази (+ 41,3%) або на 50,3 млрд грн порівняно з 2015 роком та становили 170,7 млрд грн [17, с. 22].

Створення об'єднаних територіальних громад (ОТГ), яких протягом першого етапу децентралізації було сформовано 366 одиниць, забезпечило їм вихід на прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом та одержання базової (реверсної) дотації, освітньої та медичної субвенції. Власні надходження бюджетів цих об'єднаних громад 2016 року зросли більше ніж у 3 рази, порівняно з 2015 роком (з 1 млрд грн до 3,3 млрд грн). Із розрахунку на 1 жителя в середньому власні доходи бюджетів ОТГ збільшилися на 1645 грн (з 700 грн до 2345 грн). Усього ресурси місцевих бюджетів 366 ОТГ (з трансфертами) зросли майже в 7 разів (порівняно з надходженнями 2015 року до бюджетів місцевих рад, які ввійшли до складу ОТГ) та становили 7,1 млрд грн. Водночас державна фінансова підтримка 2016 року на розвиток та інфраструктурні об'єкти становила 7,3 млрд грн, зокрема об'єднані громади отримали майже 1,2 млрд грн, що дозволило їм реалізувати 1,5 тисячі проектів розвитку [22]. У 2017–2018 роках було створено ще 510 ОТГ, і станом на кінець 2018 року загальна їх кількість становила 876 ОТГ (рис. 2). Власні доходи бюджетів 665 ОТГ, у яких уже відбулися вибори, 2017 року становили 11,6 млрд грн, а 2018 року відбулося чергове значне зростання на 62,6%, або на 7,3 млрд грн, що на кінець року становило 18,9 млрд грн [23, с. 17]. Саме завдяки зростанню власних коштів бюджетів ОТГ та можливості залучення коштів із Державного фонду регіонального розвитку в багатьох населених пунктах, які входять до ОТГ, було відновлено чи побудовано об'єкти інфраструктури (дошкільні заклади, водопровідні системи, сільські та міські дороги, освітлення доріг та ін.).

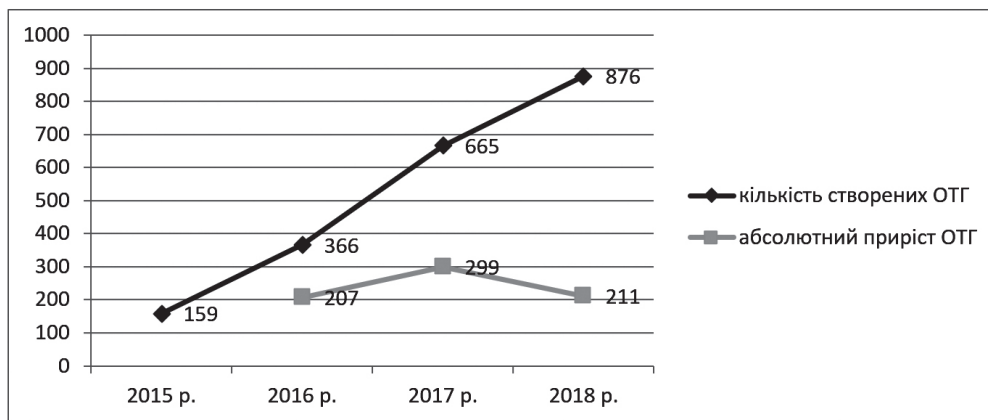

Рис. 2. Зміна кількості ОТГ в Україні та їх абсолютний приріст в 2014-2018 роках, одиниць

* Побудовано автором на основі даних Міністерства регіонального розвитку України [23].

Висновки. Таким чином, детальна характеристика тенденцій формування фінансових ресурсів місцевих бюджетів України ще раз підтвердила важливість реформи децентралізації в Україні. Упроваджені новачки фіскальної та територіальної децентралізації засвідчують про позитивні результати формування додаткових фінансових ресурсів у доходах місцевих бюджетів. Зокрема, про позитивні наслідки фіскальної децентралізації свідчать кількісні показники збільшення обсягу надходжень деяких податків до місцевих бюджетів та росту загального розміру доходів місцевих бюджетів. Серед податків, що забезпечили приріст надходжень після реформи, – плата за землю, податок на нерухоме майно, єдиний податок і нововведений акцизний податок із роздрібною торгівлі підакцизними товарами. Проте збільшення абсолютного розміру певного податку зовсім не свідчить про позитивні зрушення, оскільки, наприклад, обсяг плати за землю залежить від нормативно-грошової оцінки землі, ціна якої 2015 року значно підвищилася. Перспективним залишається податок на доходи фізичних осіб, який буде основним наповнювачем доходів місцевих бюджетів за умови стабільного його розподілу. Проте на обсяг його надходження

впливає рівень доходів громадян і зменшення тінізації незадекларованої зайнятості населення, що створює негативний ефект на зростання рівня тіньового фонду оплати праці.

Література:

1. Звіт Державної Казначейської служби України про виконання місцевих бюджетів України за 2010 р. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richniy-zvit-3> (дата звернення 23.04.2019 р.)
2. Звіт Державної Казначейської служби України про виконання місцевих бюджетів України за 2011 р. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richniy-zvit-2> (дата звернення 23.04.2019 р.)
3. Звіт Державної Казначейської служби України про виконання місцевих бюджетів України за 2012 р. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richniy-zvit> (дата звернення 23.04.2019 р.)
4. Звіт Державної Казначейської служби України про виконання місцевих бюджетів України за 2013 р. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richniy-zvit-stanom-na-01012014> (дата звернення 23.04.2019 р.)
5. Звіт Державної Казначейської служби України про виконання місцевих бюджетів України за 2014 р. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richniy-zvit-pro-vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu-na-01012015-roku> (дата звернення 23.04.2019 р.)
6. Звіт Державної Казначейської служби України про виконання місцевих бюджетів України за 2015 р. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richniy-zvit-pro-vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu-ukraini-za-2015-rik> (дата звернення 23.04.2019 р.)
7. Звіт Державної Казначейської служби України про виконання місцевих бюджетів України за 2016 р. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richniy-zvit-pro-vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu-ukraini-za-2016-rik> (дата звернення 23.04.2019 р.)
8. Звіт Державної Казначейської служби України про виконання місцевих бюджетів України за 2017 р. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richniy-zvit-pro-vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu-ukraini-za-2017-rik> (дата звернення 23.04.2019 р.)
9. Звіт Державної Казначейської служби України про виконання місцевих бюджетів України за 2018 р. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richnij-zvit-pro-vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu-ukrayini-za-2018-rik> (дата звернення 23.04.2019 р.)
10. Завдяки фінансовій децентралізації хронічно дотаційних бюджетів в Україні зменшується. URL: <http://www.kmu.gov.ua> (дата звернення 28.04.2019 р.)
11. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджетів за 2016 рік / [Зубенко В.В., Самчинська І.В., Рудик А.Ю. та ін.]; ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи (ЗМФІ-II) впровадження», USAID. – К., 2017. – С. 57.
12. Фінансово-аналітичні матеріали. Децентралізація. Виконання доходів місцевих бюджетів. 2015-2017 рр. URL: <http://www.minregion.gov.ua/decentralization/presentation/finansovo-analitichni-materiali-detsentralizatsiya-vikonannya-dohodiv-mistsevih-byudzhativ-2016-rik/> (дата звернення 28.04.2019 р.)
13. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування станом на 10 січня 2019 (за грудень 2018). URL: <https://storage.decentralization.gov.ua/uploads/library/file/359/10.01.2019.pdf> (дата звернення 30.04.2019 р.)

Отримано: 10 травня 2019 р.

Прорецензовано: 18 травня 2019 р.

Прийнято до друку: 23 травня 2019 р.

e-mail: vladnat@gmail.com

DOI: 10.25264/2311-5149-2019-13(41)-66-74

Спасів Н. Я. Компаративне оцінювання структури доходів бюджетів об'єднаних територіальних громад. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, червень 2019. № 13(41). С. 66–74.

УДК 336.14:352(045)

JEL класифікація: H 72, H 77

Спасів Наталя Ярославівна,

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів суб'єктів господарювання та страхування,
Тернопільський національний економічний університет

КОМПАРАТИВНЕ ОЦІНЮВАННЯ СТРУКТУРИ ДОХОДІВ БЮДЖЕТІВ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Досліджено теоретико-методичні засади оцінки структури доходів бюджетів об'єднаних територіальних громад (ОТГ), розроблено авторський підхід до компаративного оцінювання їх структури в умовах запровадження бюджетної децентралізації. За індексом Рябцева розраховано фактичні надходження до бюджетів ОТГ за загальним і спеціальним фондами, що дало змогу ідентифікувати структурні відмінності в доходах бюджетів ОТГ та використати метод кластерного аналізу щодо формування подібних за структурою доходів бюджетів ОТГ, щоб висвітлити основні напрямки їх оптимізації в контексті покращення фінансування ОТГ в умовах перманентних кризових явищ і сформулювати низку пропозицій щодо оптимізації виконання показників доходів бюджетів ОТГ.

Ключові слова: територіальна громада, об'єднані територіальні громади, бюджетна децентралізація, фінансова спроможність, доходи бюджету ОТГ, компаративний аналіз, кластерний аналіз.

Спасив Наталя Ярославовна,

доцент, доцент кафедри фінансов суб'єктів господарювання та страхування,
Тернопольский национальный экономический университет

КОМПАРАТИВНАЯ ОЦЕНКА СТРУКТУРЫ ДОХОДОВ БЮДЖЕТОВ ОБЪЕДИНЕННЫХ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ОБЩЕСТВ

Проведено исследование теоретико-методических основ оценки структуры доходов бюджетов объединенных территориальных общин (ОТО), разработан авторский подход к сравнительного оценивания их структуры в условиях введения бюджетной децентрализации. Проведены расчеты по индексу Рябцева фактических поступлений в бюджеты ОТО по общему и специальному фондам, что позволило идентифицировать структурные различия в доходах бюджетов ОТО и использовать метод кластерного анализа по формированию сходных по структуре доходов бюджетов ОТО с целью освещения основных направлений их оптимизации в контексте улучшения финансирования ОТО в условиях перманентных кризисных явлений и формирования ряда предложений по оптимизации выполнения показателей доходов бюджетов ОТО.

Ключевые слова: территориальная община, объединенные территориальные общины, бюджетная децентрализация, финансовая состоятельность, доходы бюджета ОТГ, компаративный анализ, кластерный анализ.

Natalia Spasiv,

PhD, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Finance of Business Entities and Insurance,
Ternopol National Economic University

COMPARATIVE EVALUATION OF THE UNITED TERRITORIAL COMMUNITIES' BUDGETS' INCOME STRUCTURES

The research of the theoretical and methodological principles of the estimation of the structure of revenues of budgets of the united territorial communities (UTC) has been carried out, the author's approach to the comparative evaluation of their structures in the conditions of budget decentralization implementation has been developed. Since the structure of the UTC budgets varies and constantly changes over time, which leads to the formation of specific interconnections between the constituent budgets and the emergence of certain trends for each community, we will develop an author's approach to a comparative assessment of the structure of the UTC budgets.

We suggest that structural differences between the budgets of UTC should be implemented through the use of methods of comparative evaluation of the structure of their budgets, which will enable an adequate grouping of communities. Structural differences are manifested through differences in the values of relative indices of the particles of each component in the total population. In the study, we used the integral indicator of structural differences – the Ryabtsev index, which is the ratio of the actual degree of difference between the values of the structural components to its maximum possible value and the most popular in financial research. The heterogeneity of the structure of budget revenues of the

UTCs of the Ternopol region and, as a result, the impossibility of their optimization, in general, determined the need for further use of specialized methods of data mining, in particular cluster analysis, which is a multidimensional statistical procedure that involves the collection of data about objects and their arrangement in a relatively homogeneous groups. According to the results of the analysis, we conclude that the estimation of the structure of revenues of the general and special funds of the budgets of the UTC gives an opportunity to obtain optimal comparative estimates of the structure of their budgets based on a combination of Ryabtsev's index and cluster analysis, which can not be performed on the absolute indicators of their implementation. In addition, a comparative assessment of the structure of the UTC budgets allows to identify income disproportions and develop proposals for their elimination (the formation of the optimal structure) in order to ensure the financial capacity of the communities, distinguishing them according to the similarity of the structure of the general and special funds to the clusters.

Key words: territorial community, united territorial communities, fiscal decentralization, financial capacity, budget revenues of OTG, comparative analysis, cluster analysis.

Постановка проблеми. Реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади зумовлює важливі зміни в підходах і методах оцінювання й обґрунтування перспектив розвитку фінансів ОТГ, визначальним елементом яких є місцевий бюджет громад. Бюджет територіальної громади в сучасних умовах – це єдиний інструмент виконання повноважень ОМС, а з появою ОТГ він стає індикатором їхньої фінансової спроможності та самодостатності. Відповідно, аналіз та оцінка надходжень до нього дає змогу оптимізувати доходи, сформувавши фінансову основу соціально-економічного розвитку об'єднаних територіальних громад.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми, перебуває в полі зору багатьох учених. Її різні аспекти досліджують такі вітчизняні науковці, як: О. П. Кириленко, В. С. Куйбіда, В. В. Мамонова, Ю. М. Петрушенко, Ю. О. Раделицький, Ю. П. Шаров та ін.

Метою статті – розробити теоретико-методичні підходи до оцінювання структури доходів бюджетів об'єднаних територіальних громад та сформувані на цій основі пропозиції щодо їх оптимізації в контексті нарощування надходжень до бюджетів ОТГ.

Досягнення поставленої мети потребує вирішення таких **завдань**:

- висвітлити наукові підходи щодо компаративного аналізу структури складників місцевих бюджетів;
- розрахувати за індексом Рябцева фактичні надходження до бюджетів ОТГ у розрізі загального і спеціального фондів;
- виокремити за допомогою кластерного аналізу бюджети ОТГ за подібністю структур доходів;
- запропонувати напрями оптимізації доходів бюджетів ОТГ для сформованих кластерів.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що структуру фактичних доходів бюджетів ОТГ потрібно аналізувати й оцінювати на основі вироблення власного підходу, урахувуючи методики, які існують у джерелах наукової літератури, адже на сьогодні таких досліджень немає взагалі.

Оскільки структури бюджетів ОТГ відрізняються і постійно змінюються в часі, що призводить до формування специфічних для кожної громади взаємозв'язків між складниками бюджетів і зародження певних тенденцій, розробимо авторський підхід до компаративного оцінювання структури бюджетів ОТГ.

Структурні відмінності бюджетів ОТГ пропонуємо визначити, використовуючи методи порівняльного оцінювання структури їхніх бюджетів, які дадуть змогу адекватно згрупувати громади. Структурні відмінності виявляють через відмінності в значеннях відносних показників часток складників кожної сукупності в загальному обсязі сукупності [1].

Зазначимо, що в практиці аналітичного оцінювання структурних відмінностей в економічних (зокрема й фінансових) процесах використовують множини спеціальних показників, що характеризують міру відмінності/подібності економічних структур, процесів за їхніми складниками. Використаємо інтегральний показник структурних відмінностей – індекс Рябцева, який є співвідношенням фактичної міри розходження значень часток структурних складників до її максимально можливого значення та найбільш популярний у фінансових дослідженнях:

$$J_R = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (d_1 - d_2)^2}{\sum_{i=1}^n (d_1 + d_2)^2}}, \quad (1)$$

де d_2 і d_1 – питомі частки складників двох структур;

n – кількість структурних елементів у структурах.

Індекс Рябцева обрано саме тому, що його можна розраховувати за різної кількості складників (n) у кожній порівнюваній структурній одиниці (у нашому разі – бюджетах ОТГ). Окрім того, індекс має чітку шкалу міри відмінності економічних структур (табл. 1).

Таблиця 1

Шкала міри відмінності економічних структур за індексом Рябцева (J_R) [2]

Інтервали значень (J_R)	Характеристика міри структурних відмінностей
0,000–0,030	Тотожні структури
0,031–0,070	Дуже незначні відмінності у структурі
0,071–0,150	Незначні відмінності у структурі
0,151–0,300	Середні відмінності у структурі
0,301–0,500	Значні відмінності у структурі
0,501–0,700	Доволі значні відмінності у структурі
0,701–0,900	Протилежний тип структур
0,901 та вище	Повністю протилежні структури

Розрахуємо за індексом Рябцева фактичні надходження до бюджетів ОТГ Тернопільської області в 2017 р. за загальним і спеціальним фондами. Це дасть змогу ідентифікувати їхні структурні відмінності, тобто визначити незбіги в частках складників доходів їхніх бюджетів.

У табл. 2 представлено розраховані значення індексу структурної відмінності доходів спеціального і загального фондів бюджетів ОТГ Тернопільської області (за еталон порівняння взято ОТГ с. Байківці).

Як свідчать розрахунки (див. табл. 2), структури доходів бюджетів ОТГ Тернопільської області суттєво відрізняються між собою. Зокрема, за значенням коефіцієнта J_R , розрахованого для доходів загального фонду, лише бюджети ОТГ с. Великі Дедеркали і ОТГ с. Коцюбинці мають зовсім протилежні структури за цим показником порівняно з еталоном, а бюджети інших громад мають не такі значні відмінності, але в кожного з них вони різні за значенням індексу Рябцева.

Таблиця 2

Структурні відмінності доходів загального і спеціального фондів бюджетів ОТГ Тернопільської області за індексом Рябцева, 2017 р.

ОТГ	Спеціальний фонд (J_R)	Загальний фонд (J_R)
с. Білобожниця	1	0,74
с. Васильківці	0,962	0,763
с. Великі Гаї	0,895	0,573
смт. Гусятин	0,917	0,489
смт. Заводське	0,95	0,696
с. Золотники	0,922	0,757
с. Золотий Потік	0,909	0,820
с. Іванівка	0,95	0,67
смт. Козлів	1	0,6
с. Колиндяни	1	0,845
с. Колодне	1	0,743
смт. Коропець	0,95	0,8
с. Лопушне	0,96	0,89
с. Мельниця-Подільська	0,59	0,73
с. Микулинці	0,910	0,824
с. Нове Село	0,907	0,9
смт. Підволочиськ	0,912	0,881
м. Почаїв	0,441	0,489
смт. Скала-Подільська	0,863	0,729
м. Скалат	0,566	0,735
с. Скорики	0,611	0,802
м. Терехів	0,343	0,860
м. Шумськ	0,752	0,886
м. Борщів	0,769	0,496
смт. Вишнівець	0,980	0,877
смт. Гримайлів	0,908	0,906
с. Залізці	0,904	0,907
с. Більче-Золоте	0,9	0,9
с. Борсуки	0,950	0,97
с. Великі Дедеркали	0,98	1
с. Коцюбинці	0,99	1
с. Требухівці	0,987	0,956
с. Чернихівці	0,981	0,923

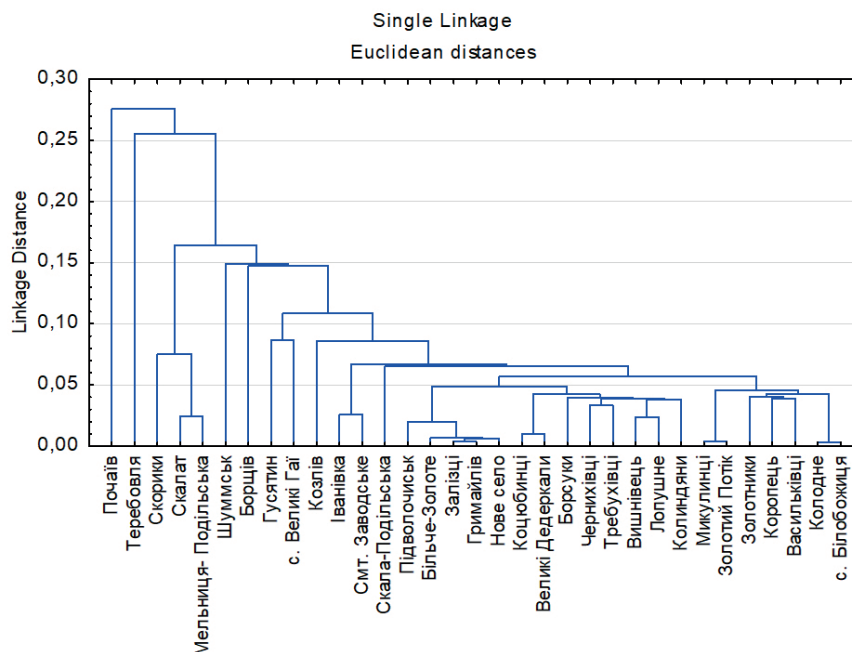
Джерело: розрахувала авторка за даними ГУ Державної казначейської служби України у Тернопільській області. URL: www.treasury.gov.ua/reg/control/ter/uk/index.

За значенням коефіцієнта J_R , розрахованого за доходами спеціального фонду, бюджету ОТГ с. Білобожиця, смт. Козлів, с. Колиндяни і с. Колодне мають зовсім протилежні структури за доходами спеціального фонду, ніж еталон порівняння; бюджети інших громад мають не такі критичні відмінності за еталоном, хоча вони доволі різні (див. табл. 2).

Отже, можна зробити висновок, що бюджети ОТГ Тернопільської області загалом мають суттєво різні структури доходів за загальним і спеціальним фондами. Така тенденція не дає змоги сформувати універсальну структуру доходів загального і спеціального фондів бюджетів ОТГ, оскільки не буде враховано специфіки структури бюджетів конкретних громад або їхніх груп.

Неоднорідність структур доходів бюджетів ОТГ Тернопільської області та, як підсумок, неможливість їхньої оптимізації загалом визначили потребу подальшого використання спеціалізованих методів інтелектуального аналізу даних, зокрема кластерного аналізу – багатовимірної статистичної процедури, що передбачає збір даних про об'єкти та їхнє упорядкування в порівняно однорідні групи [3]. Його сутність полягає в класифікації об'єктів дослідження (формування кластерів або груп подібних об'єктів) за допомогою регламентованих алгоритмами процедур.

Обраний метод еталону (еталон – Байківецька ОТГ) дає змогу ранжувати ОТГ за мірою подібності щодо еталону та розподілити їх на групи за подібністю структур доходів загального і спеціального фондів їхніх бюджетів щодо цього. Відповідно методом кластерного аналізу засобами програми «Statistica» будуємо дендрограму подібності громад за структурою доходів загального і спеціального фондів бюджетів ОТГ Тернопільської області (рис. 1). При цьому мірою подібності визначена Евклідова відстань між розрахованими індексами Рябцева за доходами загального та спеціального фондів бюджетів ОТГ.

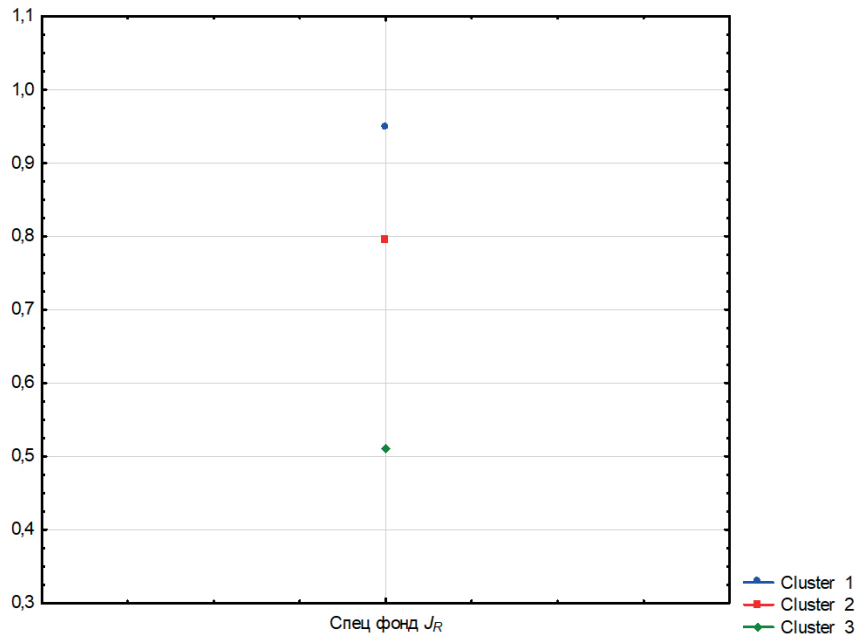

Рис. 1. Дендрограма подібності ОТГ Тернопільської області за структурою доходів загального і спеціального фондів їхніх бюджетів, 2017 р.

Джерело: розрахувала авторка засобами програми «Statistica».

Як засвідчують дані рис. 1, топологія ОТГ за структурою доходів загального і спеціального фондів їхніх бюджетів комплексна, тому доцільно розробити топологію громад окремо за доходами загального і спеціального фондів, щоб ідентифікувати їхні групи, подібні за структурою надходжень до бюджету.

Для ідентифікації ОТГ, подібних за структурою бюджетних надходжень спеціального фонду, використаємо кластерний аналіз методом k -середніх за шкалою значень індексу Рябцева (див. табл. 2). За результатами аналізу отримуємо 3 кластери громад, які мають найвищий ступінь подібності між собою за структурою надходжень до спеціального фонду бюджетів ОТГ Тернопільської області. Середні значення показника класифікації наведено на рис. 2.

Рис. 2. Середні значення показника подібності структури доходів спеціального фонду бюджетів ОТГ Тернопільської області у сформованих кластерах

Джерело: побудувала авторка за допомогою ПП «Statistica».

Відповідно, до кластера 1 за результатами класифікації за ознакою подібності структури доходів спеціального фонду бюджетів належать такі ОТГ: с. Білобожниця, с. Васильківці, с. Великі Гаї, смт. Гусятин, смт. Заводське, с. Золотники, с. Золотий Потік, с. Іванівка, смт. Козлів, смт. Колиндяни, с. Колодне, с. Коропець, с. Лопушне, с. Микулинці, с. Нове Село, с. Підволочиськ, смт. Вишнівець, смт. Гримайлів, смт. Залізці, с. Більче-Золоте, с. Борсуки, с. Великі Дедеркали, с. Коцюбинці, с. Требухівці та с. Черніхівці (рис. 3).

Рис. 3. Розташування ОТГ Тернопільської області за подібністю структури доходів спеціального фонду бюджетів у кластері 1

Джерело: побудувала авторка за допомогою ПП «Statistica».

Щоб оцінити якість кластеризації, розглянемо середнє значення показника кластеризації, його стандартне відхилення і варіацію. Середнє значення J_R у цьому кластері становить 0,95, стандартне відхилення – 0,036 і варіація – 0,001, що свідчить про подібність структури доходів спеціального фонду бюджетів 25 ОТГ, які ввійшли до цього кластера, за всіма його складниками та про необхідну для адекватності

кластерного аналізу однорідність групи за показником класифікації. Це дає змогу стверджувати, що всі громади кластера 1 мають повністю протилежний тип структури доходів спеціального фонду їхніх бюджетів порівняно з еталоном (Байковецькою ОТГ) й іншими бюджетами ОТГ Тернопільської області, що не належать до цього кластера.

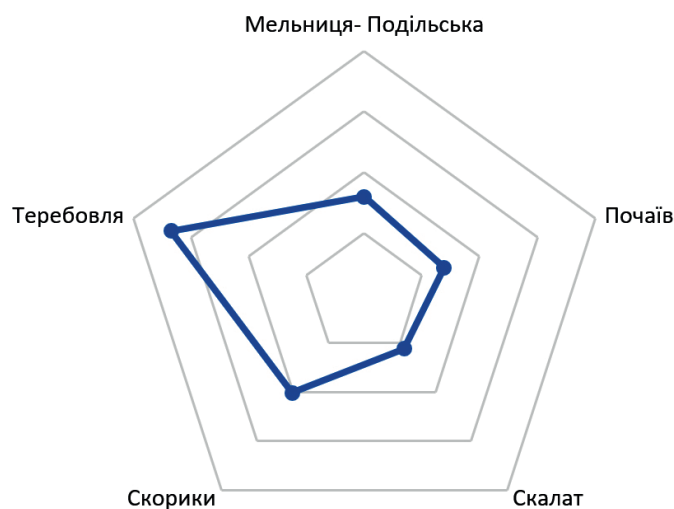

Рис. 4. Розташування ОТГ Тернопільської області за подібністю структури доходів спеціального фонду бюджетів у кластері 2

Джерело: побудувала авторка за допомогою ПП «Statistica».

До кластера 2 належать лише 3 об'єднані територіальні громади: м. Борщів, смт. Скала-Подільська і м. Шумськ. Середнє значення J_R у кластері 2 становить 0,78, стандартне відхилення – 0,05 і варіація – 0,002, що свідчить про подібність між собою структури доходів спеціального фонду бюджетів цих трьох ОТГ за всіма його складниками і про достатню однорідність групи за показником класифікації, що забезпечує адекватність кластеризації.

При цьому громади, які формують кластер 2, мають протилежний тип структури доходів спеціального фонду їхніх бюджетів, аніж еталоном й інші ОТГ Тернопільської області, які не належать до цього кластера.

Рис. 5. Розташування ОТГ Тернопільської області за подібністю структури доходів спеціального фонду бюджетів у кластері 3

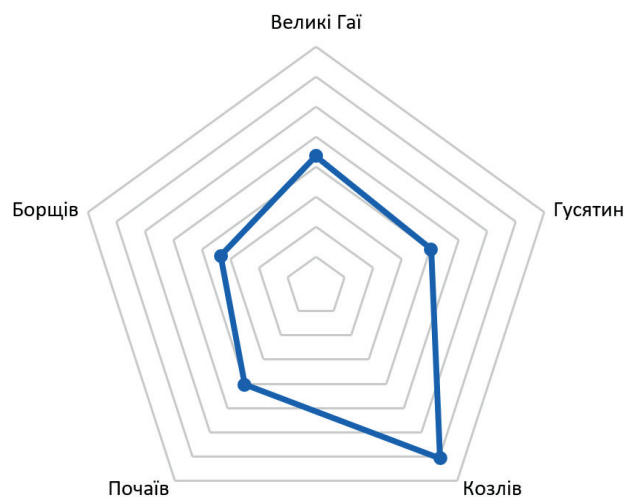
Джерело: побудувала авторка за допомогою ПП «Statistica».

До кластера 3 за результатами класифікації за ознакою подібності структури доходів спеціального фонду ввійшли бюджети таких ОТГ: с. Скорики, м. Требовля, смт. Мельниця-Подільська, м. Почаїв і м. Скалат.

Середнє значення J_R у кластері 3 становить 0,45, стандартне відхилення – 0,04 і варіація – 0,001, що свідчить про подібність між собою структури за всіма статтями доходів спеціального фонду бюджетів 5 ОТГ, що належать до цього кластера, і про належну однорідність групи за показником класифікації для забезпечення адекватності кластерного аналізу. Це дає змогу констатувати, що ці громади мають значні відмінності у структурі надходжень спеціального фонду їхніх бюджетів порівняно з еталоном, аніж інші ОТГ Тернопільської області, які не належать до цього кластера.

Ураховуючи результати кластеризації громад за подібністю структури доходів спеціального фонду їхніх бюджетів, можна зробити висновок, що за значеннями міри відмінності структури доходів спеціального фонду бюджетів ОТГ Тернопільської області (відповідно до шкали значень індексу Рябцева) лише 5 із них мають значні відмінності за цим показником порівняно з еталоном, для 3 ОТГ характерний протилежний тип структури доходів спеціального фонду, 25 ОТГ мають повністю протилежну структуру порівняно з еталоном й іншими ОТГ. Ідентифікована топологія ОТГ за доходами спеціального фонду бюджетів дає змогу оптимізувати їхню структуру в межах кожного кластера, яка буде релевантною для кожної ОТГ кластерів 1, 2 та 3.

Для ідентифікації груп ОТГ Тернопільської області, подібних за структурою бюджетних надходжень до загального фонду, знову застосуємо кластерний аналіз методом k -середніх за шкалою значень індексу Рябцева (див. табл. 2). Проведений аналіз дає змогу сформувати також 3 кластери ОТГ, які мають найвищий ступінь подібності між собою за структурою доходів загального фонду в середині кожного з кластерів.

Рис. 6. Розташування ОТГ Тернопільської області за подібністю структури доходів загального фонду бюджетів у кластері 1

Джерело: побудувала авторка за допомогою ПП «Statistica».

Відповідно, до кластера 1 за результатами класифікації за ознакою відмінності структури доходів загального фонду належать бюджети 5 ОТГ: м. Почаїв, м. Борщів, смт. Гусятин, смт. Козлів і с. Великі Гаї.

Середнє значення J_R у кластері 1 становить 0,5, стандартне відхилення – 0,05 і варіація – 0,002, що свідчить про подібність між собою структури доходів загального фонду бюджетів 5 ОТГ Тернопільської області, що належать до цього кластера, про достатню однорідність групи за показником класифікації та адекватність групування цим методом. При цьому громади мають доволі значні відмінності у структурі доходів загального фонду їхніх бюджетів за всіма статтями порівняно з еталоном та іншими ОТГ Тернопільської області, які не належать до цього кластера.

До кластера 2 за результатами класифікації за ознакою відмінності структури доходів загального фонду належать бюджети 15 ОТГ: с. Колиндяни, с. Лопушне, с. Нове Село, смт. Підволочиськ, м. Тербовля, м. Шумськ, смт. Вишнівець, смт. Гримайлів, с. Залізці, с. Більче-Золоте, с. Борсуки, с. Великі Дедекали, с. Коцюбинці, с. Требухівці та с. Чернихівці.

Середнє значення J_R у кластері 2 становить 0,91, стандартне відхилення – 0,04 і варіація – 0,003, що свідчить про подібність між собою структури доходів загального фонду бюджетів 15 ОТГ Тернопільської області, що належать до цього кластера, і про достатню однорідність групи за показником класифікації. Це визначає, що ці громади мають повністю протилежні структури доходів загального фонду бюджетів порівняно з еталоном та з іншими ОТГ Тернопільської області, які не належать до кластера 2.

Рис. 7. Розташування ОТГ Тернопільської області за подібністю структури доходів загального фонду бюджетів у кластері 2

Джерело: побудувала авторка за допомогою ПП «Statistica».

До кластера 3 за результатами класифікації за ознакою подібності структури доходів загального фонду належать бюджети таких 13 ОТГ: с. Білобожниця, с. Васильківці, смт. Заводське, с. Золотники, с. Золотий Потік, с. Іванівка, с. Колодне, смт. Коропець, с. Мельниця-Подільська, с. Микулинці, смт. Скала-Подільська, м. Скалат і с. Скорики.

Середнє значення J_r у кластері 3 становить 0,75, стандартне відхилення – 0,042 і варіація – 0,003, що свідчить про подібність між собою структури доходів загального фонду бюджетів 13 ОТГ, що належать до цього кластера, і про достатню однорідність групи за показником класифікації для забезпечення адекватності групування. Це дає змогу стверджувати, що ці громади мають протилежні структури доходів загального фонду бюджетів порівняно з еталоном та з іншими ОТГ Тернопільської області, які не належать до кластера 3.

Рис. 8. Розташування ОТГ Тернопільської області за подібністю структури доходів загального фонду бюджетів у кластері 3

Джерело: побудувала авторка за допомогою ПП «Statistica».

Висновки. Ураховуючи результати кластеризації громад за подібністю структури доходів загального фонду, можна зробити висновок, що 15 ОТГ Тернопільської області мають повністю протилежну структуру надходжень до загального фонду бюджету, ніж еталоном (Байковецька ОТГ) та громади інших кластерів. Відповідно до шкали значень індексу Рябцева 13 ОТГ мають протилежну структуру за цим показником, а 5 – значні відмінності в згаданій структурі. Визначена топологія ОТГ за доходами загального

фонду бюджетів дає змогу сформувати їхню оптимальну структуру в межах кожного кластера, яка буде релевантна для кожної громади кластерів 1, 2 та 3.

За результатами проведеного аналізу доходимо висновку, що оцінювання структури доходів загально-го та спеціального фондів бюджетів ОТГ дає змогу отримати оптимальні компаративні оцінки структури їхніх бюджетів на основі поєднання індексу Рябцева і кластерного аналізу, що неможливо здійснити за абсолютними показниками їхнього виконання. До того ж компаративне оцінювання структури бюджетів ОТГ дає змогу виявити диспропорції в доходах та розробити пропозиції щодо їхнього усунення (формування оптимальної структури), щоб забезпечити фінансову спроможність громад.

Література:

1. Сивелькин В. А., Кузнецова В. Е. Статистический анализ структуры социально-экономических процессов и явлений: учеб. пособ. Оренбург: ГОУ ВПО ОГУ, 2002. 99 с.
2. Региональная статистика: учеб. / под. ред. В. М. Рябцева, Г. И. Чудилина. Москва: МИД, 2001. 380 с.
3. Wagstaff K., Cardie C. Constrained K-means Clustering with Background Knowledge. *Proceedings of the Eighteen International Conference on Machine Learning*. 2001. P. 577–584.
4. Звіти ГУ Державної казначейської служби України у Тернопільській області. URL: www.treasury.gov.ua/reg/control/ter/uk/index.

Отримано: 11 квітня 2019 р.

Прорецензовано: 22 квітня 2019 р.

Прийнято до друку: 27 квітня 2019 р.

e-mail: uliyash@ukr.net

DOI: 10.25264/2311-5149-2019-13(41)-75-80

Шевчук Ю. В. Особливості узгодженості обов'язкового і добровільного страхування в системі фінансового забезпечення медичного страхування. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, червень 2019. № 13(41). С. 75–80.

УДК: 369.06

JEL- класифікація: G2.22

Шевчук Юлія Василівна,*кандидат економічних наук, старший викладач кафедри фінансових ринків,
Університет державної фіскальної служби України*

ОСОБЛИВОСТІ УЗГОДЖЕНОСТІ ОБОВ'ЯЗКОВОГО І ДОБРОВІЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ В СИСТЕМІ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МЕДИЧНОГО СТРАХУВАННЯ

У статті досліджено особливості узгодженості обов'язкового і добровільного страхування в системі фінансового забезпечення медичного страхування. Доведено доцільність розроблення «Програми державного медичного страхування» як найбільш перспективного способу підвищення якості надання медичних послуг населенню. Обґрунтовано умови, джерела фінансового забезпечення, фінансово-економічну основу й організаційний механізм реалізації цієї програми. Надано рекомендації щодо сумісності «Програми державного медичного страхування» та чинного Закону України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення», що становить сучасну медичну реформу. Схематично відображено процес управління фінансовими потоками в ході розвитку медичного страхування. Виокремлено особливості розвитку обов'язкового медичного страхування як системи, що самостійно неспроможна повністю задовольнити потреби населення в медичному забезпеченні. Розглянуто добровільне медичне страхування як доповнювальну ланку до обов'язкового медичного страхування, що здатна забезпечити застрахованому гарантії щодо повної або часткової компенсації страховиком додаткових витрат, пов'язаних зі зверненням до медичної установи за послугою, наданою в межах програми добровільного медичного страхування.

Ключові слова: обов'язкове медичне страхування, добровільне медичне страхування, охорона здоров'я, бюджет, дефіцит, страхові компанії.

Шевчук Юлія Васильевна,*кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры финансовых рынков,
Университет государственной фискальной службы Украины*

ОСОБЕННОСТИ СОГЛАСОВАННОСТИ ОБЯЗАТЕЛЬНОГО И ДОБРОВОЛЬНОГО СТРАХОВАНИЯ В СИСТЕМЕ ФИНАНСОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ МЕДИЦИНСКОГО СТРАХОВАНИЯ

В статье исследованы особенности согласованности обязательного и добровольного страхования в системе финансового обеспечения медицинского страхования. Доказана целесообразность разработки «Программы государственного медицинского страхования», как наиболее перспективного способа повышения качества предоставления медицинских услуг населению. Обоснованы условия, источники финансового обеспечения, финансово-экономическую основу и организационный механизм реализации данной программы. Даны рекомендации по совместимости «Программы государственного медицинского страхования» и действующего Закона Украины «О государственных финансовых гарантиях медицинского обслуживания населения», который представляет собой современную медицинскую реформу. Схематично отражен процесс управления финансовыми потоками в ходе развития медицинского страхования. Выделены особенности развития обязательного медицинского страхования, как системы, самостоятельно не способна полностью удовлетворить потребности населения в медицинском обеспечении. Рассмотрены добровольное медицинское страхование, как дополняющую звено к обязательному медицинскому страхованию, которая способна обеспечить застрахованному гарантии полной или частичной компенсации страховиком дополнительных расходов, связанных с обращением в медицинское учреждение за услугой, предоставляемой в рамках программы добровольного медицинского страхования.

Ключевые слова: обязательное медицинское страхование, добровольное медицинское страхование, здравоохранение, бюджет, дефицит, страховые компании.

Yuliia Shevchuk,*PhD, senior lecturer on Financial Markets Department, University of State Fiscal Service of Ukraine*

CONSISTENCY FEATURES OF COMPULSORY AND VOLUNTARY INSURANCE IN SYSTEM OF MEDICAL INSURANCE FINANCIAL PROVISION

In article we analyzed the consistency features of compulsory and voluntary insurance in the system of medical insurance' financial provision. The author proved the feasibility of development of "The Program of State Medical Insurance" as the most perspective way to increase the quality of public healthcare services. The conditions, sources of financial support, financial and economic basis and organizational mechanism of implementation of this program are substantiated. The proposals on the compatibility of "The Program of State Medical Insurance" and State Law "On State Financial Guarantees of Public Medical Services" that defines the modern medical reform in Ukraine are made. The process of financial flows management during the development of health insurance is schematically illustrated. The features of the development of compulsory medical insurance as a system that can not fully satisfy the needs of the population in medical care are singled out. Voluntary health insurance is considered as a supplementary link to compulsory health insurance that can provide to an insured person guarantees of full or partial compensation by the insurer of additional costs that arises while applying for a health service that is provided under a voluntary health insurance program.

Key words: compulsory medical insurance, voluntary medical insurance, healthcare, budget, deficit, insurance companies.

Постановка проблеми. В умовах проведення сучасної медичної реформи, яка фактично розпочата з ухваленням Закону України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» особливої актуальності набуває проблема узгодженості між обов'язковим і добровільним медичним страхуванням. До вагомих проблем фінансового забезпечення медичного страхування також варто віднести зорієнтованість на фінансування медичних закладів, а не на конкретні потреби населення в медичних послугах; недостатню привабливість медичного страхування для страховиків через великі виплати; невиконання планових показників фінансування державних медичних програм за загальної недостатності обсягів державного фінансування та його розпорошеності; децентралізовану систему розподілу бюджетних коштів, де виділення коштів місцевим бюджетам через субвенції формує умови для їх дезінтеграції; збереження дублювання напрямів фінансування окремих медичних установ різного рівня, що призводить до неефективного використання наявних ресурсів; значну частку тіньових виплат за медичні послуги від населення у формі благодійних (добровільних) внесків. Тому для вирішення всіх вищезазначених проблем потрібно переглянути функції медичних установ і державних органів щодо впливу на фінансові потоки, налагодити і скоординувати їхню взаємодію зі страховиками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток обов'язкового і добровільного страхування в системі фінансового забезпечення медичного страхування перебуває в полі зору багатьох науковців, серед яких: В. Базилевич, О. Богомолець, О. Залетов, Б. Сташків, Дж. Кутзін, І. Плакіна, С. Онишко, О. Плиса, Г. Керрін, О. Кнейслер, Т. Стецюк, І. Чкан. Вони зробили вагомий внесок у вивчення особливостей взаємодії обов'язкового та добровільного медичного страхування.

Однак, незважаючи на здобуті результати, у науковій літературі бракує досліджень, які б комплексно охоплювали проблематику фінансового забезпечення медичного страхування з погляду узгодженості між обов'язковим і добровільним страхуванням. Це можна проаналізувати, розглянувши законопроект «Про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування» та Закон України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення».

Мета і завдання дослідження. Мета статті – дослідити стан узгодженості фінансового забезпечення обов'язкового і добровільного медичного страхування крізь призму нормативно-правових актів України; з'ясувати потребу та розробити Програму державного медичного страхування на основі порівняння особливостей обов'язкового і добровільного медичного страхування.

Виклад основного матеріалу. В умовах постійного дефіциту бюджету в Україні потрібна концентрація коштів на пріоритетних напрямках, до яких, на нашу думку, на поточному етапі належить упровадження загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування. Замість реалізації великої кількості бюджетних програм, яких не фінансують у повному обсязі, важливо сконцентруватися на нагальному завданні – гарантувати громадянам якісну й безоплатну медичну допомогу (медичні послуги) та забезпечити її оплату за рахунок страхових виплат за договорами загальнообов'язкового соціального медичного страхування.

Реалізувати це завдання можна шляхом розроблення і реалізації Програми державного медичного страхування, яка повинна містити:

- вихідні та цільові показники стану галузі охорони здоров'я;
- показники ефективності діяльності медичних установ;
- обсяги їх фінансування за рахунок бюджетних коштів і внесків у межах обов'язкового медичного страхування;
- заходи щодо підвищення ефективності роботи установ охорони здоров'я;
- перелік медичних послуг, лікарських засобів і виробів медичного призначення, які заклади охорони здоров'я надають застрахованим особам за рахунок здійснених страхових виплат і безкоштовно (за рахунок бюджету);

– перелік захворювань і станів хворих та категорій громадян, яким безкоштовно надають медичну допомогу.

В основу цієї програми варто покласти принципи, прописані в законопроекті «Про загальнообов’язкове державне соціальне медичне страхування». Їх зміст полягає в такому [4]:

1) страхові внески поширюються на всіх громадян, однак перераховані ресурси використовують тільки в разі звернення за медичною допомогою;

2) усі застраховані громадяни мають однакові права на отримання якісної медичної допомоги в однаковому обсязі, проте внески до страхового фонду залежать від обсягу особистих доходів.

Обов’язковою умовою успішної реалізації цієї програми є вдосконалення нормативно-законодавчої бази фінансування первинної медичної допомоги в частині розроблення стандартів медичної допомоги, уточнення поняття «медична послуга», запровадження прискореної процедури ліцензування медичних практик, спрощення державних санітарних правил і норм для відкриття медичних практик і гармонізація їх із європейським законодавством, скасування паперової звітності.

Джерелом фінансового забезпечення Програми державного медичного страхування є страхові внески, що надходять від роботодавців або інших суб’єктів – страхувальників, кошти бюджету, місцевих бюджетів, спрямовані на фінансування первинної медико-санітарної, швидкої, спеціалізованої, зокрема високотехнологічної і паліативної допомоги населенню, а саме:

– страхові внески громадянина та кошти з бюджету, що надходять від загальної системи оподаткування;

– акумулювання коштів у страховому пулі і/або в спеціальному фонді чи державному бюджеті;

– оплата за страховий випадок конкретного пацієнта з бюджету на засадах роботи страхової системи.

Фінансово-економічною основою Програми державного медичного страхування мають бути нормативи обсягу і якості медичних послуг, на основі яких відбувається фінансово-економічне обґрунтування подушних нормативів фінансового забезпечення для формування регіональних програм медичної допомоги. Для цього потрібно розробити:

– середні нормативи обсягу медичних послуг,

– середні нормативи фінансових витрат на одиницю обсягу медичної послуги,

– середні подушні нормативи фінансування (на основі перших двох),

– порядок формування і структуру тарифів на медичну послугу та способи її оплати,

– вимоги до державних регіональних програм у царині надання громадянам медичних послуг.

Щодо організаційного механізму реалізації Програми державного медичного страхування, то його основою може бути модель сімейної медицини європейського зразка, створена на базі чинної системи охорони здоров’я (поліклініки, амбулаторії) в Україні та згідно з проектом Закону «Про загальнообов’язкове державне соціальне медичне страхування» № 4981 [4]. Ці засади передбачають, що лікарі первинної ланки можуть обрати будь-яку організаційну форму роботи – ФОПи, поліклініки, амбулаторії тощо. Технічним оператором перерахування бюджетних коштів на виконання Програми державного страхування може бути уповноважений державний банк, що працюватиме за схемою «податки – бюджет – агенція», не володіючи, а лише скеровуючи потоки коштів – сплачуючи лікарям і медичним закладам за надання конкретних послуг конкретним пацієнтам. На разі, якщо сімейний лікар вирішить розпочати приватну практику, кошти можуть надходити на його рахунок прямо за подушним нормативом залежно від кількості укладених із лікарем угод і дотримання медичних протоколів лікування та діагностики хворих [6].

Програму державного медичного страхування треба впроваджувати поступово, відповідно до етапів, передбачених чинною медичною реформою, проте з розширеною участю страховиків. Але в ході розширення страхового складника в системі фінансування сфери охорони здоров’я має зміцнитися роль страховиків. Вони повинні набути низки повноважень щодо впливу на умови надання медичної допомоги, зокрема:

– вибір постачальників медичних послуг (право відмовляти в укладенні договору з постачальниками неякісних медичних послуг);

– визначення і контроль за дотриманням умов взаємодії з постачальниками медичних послуг (право на узгодження індивідуальних тарифів і графіків оплати медичної допомоги, право на внесення в договір із медичною організацією умов, що встановлюють можливість заохочення або застосування санкцій до медичної організації за результатами оцінки споживачів (пацієнтів), контролю за якістю наданої медичної допомоги за реалізованими договорами добровільного медичного страхування);

– визначення умов взаємодії зі застрахованими особами (зміна умов страхування в установлених законодавством межах у разі виконання визначених умов договору, наприклад, зниження рівня обов’язкових внесків за умови регулярного проходження диспансеризації).

На першому етапі громадяни мають вибрати сімейного лікаря та обов'язково укласти з ним договір обов'язкового медичного страхування. Технічним завданням цього етапу є визначення тарифів на медичні послуги з урахуванням коефіцієнтів ризику за статтю та віком, а також залежно від регіону. Крім того, доцільно розробити можливі варіанти ефективного поєднання двох програм страхування (обов'язкове та добровільне медичне страхування) для населення, щоб забезпечити вищий рівень медичного захисту.

Другий етап – укладення страховиками контрактів із постачальниками медичних послуг (державними або приватними медичними установами). Нині законодавство передбачає, що первинну медичну допомогу надають лише центри первинної медико-санітарної допомоги, через які проходять усі кошти. Натомість варто розширити повноваження приватних медичних установ, з якими співпрацюватимуть страхові компанії.

На цьому етапі потрібно приділити увагу підвищенню стійкості страхових компаній через покращання якості їхніх активів та зниження частки сумнівних активів. В умовах невпинної девальвації та загрози девальвації валюти насамперед треба мінімізувати валютні ризики та дотримуватися пропорційності не лише між обсягом активів і зобов'язань страхової компанії з урахуванням забезпечень, а й між їх валютною структурою, не допустити перевищення валютних вкладень величиною 20–25% страхових резервів, а також обмежити страховикам укладання договорів страхування в іноземній валюті.

Очевидно, що страхові компанії віддаватимуть перевагу угодам добровільного медичного страхування, а громадяни навпаки прагнутимуть до дешевшого обов'язкового медичного страхування. Посилити зацікавленість страховиків у раціональному використанні коштів, що надходять на цілі обов'язкового медичного страхування можливо шляхом:

- запровадження порядку фінансування страхових організацій на основі диференційованого податкового нормативу без відшкодування наднормативних витрат за результатами певного періоду (як правило, року);
- передачі страховим організаціям частини повноважень щодо формування, розміщення та використання страхових резервів;
- посилення відповідальності страхових організацій за фінансовий результат без відшкодування збитків або вилучення прибутку за підсумками періоду.

Стимулювати застрахованих громадян до добровільного медичного страхування можна шляхом установлення індивідуальних умов страхування (диференційовані ставки страхового внеску) або додаткових платежів залежно від виконання застрахованими певних умов (проходження диспансеризації, виконання рекомендацій зі збереження і відновлення здоров'я, регулярне обстеження тощо). Одним із доцільних заходів може бути дозвіл фізичним особам уносити суму страхових внесків, сплачених за програмами добровільного медичного страхування, до податкового кредиту, що потребує внесення змін до ст. 166 Податкового кодексу України в обсязі граничної річної суми витрат на добровільне медичне страхування, визначену у відсотках від сукупного доходу (не більше 4 %). Такий захід сприятиме розвитку добровільного медичного страхування і допоможе знизити відносні витрати громадян на медичне страхування.

Принципово зазначити, що реалізація Програми державного медичного страхування передбачає модернізацію системи фінансування державних гарантій надання безкоштовної медичної допомоги. Ухвалений нині Закон «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» [3] залишає їх неконкретними, з розмитими межами безоплатної та платної допомог через чіткий перелік медичних послуг, їх вартості тощо. Тому фінансові кошти держави щодо надання безкоштовної медичної допомоги будуть використовувати неефективно. Така система фінансування гарантій не здатна стати надійною основою для розвитку медичного страхування, переходу до фінансування медичних установ відповідно до їх результатів, підвищення мотивації медичних працівників і досягнення оптимального поєднання державних і приватних джерел фінансування охорони здоров'я.

Державні гарантії надання стандартного пакета медичних послуг повинні бути систематизовані за видами, обсягами, порядком та умовами їх надання, що сформує основу для ув'язування обсягу гарантій з наявними фінансовими ресурсами. Зокрема в Національній стратегії реформування системи охорони здоров'я в Україні на період 2015–2020 років уже передбачено існування «Універсального нестрахового пакета». Згідно з нормами ухваленого закону, це так званий «зелений список», що містить профілактичні програми та медичну допомогу, які фінансує держава незалежно від місця проживання чи фінансової спроможності громадян і «Державного страхового пакета», за допомогою якого держава забезпечує медичне страхування для вразливих верств населення в межах наявних ресурсів [2, с. 28–29].

Отже, основою ефективного фінансування системи державних гарантій є розвиток системи медичних стандартів для визначення переліку і вартості медичних послуг щодо лікування хвороб, безкоштовне лікування яких забезпечує держава. Їх перелік треба постійно оновлювати відповідно до розвитку медичних технологій і стану медицини, зміни цін. Своєю чергою, медичні стандарти дадуть змогу:

- визначити необхідний обсяг фінансування державних гарантій надання безкоштовної медичної допомоги і матеріально-технічного забезпечення медичних закладів;
- запровадити систему направлень, які надають лікарі первинної ланки для отримання основної частини спеціалізованої медичної допомоги в амбулаторних і стаціонарних умовах; за відсутності направлення або санкції страховика послуги оплачуватимуть за повною вартістю;
- уведення механізму доплат пацієнтів у межах державних програм надання безкоштовних (або за пільговими цінами) лікарських засобів під час лікування в амбулаторних умовах. Пацієнт, який має право на пільгове забезпечення, оплачує різницю між середньою ціною і ціною необхідних йому ліків.

На жаль, варто констатувати, що технічна база для розроблення цих стандартів нині відсутня, тому пропонуємо найбільш оптимальний механізм управління фінансовими потоками в процесі розвитку медичного страхування (рис. 1.).

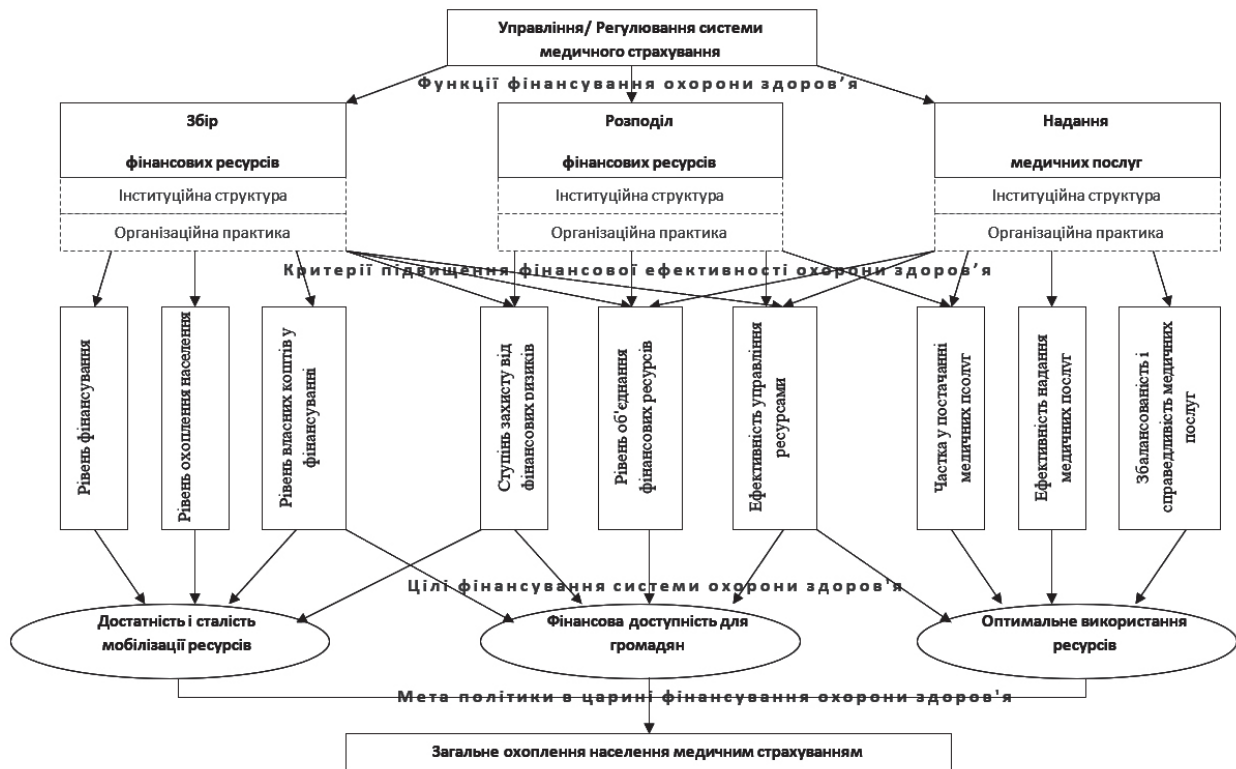

Рис. 1. Управління фінансовими потоками в процесі розвитку медичного страхування

Джерело: склала авторка на основі [7, с. 4–20].

Також, очевидно, що система обов'язкового медичного страхування самостійно не спроможна повністю задовольнити потреби населення в усьому спектрі медичних послуг, що формує потребу розвитку приватного добровільного медичного страхування. На наш погляд, обов'язкове медичне страхування буде забезпечувати широту надання медичних послуг, а добровільне медичне страхування – підвищення їх якості, оскільки у формі полісів добровільного медичного страхування можливо отримати (й оплатити) медичні послуги понад програми обов'язкового медичного страхування. Добровільне медичне страхування покликане забезпечити застрахованому гарантії щодо повної або часткової компенсації страховиком додаткових витрат, пов'язаних зі зверненням до медичної установи за послугою, наданою в межах програми добровільного медичного страхування [1].

Перевагою добровільного медичного страхування є висока економічна відповідальність і вмотивованість як медичної установи, так і страховика у наданні якісної медичної послуги, що полягає в такому. У межах добровільного медичного страхування до функцій страхових організацій належить не лише виплата страхового відшкодування в разі настання страхового випадку у вигляді оплати рахунків закладів охорони здоров'я за надані медичні послуги, але й контроль за дотриманням стандартів надання медичної послуги, організацію медичної допомоги; захист інтересів у випадку надання неякісної медичної допомоги. Це має низку позитивних ефектів, що дозволяє:

- суттєво розширити обсяги й поліпшити умови надання населенню окремих видів медичної допомоги (профілактичної, лікувально-діагностичної та реабілітаційної);

– підвищити кваліфікацію лікарів, тому що рівень якості медичних послуг передбачає високий рівень оплати лікарів;

– розширити вибір лікарів-спеціалістів, а також медичних установ для отримання необхідної допомоги; забезпечити кращі умови лікування як у лікарні, так і вдома тощо.

На практиці не існує якоїсь однозначно правильної системи фінансування охорони здоров'я та медичного страхування. Перед початком такого реформування в Україні треба сформулювати чітке розуміння переваг і недоліків чинної системи, а досвід країн, у яких реформа медичного страхування вже відбулася або продовжується, надає уявлення про підходи, напрями вдосконалення, інструментарій, проблеми, які виникають у ході реформ, та спрямованість заходів щодо їх усунення [5].

Успішність будь якої реформи залежить від сприйняття її суспільством, особливо в такій суспільно значущій галузі, як охорона здоров'я. Тому на поточному етапі важливо активно рекламувати та роз'яснювати ключові положення медичної реформи й корисність медичного страхування для широких верств населення, проводити низку заходів щодо підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів, насамперед, управлінської ланки – страховиків, адміністраторів у галузі охорони здоров'я, голів департаментів охорони здоров'я, головних лікарів, громадських організацій тощо. Не менш важливо цілеспрямовано підвищувати рівень управлінської культури в царині медичного страхування і охорони здоров'я, формувати вміння застосовувати сучасні підходи в управлінні, формуванні політики та фінансовому аналізі галузі та передбачати нові освітні програми для управління бізнес-процесами в галузі охорони здоров'я, посилити акцент на формування управлінських навичок у майбутніх лікарів. Це передбачає проведення спільних тренінгів для страховиків та медиків (лікарів і менеджерів у галузі охорони здоров'я) для навчання новим принципам організації роботи медичного закладу та його співпраці зі страховими організаціями; а також для суспільства – для роз'яснення принципів захисту прав пацієнтів і методів контролю за якістю надання послуг і недопущення корупції, зокрема під час страхових виплат.

Висновки. Узгоджений розвиток обов'язкового медичного страхування та добровільного медичного страхування є основним напрямом удосконалення фінансового забезпечення медичного страхування в Україні. Реформування фінансування медичного страхування має відбуватися на основі бюджетного фінансування, але у формі Програми державного медичного страхування за цілеспрямованого впровадження добровільного медичного страхування як додаткового (комплементарного джерела) фінансування охорони здоров'я. Уряд має здійснювати подальші кроки на основі моніторингу динаміки їх часток: по мірі зменшення частки державного фінансування має збільшуватися частка обов'язкового медичного страхування та добровільного медичного страхування до досягнення запланованих величин їх фінансування.

Література:

1. Концепція реформи фінансування системи охорони здоров'я: концепція схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30.11.2016 р., № 1013-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1013-2016-p>.
2. Національна стратегія реформування системи охорони здоров'я в Україні на період 2015–2020 років. URL: <http://uoz.cn.ua/strategiya.pdf>.
3. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення: Закон України від 19.10.2017 р., № 2168-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19>.
4. Про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування: проект Закону України від 2 серпня 2016 року № 4981-ІІ. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1pf3511=59862.
5. Регулятивний потенціал фінансового ринку в умовах глобальних викликів: монографія / за заг. ред. д.е.н., професора С. В. Онишко. Ірпінь: Видавництво Національного університету ДПС України, 2016. 452 с.
6. Український варіант медичного страхування: перше знайомство. URL: <https://www.gbb.com.ua/article/418-qqq-16-m10-31-10-2016-ukranskiy-varant-medichnogo-strahuvannya-pershe-znayomstvo>.
7. Carrin G. The role of institutional design and organizational practice for health financing performance and universal coverage. *World Health Report Background Paper*. 2010. № 36. 26 p. URL: <http://www.who.int/healthsystems/topics/financing/healthreport/36Institutional.pdf>.
8. Kutzin J. Health financing policy: a guide for decision-makers. *Health financing policy paper*. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe, 2008. 36 p.

**ОБЛІК,
АНАЛІЗ ТА АУДИТ**

Отримано: 20 травня 2019 р.

Прорецензовано: 28 травня 2019 р.

Прийнято до друку: 06 червня 2019 р.

e-mail: apashnina2013@gmail.com

DOI: 10.25264/2311-5149-2019-13(41)-82-86

Пашніна А. О. Організаційні засади електронного документообігу підприємства. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. Острог: Вид-во НаУОА, червень 2019. № 13(41). С. 82–86.

УДК: 657.1.011.56

JEL-класифікація: M49

Пашніна Анна Олександрівна,

кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту Рівненського державного гуманітарного університету

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ЕЛЕКТРОННОГО ДОКУМЕНТООБІГУ ПІДПРИЄМСТВА

У статті досліджено особливості електронного документообігу, оскільки в умовах комп'ютерного оброблення облікових даних змінюється поняття «реєстр бухгалтерського обліку», а накопичення, узагальнення облікової інформації відбувається в автоматизованому режимі. Визначено чинники ризиків організації системи електронного документообігу, узагальнено проблеми впровадження електронного документообігу та розроблено заходи щодо удосконалення організації електронного документообігу в бухгалтерському обліку.

Ключові слова: електронний документ, електронний документообіг, облікова інформація, автоматизація обліку, система електронного документообігу.

Пашнина Анна Александровна,

*кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента
Ровенского государственного гуманитарного университета*

ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ ОСНОВЫ ЭЛЕКТРОННОГО ДОКУМЕНТООБОРОТА ПРЕДПРИЯТИЯ

В статье исследованы особенности электронного документооборота, поскольку в условиях компьютерной обработки учетных данных изменяется понятие «реестр бухгалтерского учета», а накопления, обобщения учетной информации происходит в автоматизированном режиме. Определены факторы рисков организации системы электронного документооборота, обобщенно проблемы внедрения электронного документооборота и разработаны мероприятия по совершенствованию организации электронного документооборота в бухгалтерском учете.

Ключевые слова: электронный документ, электронный документооборот, учетная информация, автоматизация учета, система электронного документооборота.

Anna Pashnina,

PhD in Economics, docent at the Department of Management of Rivne State Humanitarian University

ORGANIZATIONAL PRINCIPLES OF THE ELECTRONIC DOCUMENTARY COOPERATION OF THE ENTERPRISE

Implementation of information and computer technologies into the field of accounting makes significant adjustments to the order of displaying business transactions in documents and accounts. In the computer processing of credentials, the notion of «register of accounting» changes, and accumulation, generalization of accounting information occurs in an automated mode. The paper form of primary documents ceases to be the only possible, more and more enterprises are resorting to organizing electronic document circulation. The concept of electronic document management is not new for the domestic management system, including accounting. However, his active conduct in our country is happening precisely in recent years. Increasingly, at the state level, the requirements for reporting in electronic format, in particular regarding the tax sphere, are raised.

The introduction of electronic document flow, regardless of the area it covers, provides significant benefits to its participants. For businesses this will reduce postal expenses, expenses for organizing the archive. Thanks to the electronic document flow, data transfer speeds are accelerated and documents search costs are reduced. In addition, taking into account the application of various technologies, the relevant software promotes the confidentiality of documents.

In the article the features of electronic document circulation are investigated, since in the conditions of computer processing of accounting data the notion of «register of accounting» changes, and accumulation, generalization of accounting information takes place in an automated mode. The risk factors for organizing the system of electronic document management are determined, the problems of implementation of electronic document circulation are generalized and measures for improving the organization of electronic document management in accounting are developed.

Key words: electronic document, electronic document flow, accounting information, accounting automation, electronic document management system.

Постановка проблеми. Упровадження інформаційно-комп'ютерних технологій у бухгалтерський облік уносить суттєві корективи до порядку відображення господарських операцій у документах і на рахунках. В умовах комп'ютерного оброблення облікових даних змінюється поняття «реєстр бухгалтерського обліку», а накопичення, узагальнення облікової інформації відбувається в автоматизованому режимі. Паперова форма первинних документів перестає бути єдино можливою, усе більше підприємств вдаються до електронного документообігу. Ураховуючи це, важливо дослідити організацію та методику електронного документообігу на вітчизняних підприємствах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Організацію та методику електронного документообігу в різні часи досліджували як вітчизняні, так і закордонні науковці, зокрема: О. Охотень, М. Кисельов, А. Чучковська, Г. Асєєв, М. Білуха, О. Бочаров, В. Буркус, Т. Бутинець, Ф. Бутинець, О. Войналович, Т. Давидюк, І. Двойленко, К. Дударєва, В. Євдокимов, П. Жежнич, В. Завгородній, С. Івахненко, І. Капля, І. Кірієнко, П. Клімушин, М. Круковський, А. Крутова, І. Курташова, М. Ларін, С. Легенчук, О. Марчик, О. Матвієнко, В. Міненко, А. Ніколашин, А. Нобоков, М. Огурцов, Т. Омельченко, Г. Охріменко, В. Пасічник, В. Писаренко, В. Поліновський, Н. Пронь, Т. Симоненко, І. Солодченко, А. Ступар, І. Томашевська, С. Тукало, Л. Філіпова, М. Цивін, Ю. Чирський та ін. Оскільки це питання недостатньо розкрито в наукових джерелах сьогодення, варто глибше його проаналізувати.

Мета і завдання дослідження. Мета роботи – дослідити організаційні засади електронного документообігу підприємств, а саме: чинники ризиків організації системи електронного документообігу, проблеми впровадження електронного документообігу, ризиковані ділянки в організації електронного документообігу на підприємстві, заходи щодо вдосконалення організації електронного документообігу в бухгалтерському обліку.

Виклад основного матеріалу. Поняття електронного документообігу досить широке, воно охоплює процеси, які відбуваються всередині підприємства та між підприємством й іншими установами, органами (рис. 1).

Рис. 1. Варіанти організації електронного документообігу

Склала авторка.

Вибір конкретного програмного забезпечення для створення системи електронного документообігу визначають значною кількістю критеріїв. З-поміж основних можемо виокремити такі: вартість ліцензії, наявність демоверсії, пошук документів за різними параметрами, використання електронного цифрового підпису, маршрутизація документів. Організація паперового документообігу бухгалтерських документів уже побудована відповідно до стандартизованих бізнес-процесів і передбачає друк, підписування, надсилання, зберігання, організацію архіву, налаштування доступу до архіву.

Організація електронного документообігу має свої специфічні риси й містить низку чинників, які треба враховувати під час налагодження та активного впровадження цього процесу (таблиця 1).

Таблиця 1

Чинники ризиків організації системи електронного документообігу

№ з/п	Чинник	Характеристика чинника ризику
1	2	3
	Рівень готовності підприємства	Підприємство повинно бути організаційно (наявність технічного, програмного забезпечення, відповідна кваліфікація персоналу) готове до впровадження електронного документообігу
	Управління сертифікатами електронного цифрового підпису	Постійне відстеження строку дії сертифікатів, своєчасне отримання нового сертифікату, оновлення інформації про змінені сертифікати партнерів
	Організація зберігання електронних документів	Потреба організації / замовлення послуг архівування, резервного копіювання

Склала авторка.

Ураховуючи виділені чинники ризиків організації системи електронного документообігу, а також проблеми впровадження системи електронного документообігу на підприємстві, які визначають у своїх працях науковці, ми узагальнили окремі їх групи (таблиця 2).

Таблиця 2

Проблеми впровадження електронного документообігу

№ з/п	Група проблемних питань	Коротка характеристика
1	2	3
	Проблеми інформативності	Низький рівень забезпечення інформацією керівництва про системи електронного документообігу; відсутність інформації в керівництва про умови впровадження електронного документообігу
	Організаційні проблеми	Низький рівень готовності підприємства в організаційному плані до впровадження електронного документообігу. Нездатність підприємства організувати належний рівень захисту інформації в електронному середовищі
	Психологічні проблеми	Стосується переважно управлінського персоналу, який не готовий виконувати функції з уведення інформації
	Проблеми кадрів	Складність проводити навчання персоналу з відривом від виробництва, неефективність факультативного навчання персоналу
5.	Нормативні проблеми	Існує низка питань, які потрібно вирішувати на законодавчому рівні (у частині юридичної доказовості документа; строк дії цифрового підпису)
6.	Фінансові проблеми	Потрібні додаткові витрати на встановлення ліцензованого програмного забезпечення та спеціалізованих захисних програм, які можуть гарантувати безпечний доступ і зберігання документації

Склала авторка на основі [1; 5].

Технічні вимоги до використання систем електронного документообігу не високі. Програмне забезпечення може працювати як із використанням можливостей інтернету, так і в локальних мережах. В умовах складної економічної ситуації ще однією перепоною для впровадження системи електронного документообігу є вартість програмного забезпечення. Саме тому, здійснюючи фінансову оцінку проекту впровадження електронного документообігу, доцільно оцінити можливості результатів використання програми [6, с. 114].

Беручи до уваги вищевикладене, доцільним вважаємо визначити проблемні питання, що впливають безпосередньо на організацію та ведення бухгалтерського обліку, та низку заходів, які дозволять їх розв'язати.

Найбільші ризиковані ділянки в організації електронного документообігу на підприємстві представимо так:

1. Перелік структурних підрозділів підприємства в організації електронного документообігу в царині бухгалтерського обліку (перелік відділів (секторів), що належать до бухгалтерської служби). Електронний документообіг у межах організації бухгалтерського обліку вимагає врахування значної кількості параметрів (бізнес-процеси, організаційна структура, організаційно-правова форма, місцезнаходження, програмне забезпечення).

2. Перелік функцій, покладених на бухгалтерську службу, та функцій, які виконують / передають інші відділи підприємства.

3. Порядок взаємодії та розроблення графіка документообігу. На підприємствах досить багато часу витрачають на затвердження різних документів. Це особливо стає помітним під час організації електронного документообігу. Установлення чітких правил і формалізація процедур оброблення документів значно прискорить процес проходження документів. Водночас електронний документообіг дозволяє створювати звіти, ураховуючи строки подання документів, використовувати бази даних для друку документів на вимогу користувачів.

Наведені аспекти потребують особливої уваги під час організації бухгалтерського обліку. Проте вище описано можливі проблемні питання, які на рівні підприємства неможливо розв'язати; їх потрібно врегулювати на державному рівні. Узагальнимо заходи для забезпечення належної організації бухгалтерського обліку як на рівні підприємства, так і державному рівні (таблиця 3).

Одна з найбільш складних проблем організації електронного документообігу – це його зберігання. Зберігання паперових документів не викликає питань, на відміну від електронного зберігання. Проте не на кожному підприємстві можливо забезпечити належне зберігання електронних документів. Досить часто на підприємствах поєднано паперовий та електронний архів. А. В. Янчев навіть пропонує під бухгалтерським архівом розуміти сукупність трьох складників – поточний архів, електронний архів та спеціалізована архівна служба [4, с. 161].

Таблиця 3

Заходи щодо вдосконалення організації електронного документообігу в бухгалтерському обліку

Рівень	Група заходів	Заходи	Обмеження
1	2	3	4
ДЕРЖАВНИЙ РІВЕНЬ	Унесення змін до нормативно-правових актів	Закріплення на законодавчому рівні поняття електронного документообігу	Можливі обмеження юридичного характеру, пов'язані з процедурою розгляду й ухвалення нормативних документів
		Розширення реквізитів електронних документів шляхом додавання до їх складу позначок про зміни із зазначенням часу	
	Упровадження нових стандартів подачі звітності	Упровадження формату передачі даних XBRL	Відсутність фахівців, які здатні використовувати інструментарій XBRL
РІВЕНЬ ПІДПРИЄМСТВА	Установлення обов'язків	Установлення обов'язків для осіб або спеціального відділу за належну організацію електронного документообігу	Потреба працівникам виконувати додаткові завдання
	Формування внутрішніх регламентаційних документів	Розроблення Положення про електронний документообіг (яка звітність, у якому вигляді подавати; установлення порядку зберігання електронних документів)	
		Розроблення інструкції для співробітників щодо виконання обов'язків, пов'язаних із рухом електронних документів	
		Формування графіка документообігу з урахуванням особливостей руху електронних документів	
		Упровадження звітності, яка дозволить відстежувати рух електронних документів і рівень їх виконання	
	Розроблення порядку роботи з електронними документами	Розроблення системи захисту від несанкційованого доступу до бази даних підприємства, установлення прав доступу	За відсутності належних фахівців на підприємстві потрібно залучати сторонніх осіб із оплатою їхніх послуг. У деяких випадках треба придбати технічне та програмне забезпечення
Атестація персоналу	Навчання та атестація персоналу, задіяного в електронному документообігу	Вимагає залучення значних коштів	

Склала авторка.

Не менше суперечливих питань виникає у зв'язку з визначенням обов'язкових реквізитів документів. Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» [3] указує на наявність такого обов'язкового реквізиту, як електронний підпис. Ст. 9 п. 2 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [2] встановлює перелік реквізитів для первинних документів, складених на паперових або машинних носіях: назва документа (форми); дата і місце складання; назва підприємства, від імені якого надіслано документ; зміст та обсяг господарської операції, одиниця виміру господарської операції; посади осіб, відповідальних за здійснення господарської операції і правильність її оформлення; особистий підпис або інші дані, що дають змогу ідентифікувати особу, яка брала участь у здійсненні господарської операції.

Висновки. Упровадження системи електронного документообігу на підприємстві створює низку переваг, дозволяючи підвищити ефективність роботи персоналу (він матиме доступ до документів із робочого місця незалежно від того, де їх створено), спростити отримання інформації про поточний стан документа або ділового процесу, знизити витрати на зберігання паперових документів за рахунок їх зберігання в електронному вигляді, прискорить роботу з контрагентами (за умови впровадження зовнішнього електронного документообігу). Проте для того, щоб упровадження було результативним, потрібно виконати низку заходів організаційно-бухгалтерського характеру як на державному рівні, так і на рівні підприємства. Тільки за умови виконання визначених заходів на обох рівнях можна усунути проблемні питання щодо використання електронної форми документів і прискорити обмін інформацією між підприємствами.

Література:

1. Гізатулін М. Б. Проблеми та перспективи розвитку електронного документування в бухгалтерському обліку суб'єктів державного сектору. *Незалежний АУДИТОР: наук.-практ. вид.* 2014. № 7 (I). С. 68–72.

2. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України № 996-XIV від 16.07.1999. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.
3. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України № 851-IV від 22.05.2003 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/851-15>.
4. Янчев А. В. Електронний документообіг: методологія та організація: монографія. – Харків: ХДУХТ, 2015. 286 с.
5. Иванова Н. С. Стратегия развития электронного документооборота промышленного предприятия. *Математ. структуры и моделирование*. 2007. № 1 (17). URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/strategiya-razvitiya-elektronnogo-dokumentoorota-promyshlennogo-predpriyatiya>.
6. Опилкин Ю. О. Электронный документооборот в бухгалтерии. *Бух. учет*. 2011. № 2. С. 114–117.

**МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ
ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ
В ЕКОНОМІЦІ**

Отримано: 03 квітня 2019 р.

Прорецензовано: 15 квітня 2019 р.

Прийнято до друку: 26 квітня 2019 р.

e-mail: prommet@ukr.net

DOI: 10.25264/2311-5149-2019-13(41)-88-97

Вітлінський В. В., Катуніна О. С. Моделювання динамічних факторних систем макроекономічних показників деяких країн. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, червень 2019. № 13(41). С. 88–97.

УДК 332.62(477.7):339.9

JEL Classification: D60, E52, E65

Вітлінський Вальдемар Володимирович,

доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіко-математичного моделювання
Інституту інформаційних технологій в економіці ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»

Катуніна Ольга Сергіївна,

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіко-математичного моделювання
Інституту інформаційних технологій в економіці ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»

МОДЕЛЮВАННЯ ДИНАМІЧНИХ ФАКТОРНИХ СИСТЕМ МАКРОЕКОНОМІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ ДЕЯКИХ КРАЇН

У роботі розглянуто динаміку систем макроекономічних показників для окремих країн Західної Європи та деяких пострадянських країн, побудовано відповідні динамічні факторні моделі. Для моделювання таких систем із метою визначення прогнозних значень окремих часових рядів застосовано динамічний факторний аналіз, який дозволяє мінімізувати похибку обраного показника в *ex post* прогнозі. На конкретних прикладах показано вплив параметрів розроблених моделей, як-от, склад системи, кількість факторів і довжини лага в авторегресійних рівняннях на якість опису динамічної зміни показників і визначення відповідних прогнозних значень. Для розглянутих систем розраховано інтервальні й рекурсивні прогнози обраних показників. Порівняно здобуті результати прогнозування з фактичними даними статистики й установлено, що похибка прогнозу не перевищує 5%.

Ключові слова: макроекономіка, часові ряди, динамічні економічні системи, динамічний факторний аналіз, прогнозування.

Витлинский Вальдемар Владимирович

доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры экономико-математического моделирования
Института информационных технологий в экономике ГВУЗ «Киевский национальный экономический университет
имени Вадима Гетьмана»

Катунина Ольга Сергеевна,

кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономико-математического моделирования
Института информационных технологий в экономике ГВУЗ «Киевский национальный экономический университет
имени Вадима Гетьмана»

МОДЕЛИРОВАНИЕ ДИНАМИЧЕСКИХ ФАКТОРНЫХ СИСТЕМ МАКРОЭКОНОМИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ НЕКОТОРЫХ СТРАН

В работе рассмотрена динамика систем макроэкономических показателей, и для отдельных стран Европы и постсоветских стран, построены соответствующие динамические факторные модели. Для моделирования таких систем с целью определения прогнозных значений отдельных временных рядов использован динамический факторный анализ, который позволяет минимизировать ошибку выбранного показателя в *ex post* прогнозе. На конкретных примерах показано влияние параметров моделей, таких как состав системы, количество факторов и длина лага в авторегрессионных уравнениях на качество описания динамического изменения показателей и определения соответствующих значений получаемых прогнозов. Для рассмотренных систем установлены интервальные и рекурсивные прогнозы выбранных временных рядов. Выполнено сравнение полученных результатов прогнозирования с фактическими данными статистики и установлено, что ошибка прогноза не превышает 5%.

Ключевые слова: макроэкономика, временные ряды, динамические экономические системы, динамический факторный анализ, прогнозирование

Valdemar Vitlinskyi,

Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Economic and Mathematical Modeling of the Institute
of Information Technologies in Economics, Vadim Getman Kyiv National Economic University

Olga Katunina,

Ph.D., associate professor, Associate Professor at the Department of Economic and Mathematical Modeling of the Institute
of Information Technologies in Economics, Vadim Getman Kyiv National Economic University

MODELING OF DYNAMIC FACTOR SYSTEMS OF MACROECONOMIC INDICATORS OF SOME COUNTRIES

The paper examines the dynamics of macroeconomic indicators and the corresponding dynamics factor models for some European countries are constructed. The considered time series describe the evolution of the economy of the former Soviet republics of Latvia, Lithuania, Estonia, Belarus and Ukraine, as well as of Hungary and Finland, since 1998. The composition of dynamic systems included such macroeconomic indicators as GDP, GDP at PPP, exports, imports and total external debt. To substantiate the results, the article contains an extensive graphically-tabular material.

For modeling such systems for the purpose finding of the predicted values of a specific time series the original version of the dynamic factor analysis had been used. In the developed version of this method there is a possibility to minimize the error of the selected indicator in the ex post forecast

As a result, a multi-valued prediction arises, showing several ways in which a dynamic economic system can be developed. Therefore, to go to the next step in the recursive forecast, the arithmetic average of the obtained forecasts of each indicator is used. Specific examples show the influence of model parameters such as the composition of the system, the number of factors and the length of the lag in the autoregressive equations on dynamical changes of the models and on corresponding prognos values.

Interval and recursive forecasts of selected time series are established for the considered system. Calculations showed that the constructed three-factor models for four and five indicators describe the dynamic systems in different ways. In the considered time periods the best description of the dynamics of the initial time series was obtained in models with four indicators after the exclusion of external debt from them.

Comparison of the obtained prognoses results with the actual statistical data is carried on and it is established that the forecast error does not exceed 5%. This confirms the effectiveness of the developed version of the dynamic factor analysis and the possibility of its use in the analysis of various economic systems.

Key words: macroeconomics, time series, dynamic economic systems, dynamic factor analysis, forecasting.

Вступ. Макроекономічні процеси зазвичай досліджують на основі побудови певних макроекономічних моделей, які формалізують реальні економічні процеси і явища. У загальному випадку таке спрощення й ідеалізоване відображення дійсності повинно визначати основні закономірності розвитку економічних процесів. Це досягають установленням зв'язків між макроекономічними показниками, що зазвичай задаються панельними даними, які містять синхронні результати спостережень по різних країнах або галузях економіки окремої країни, поданих у вигляді часових рядів (ЧР).

У цій статті розглянуто динаміку системи макроекономічних показників, які відображають зміни в економіці деяких країн Західної Європи впродовж останніх 20 років. Для дослідження обрано групу пострадянських республік, як-от: Латвія, Литва, Естонія, Білорусь, Україна, постсоціалістична Угорщина і капіталістична Фінляндія. Зауважимо, що країни Прибалтики, Угорщина і Фінляндія є членами ЄС, але, крім Фінляндії, вони були прийняті до ЄС тільки після розпаду Радянського Союзу. Тоді ж на самостійний шлях розвитку стали Білорусь і Україна. Крім того, на вибір саме цих країн вплинуло те, що Фінляндія, як і країни Прибалтики, входить до Ради держав Балтійського моря, а Угорщина і Білорусь є безпосередніми сусідами України.

Серед макроекономічних показників розрізняють абсолютні та відносні. Для аналізу обрано 5 із 10 макропоказників, наведених на сайті світової економіки egerport.ru [1] (до 2016 року), і дані з довідника CIA World Factbook [2] (2016, 2017 pp.). Зокрема, розглянуто такі абсолютні показники, як номінальний ВВП, ВВП по ППС (паритету купівельної спроможності), обсяги експорту й імпорту, а також загальний зовнішній борг. Показники, що визначають темпи зростання, на нашу думку, потрібно аналізувати окремо. На час написання статті статистичні дані були обмежені 2018 роком.

Постановка проблеми. Залежно від того, як зміну показників у часі враховано в економічному аналізі, розрізняють три класи макроекономічних моделей: статичні, порівняльної статистики й динамічні. Статичні моделі описують економічну ситуацію на певний момент часу. Моделі порівняльної статистики показують результат переходу економічної системи з одного стану в інший, тобто просто фіксують цей перехід. Механізми перехідного процесу потрібно розглядати в динаміці, і широкі можливості в цьому напрямку надають динамічні факторні моделі (ДФМ).

Головна перевага використання ДФМ полягає в тому, що деякі економічні зміни виявляються загальними для всієї сукупності економічних показників, розглянутих у моделі, а інші – ідіосинкратичними. Динаміка досить великої групи спостережуваних змінних буде залежати лише від небагатьох неспостережуваних змінних – факторів. У цьому сенсі ДФМ перетинається з ідеологією традиційного факторного аналізу (ФА), який широко використовують в економіці та фінансах у ситуаціях, коли можна припустити, що відносно велику кількість змінних зумовлюють кілька загальних чинників їх зміни [3]. Це означає, що дані спостережень n змінних, відображених у певній статистичній моделі, замінюють іншою моделлю, у якій кожна нова спостережувана змінна – це лінійна функція $k < n$ неспостережуваних змінних або факторів та залишкового складника e_t , що визначає похибку, тобто

$$y_t = A\eta_t + e_t, \quad t = 0, 1, 2, \dots, T, \quad (1)$$

де y_t, e_t – це $n \times 1$ вектори-стовпчики, A – прямокутна $n \times k$ матриця, і η_t вектор-стовпчик $k \times 1$, t – час, T – період спостережень.

Урахування динаміки в моделі (1) полягає в припущенні, що реалізацію загальних факторів в обраному періоді часу можна отримати, використовуючи спостережувані змінні за декілька попередніх періодів. Іншими словами, як це зроблено в [4], можливо прийняти факторну модель із розподіленим лагом

$$y_t = A(L)\eta_t + e_t, \quad t = 0, 1, 2, \dots, T, \quad (2)$$

де $A(L)$ – поліноміальна матриця лагових операторів, тобто $A(L) = \sum_{l=0}^{\infty} A_l L^l$, а фактори η_t і похибка e_t генеруються стаціонарним випадковим процесом.

У цитованій роботі [4] додатково зазначено, що $A(L)$ є лагом зі степеневим розподілом: $A_l = A\Phi^l$, де $(k \times k)$ матриця із власними значеннями за модулем, меншими від одиниці, а тому

$$y_t = A \sum_{l=0}^{\infty} \Phi^l \eta_{t-l} + e_t, \quad t = 0, 1, 2, \dots, T, \quad (3)$$

що еквівалентно

$$y_t = A\mu_t + e_t, \quad t = 0, 1, 2, \dots, T, \quad (4)$$

$$\mu_t = \Phi\mu_{t-1} + \eta_t. \quad (5)$$

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Викладений та інші варіанти ДФМ реалізуються в методі динамічного факторного аналізу (ДФА), який поєднує ФА та аналізу ЧР, уміщуючи обчислені з багатовимірних ЧР матриці автокореляції. Такі моделі традиційно використовували для побудови економічних показників, макроекономічного аналізу, ділових циклів і прогнозування. В останні роки динамічні моделі факторів стали більш популярними в емпіричній макроекономіці. Вони мають певні переваги над іншими методами в різних аспектах і можуть, наприклад, впоратися з багатьма змінними, не вдаючись до складних проблем ступенів свободи, з якими часто доводиться зіштовхуватися в аналізі на основі регресії.

Підхід ДФА був розроблений для оброблення великих панельних ЧР, і кожен ЧР – це сума загальної та ідіосинкразійної компоненти. Загальний складник ЧР визначають декількома основними некорельованими і неспостережуваними загальними факторами, які можна отримати застосуванням лінійного фільтру до набору даних (можливо, із запізненням) [5, 6]. Узагальнена ДФМ використовує динамічну коваріаційну структуру даних і співвідношення між різними змінними в різних точках одночасно. Це суттєво відрізняє такий підхід від моделі прогнозу, яку запропонували Дж. Сток і М. Вотсон (J. Stock and M. Watson) в [7, 8], і ґрунтується на проектуванні на стягнутий простір статичних головних компонент даних [9].

Означене представлення варіанту ДФА вперше використали Форні і Рейхлін (Forni and Reichlin) 1998 р. [10], а пізніше його розвинуто в роботах [11–16]. Автори запропонували узагальнену ДФМ, яка дозволила обмежити взаємну кореляцію серед окремих компонент, і ввели цей метод для використання потенційно корисної інформації у великих панельних даних.

Інші підходи до побудови ДФМ запропонували Капетаніос і Марцелліно (Kapetanios, Marcellino) [17], Kapetanios [18], а його застосування представлено роботах [19–21]. У дослідженні [22] наведено посилання на значну кількість досліджень статистичних даних економік США і Європи, які доводять суттєве покращання прогнозів макроекономічних змінних в разі використання методу ДФА.

Із викладеного випливає, що застосування ДФА надає дослідникові великі можливості в розгляді еволюції динамічних економічних систем (ДЕС) різного складу. Водночас, ефективність застосованих моделей буде суттєво залежати від складу системи показників, обраного методу побудови динамічних факторів, їх кількості, тривалості лагу і, можливо, інших параметрів моделей. Ці питання потребують спеціальних досліджень і можуть бути ефективно вирішені під час розгляду конкретних динамічних систем.

Мета і завдання дослідження. Мета роботи – поглибити загальні теоретико-методологічні підходи до моделювання динамічних економічних систем на прикладі порівняльного аналізу динаміки макроекономічних показників обраних країн і визначити прогнозні значення цих показників із використанням розробленого методу, керованого ДФА [23; 24].

Розрізняють два види макроекономічного аналізу: аналіз ex post і аналіз ex ante. Аналіз ex post дозволяє оцінювати результати економічної діяльності і проводити порівняльний аналіз економічних потенціалів різних країн за вже отриманими даними статистики. Аналіз ex ante, тобто прогнозне моделювання економічних процесів і явищ, має визначити закономірності розвитку економічних процесів і,

якщо можливо, виявити причинно-наслідкові зв'язки між економічними явищами і спостережуваними змінними. У статті використано обидва підходи, а для побудови ДФМ та визначення прогнозних значень застосовано метод ДФА [23–25], основні положення якого опишемо нижче.

Виклад основного матеріалу. У розпорядженні дослідників динамічних економічних процесів фактично є тільки результати фіксації в деякі окремі моменти часу t_i ($i = 1, 2, \dots, N, N < \infty$) N значень обраних k економічних показників $y_j(t), j = 1, 2, \dots, k$. Ці значення формують певні числові послідовності

$$y_j(t) = \{y_j(t_1), y_j(t_2), \dots, y_j(t_i), \dots, y_j(t_N)\}, \quad (5)$$

де моменти часу $t_1 < t_2 < \dots < t_N$ належать проміжку, на якому розглядається еволюція системи $t_i \in [0, T]$, а самі числові послідовності називають ЧР.

Значення показників можна розглядати як результати разового економічного експерименту і, на відміну від фізичних досліджень, можливості його повторення не існує. У цьому сенсі економічний експеримент близький до біологічних досліджень, які, зазвичай, неможливо повторити. З іншого боку, значення спостережень відомі тільки в окремі моменти часу, і це поєднує аналіз ДЕС з предметом дискретної математики. Для розглядуваних числових послідовностей існує певний закон однозначного визначення їх значень. В економічних ЧР значення показників також однозначні, але визначаються в результаті спостережень, і тому мають стохастичний характер.

Звичайно, у поводженні окремого ЧР визначають, зокрема, дві основні тенденції – тренд і коливання. Для окремо обраного самостійного елемента економічних взаємин на практиці потрібно скласти певні уявлення про функціонування всієї системи загалом і напрямки її розвитку. Для визначення тренду ДЕС з використанням емпіричних даних звичайно застосовують *статичний* і *динамічний* ФА. За допомогою першого вивчають вплив факторів на результативні показники для фіксованих значень часу в *ex post* аналізі. Другий використовують для визначення причинно-наслідкових зв'язків у динаміці. У *ретроспективному* аналізі вивчають причини зміни результативних показників за минулі періоди, а в *перспективному* досліджують поводження факторів і вислідних показників у майбутньому, тобто визначають їх прогнозні значення.

Модель ДФА складається з трьох груп рівнянь.

Першу групу утворюють рівняння динамічних факторів

$$F_m(t) = \sum_{i=1}^N a_{im} y_i^{(m-1)}(t), \quad m = 1, 2, \dots, M^* \quad (6)$$

у вигляді лінійної комбінації заданих або резидуальних [23] ЧР.

До другої групи входять динамічні рівняння факторів, кожне з яких є $AR(L)$ оцінкою m -го фактора

$$\hat{F}_m(t) = c_{m0} + \sum_{l=1}^L c_{lm} F_m(t-l) \quad (7)$$

де L – тривалість запізнення (лага), c_{m0}, c_{lm} – коефіцієнти авторегресії.

Третю групу становлять рівняння лінійних регресій

$$\hat{y}_j(t) = \sum_{m=1}^M d_{jm}^{(0)} + \sum_{m=1}^M d_{jm} F_m(t), \quad j = 1, 2, \dots, k^* \quad (8)$$

які виражають ЧР через динамічні фактори. Ці рівняння використовують для оцінювання вихідних ЧР і дають їх деяку апроксимацію.

Для отримання прогнозних значень припускають про динамічну інваріантність ДЕС. Це означає, що рівняння (6), (8) можна застосувати для прогнозування. Тоді, після знаходження прогнозних значень факторів за допомогою рівнянь (7) при $t > T$

$$\hat{F}_m(t) = c_{m0} + \sum_{l=1}^L c_{lm} F_m(t-l), \quad t > T^* \quad (9)$$

можна побудувати прогноз для кожного ряду. Для визначення прогнозних значень окремих показників у рівняннях (8) замість факторів треба використовувати їх прогнозні значення

$$\hat{y}_j(t) = \sum_{m=1}^M d_{jm}^{(0)} + \sum_{m=1}^M d_{jm} \hat{F}_m(t), \quad t > T, \quad j = 1, 2, \dots, k \quad (10)$$

Процедура визначення параметрів моделі. Для знаходження невідомих коефіцієнтів у (8–10) існує можливість застосування різних методів, наприклад, таких, як звичайний МНК, або метод випадкового пошуку в багатовимірному просторі коефіцієнтів тощо.

У запропонованій у роботі процедурі моделювання фактори будуються послідовно один за одним, а оцінки ЧР на кожному кроці уточнюються ітеративно. Для знаходження відповідних невідомих груп коефіцієнтів $a_i^{(j)}, c_{jl}, d_{ij}$ при побудові чергового j -го фактору знаходиться мінімум функцій Φ_j

$$\Phi_j = w_0^{(j)} \langle F_j - \hat{F}_j, F_j - \hat{F}_j \rangle_L + \sum_{i=1}^k w_i^{(j)} \langle y_i^{(j-1)} - \hat{y}_i, y_i^{(j-1)} - \hat{y}_i \rangle, \quad (11)$$

за умови нормування

$$\langle F_j, F_j \rangle = V_j. \quad (12)$$

У формулах (11), (12) символами $\langle \dots \rangle$ позначено формальні коваріації числових векторів

$$\langle y_i, y_j \rangle = \frac{1}{p-1} \sum_{s=1}^p (y_{is} - \bar{y}_i)(y_{js} - \bar{y}_j), \quad \langle y_i, y_j \rangle_L = \frac{1}{p-L-1} \sum_{s=L+1}^p (y_{is} - \bar{y}_i^L)(y_{js} - \bar{y}_j^L),$$

тут w_0, w_p, V_j – додаткові додатні параметри, які отримали назву ваг, та $\bar{y}_i = (1/p) \sum_{s=1}^p y_{is}$ – арифметичні середні значення ЧР.

Розв'язок задачі нелінійного програмування (11)–(12) будується за допомогою спеціально розробленого алгоритму розв'язання задачі на умовний екстремум, який ураховує алгебраїчні властивості цільової функції [21].

У реалізованому варіанті ДФА перший фактор будується як лінійна комбінація заданих ЧР, другий – уже як лінійна комбінація резидуальних рядів першого наближення $r_j^{(1)}(t) = y_j(t) - \hat{y}_j(t)$. Після знаходження оцінок цих рядів формуються резидуальні ряди другого наближення $r_j^{(2)}(t) = y_j(t) - \hat{y}_j(t) - \hat{r}_j^{(1)}(t)$. Процедура повторюється M разів, доки не буде побудовано останній фактор.

Оцінювання якості прогнозу розвитку ДЕС і керовані моделі ДФА. Для знаходження прогнозних значень існує два шляхи пошуку. У першому варіанті інтервальний прогноз будується на основі моделі на декілька кроків вперед. У другому варіанті, який можна назвати рекурсивним, прогноз виконується тільки на один крок вперед, тобто знаходяться значення $\hat{y}_i(t_n + 1)$. Ці значення додаються в кінець заданих ЧР, модель будується повторно, і подальший прогноз, на наступний інтервал, здійснюється вже на основі нової моделі з розширених ЧР $y_j^*(t) = \{y_j(t_1), y_j(t_2), \dots, y_j(t_n), \hat{y}_j(t_n + 1)\}$. Такий процес продовжується до кінця часового інтервала прогнозування. Зауважимо, що для отримання достатньо надійного прогнозу довжина інтервала не повинна перевищувати 1/3 довжини наявних ЧР.

Якість розробленої моделі ДФА визначається параметрами екстремальних задач нелінійного програмування, розв'язок яких залежить від обраних значень ваг w_0, w_p , констант нормування V_m , довжини лагу L , а також від співвідношення $\eta = T_j / T$ між базовим і контрольним періодами в ex post прогнозі. За їх різних значень будемо отримувати різні моделі. Тому для оцінювання параметрів моделі можна запропонувати таку процедуру, яку можна розглядати як налагоджування моделі ДФА.

Для конкретної ДЕС обирають деякий показник, діапазони змін відповідних ваг і констант нормування, довжину лагу та обчислюють значення похибок на контрольному періоді. Після цього відповідно до обраного критерію оцінювання якості прогнозу в контрольному періоді, наприклад, для коефіцієнта нерівності Тейла, приймають значення параметрів, для яких похибка є мінімальною. Якщо в обраних діапазонах змін ваг знайдена похибка виявиться незадовільною, діапазон ваг потрібно змінити, а розрахунки повторити. Хоча фактично ця процедура зводиться до простого перебору, а в дослідника з'являється можливість активно втручатися в процес побудови моделі.

Для визначення похибки прогнозу в дослідників немає фактичних значень показників у прогнозному періоді, а поширення на цей часовий інтервал значень похибок, знайдених у процесі ex-post прогнозу, необгрунтоване. Крім того, у первинному аналізі ДЕС досить важко визначити, який із показників найбільш суттєво впливає на динаміку всієї системи, і для знаходження параметрів моделі може призначатися довільний показник. Тоді й прогнозні значення в процесі налаштування системи на різні показники будуть відрізнятися між собою й утворювати деяку скінченну множину Ω . У рекурсивному процесі після першого кроку для системи з k ЧР (показників) для j -го показника отримаємо множину $\Omega_j = \{\hat{y}_{j,1}(T+1), \hat{y}_{j,2}(T+1), \dots, \hat{y}_{j,k}(T+1)\}$ з k прогнозних значень. Система з імовірністю $1/k$ може розвиватися за k напрямками і, якщо врахувати всі можливі варіанти, на наступному часовому кроці виникне вже k^2 прогнозних значень. Тобто, кількість напрямків можливого розвитку динамічної системи з кожним наступним кроком швидко зростатиме. Тому після першого кроку для подальшого дослідження руху системи природно як прогнозні значення кожного показника прийняти його усереднене значення. Тоді на кожному наступному кроці буде генеруватися знов тільки k варіант. Межі надійного інтервалу доцільно визначати мінімальним і максимальним значеннями знайдених прогнозів за правилом трьох сигм.

Результати прикладних досліджень. Наведемо деякі прикладні результати виконаних досліджень. Значимо, що за суттєвого, майже монотонного, зростання ВВП до 2007 року в пізнішому періоді зростання значно уповільнюється, спостерігаються виражені коливання, найбільш помітні для Білорусі, України і Фінляндії. Після 2013 року маємо вже падіння обсягу ВВП для України, Білорусі та частково для Угорщини. Локальні максимуми, які припадають на 2008 рік і 2013 рік, спостерігаємо для всіх країн.

Падіння ВВП спостерігаємо у 2014–2015 роках для Білорусі, України і частково Литви, тоді як для Фінляндії та Угорщини, навпаки, навіть має місце не лише зростання, а й збільшення його темпів. Зауважимо, що різка зміна показника для України дозволяє припустити, що динаміка ВВП обумовлена певними зовнішніми чинниками.

На прикладах побудованих моделей ДФА для систем показників окремих країн проілюструємо вплив деяких параметрів моделей на якість опису динамічних станів систем та отриманих прогнозів. Зокрема, розглянемо вплив складу системи, кількості факторів і довжини лага L . Для знаходження прогнозних значень застосуємо інтервальний прогноз і рекурсивний підхід із використанням усереднених прогнозних значень, а отримані прогнозні значення окремих показників порівняємо з фактичними даними статистики.

Вплив складу системи показників і кількості факторів проілюструємо на прикладі Естонії. Розглянуто систему з п'яти показників: номінального ВВП, ВВП/ППС, експорту, імпорту і зовнішнього боргу (у % ВВП). Після попередніх розрахунків обрано значення лага $L = 4$ для різної кількості факторів і знайдено усереднений прогноз на один крок уперед. Зазначимо, що збільшення кількості факторів значно покращує апроксимацію динаміки ЧР, що для цієї системи особливо помітно порівняно з однофакторною і двофакторною моделями. Водночас, в обраному достатньо великому діапазоні ваг не вдалося досягти задовільної апроксимації для кожного ЧР, і тому з початкової системи було вилучено показник «зовнішній борг».

Далі на прикладі показників Латвії оцінено вплив довжини лага. Як початкову розглянуто систему з п'яти показників, у якій, порівняно із системою для Естонії, показник «зовнішній борг» замінено показником «населення». Після попереднього аналізу обрано трифакторна модель ДФА, а її налаштування на другий показник показало найменшу похибку. Водночас, розрахунки в широкому діапазоні ваг показали, що систему з указаних п'яти ЧР не вдається адекватно змодельювати, і тому з неї було видалено показник «населення». У цьому випадку вдалося досягти задовільного опису динаміки ЧР, що дозволило оцінити вплив довжини лага L . Деякі отримані результати розрахунків для системи з чотирьох показників, розглянутої на базовому періоді 1998–2016 рр., показано на рис. 1, 2: графіки на рис. 1 відповідають значенню $L = 3$, а на рис. 2 – значенню $L = 4$.

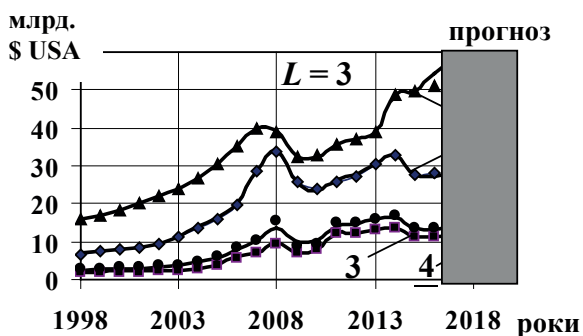

Рис. 1. Динаміка макропоказників економіки Латвії і її опис трифакторною моделлю з інтервальним прогнозом при $L=3$:

1, $\diamond$ – ВВП, 2, $\blacktriangle$ – ВВП/ППС, 3, $\blacksquare$ – експорт, 4, $\bullet$ – імпорт.

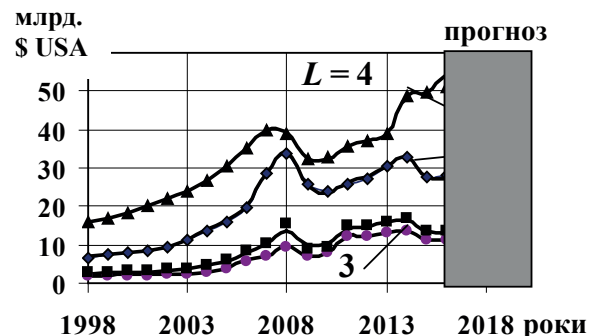

Рис. 2. Динаміка макропоказників економіки Латвії і її опис трифакторною моделлю з інтервальним прогнозом при $L=4$:

Також отримано інтервальний прогноз на 2017–2020 рр. Розраховані та фактичні значення показників наведено в табл. 1. Зауважимо, що значення показників за 2016 рік, наведені в джерелах [1, 2], дещо відрізняються, а за 2017 рік статистика на сайті [1] взагалі відсутня, і тому для фактичних значень показників за 2017 рік наведено значення з [2].

Таблиця 1

Прогнозні значення деяких економічних показників макроекономіки Латвії за допомогою інтервального прогнозування

Показник	Прогнозні значення показників на 2017–2020 рр., млрд. \$ США								Фактичні значення показників
	При $L = 3$				при $L = 4$				
рік	2017	2018	2019	2020	2017	2018	2019	2020	2017 р
ВВП	29,21	29,25	29,92	30,71	28,60	30,40	31,86	34,40	–
ВВП/ППС	51,72	50,07	49,16	48,66	58,02	59,61	59,50	59,88	55,02*)
Експорт	11,87	12,25	12,98	13,70	11,60	13,11	14,60	16,91	12,84*)
Імпорт	13,84	14,19	15,57	17,22	13,88	15,45	16,98	19,40	15,79*)

* За даними сайту «CIA The World Factbook» [2].

Із наведених графіків випливає, що модель, побудована з використанням трьох факторів, добре описує задані ЧР, і тривалість лага майже не впливає на точність апроксимації показників у базовому часовому інтервалі. Водночас прогнозні значення показників суттєво відрізняються. Якщо для $L = 4$ прогноз показує суттєве зростання всіх показників, то для $L = 3$ зростання передбачено тільки для ВВП, експорту й імпорту, а для ВВП/ППС прогнозується падіння. Наприклад, відносні похибки прогнозу для ВВП/ППС становлять $\varepsilon_1 = -5,9\%$ і $\varepsilon_2 = 5,4\%$, якщо $L = 3$ і $L = 4$ відповідно. Досить значне розходження прогнозних і фактичних значень можна пояснити тим, що в базових ЧР використано дані з [1], а для контрольних значень – з [2].

Таблиця 2

Прогнозні значення деяких економічних показників макроекономіки Угорщини за допомогою інтервального прогнозування

Показник	Прогнозні значення показників (млрд. \$ США) на 2017–2029 рр., визначені на періоді 1998–2016 рр.			Фактичні значення
	2017	2018	2019	
Рік	2017	2018	2019	2017
ВВП	122,2	131,3	139,6	–
ВВП/ППС	277,8	286,5	287,3	289,6*)
Експорт	93,82	102,4	110,1	98,74*)
Імпорт	88,82	96,38	103,4	91,4 *)
Зовнішній борг	75,33	78,33	80,40	73,6

Для показників Угорщини також було визначено інтервальний прогноз на три кроки вперед. Розглянуто систему з тих самих п'яти показників, як і для Латвії. Після попередніх розрахунків обрано трифакторну модель при $L = 4$, побудовану на базовому періоді 1998–2016 рр. Результати розрахунків наведено в табл. 2 і на рис. 3.

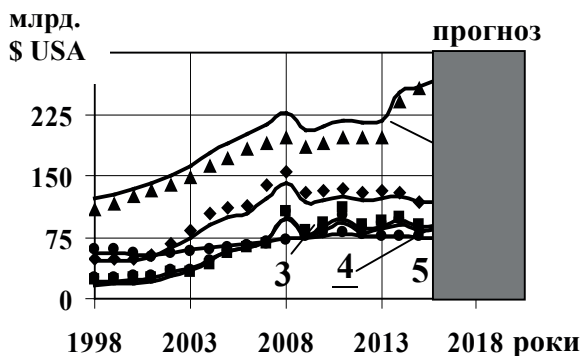

Рис. 3. Динаміка макропоказників економіки Угорщини і її опис трифакторною моделлю з інтервальним прогнозом при $L=4$:

1, ♦ – ВВП, 2, ▲ – ВВП/ППС, 3, ■ – експорт, 4, ● – імпорт.

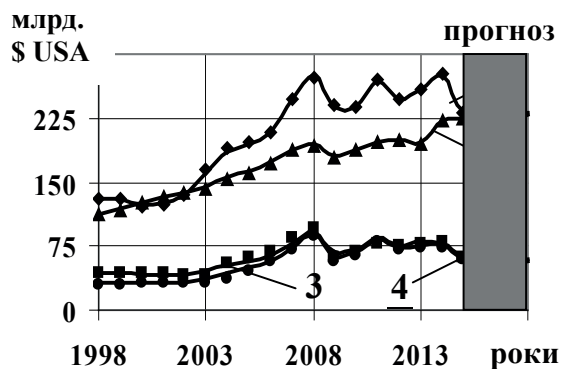

Рис. 4. Динаміка макропоказників економіки Фінляндії і її опис трифакторною моделлю на базовому періоді 1998–2015 рр.

Відносні похибки прогнозу на 2017 рік при цьому становлять для ВВП/ППС $\varepsilon = -4,1\%$ для експорту $\varepsilon = -5,0\%$, для імпорту $\varepsilon = -2,9\%$.

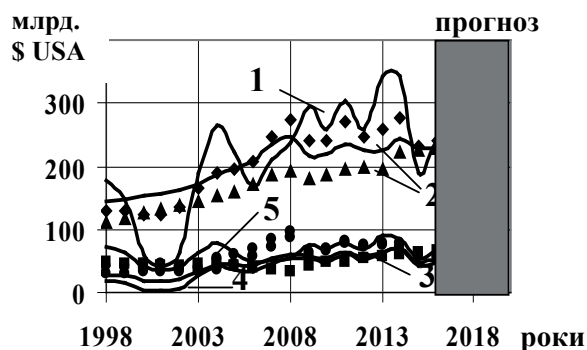

Рис. 5. Динаміка макропоказників економіки Фінляндії і її опис трифакторною моделлю на базовому періоді 1998–2016 рр.,

1, ♦ – ВВП, 2, ▲ – ВВП/ППС, 3, ■ – експорт, 4, ● – імпорт.

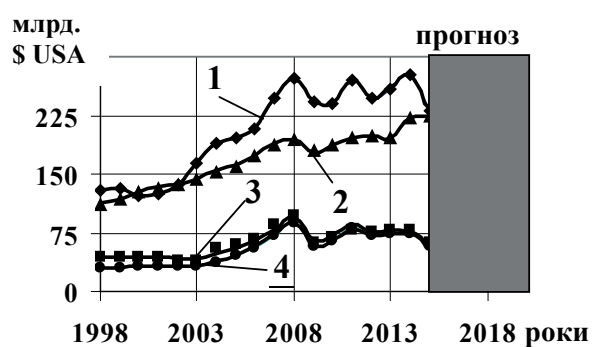

Рис. 6. Динаміка макропоказників економіки Фінляндії і її опис трифакторною моделлю з рекурсивним прогнозом.

Порівняння інтервального і рекурсивного прогнозу на декілька кроків на перспективу продемонструємо на прикладі показників Фінляндії. Для системи показників побудовано трифакторні моделі, якщо $L = 4$ на базовому періоді 1998–2015 рр. (рис. 4) для чотирьох показників (ВВП, ВВП/ППС, експорт, імпорт) і на розширеному періоді 1998–2016 рр. (рис. 5) для п'яти показників (ВВП, ВВП/ППС, експорт, імпорт, зовнішній борг). На графіках (рис. 3–6) також показано інтервальні прогнози показників.

Як видно з порівняння рис. 4 і рис. 5, для п'ятикомпонентної системи не вдалось отримати задовільний опис базової системи ЧР, але в цьому випадку це не суттєво вплинуло на отримані прогнози.

Прогнозні значення показників в інтервальному та рекурсивному прогнозуванні на 3 кроки вперед і відповідні їх фактичні значення за 2016, 2017 рр., наведено у табл. 3. Як зазначено, значення показників, наведені в джерелах [1, 2] відрізняються, тому для фактичних значень показників за 2016 рік наведено обидва значення.

Таблиця 3

Прогнозні значення деяких економічних показників макроекономіки Фінляндії

Показник	Прогнозні значення показників (млрд. \$ США) на 2016–2018 рр., визначені на періоді 1998–2015 рр.						Фактичні значення показників, млрд. \$ США	
	інтервальний прогноз			рекурсивний прогноз			2016	2017
Рік	2016	2017	2018	2016	2017	2018	2016	2017
ВВП	224,9	222,9	229,3	225,0	222,9	230,2	239,2	-
ВВП/ППС	230,0	231,5	232,4	230,0	231,5	232,2	230,0, 236,2*)	239,6*)
Експорт	58,12	57,11	58,69	57,99	57,11	58,21	57,1, 58,9*)	59,7*)
Імпорт	56,72	55,85	57,71	56,52	55,85	56,82	54,5, 57,2*)	58,5*)

*) За даними сайту «CIA the World Factbook» [2].

Із наведених даних випливає, що інтервальні та рекурсивні прогнози відрізняються несуттєво, і максимальне розходження для показників 2018 р. не перевищує 1 %. Похибка інтервального прогнозу порівняно з даними сайту [1] за 2016 р. для ВВП/ППС не перевищує 0,5 %, і становить 1,8 % для експорту та 4,1 % для імпорту. Похибки рекурсивного прогнозу для цієї системи практично збігаються з цими оцінками. Значення різних прогнозів за 2017 рік теж збігаються. Похибки, порівняно з даними сайту [1], становлять –3,4 %, –4,6 % і –4,5 % для ВВП/ППС, експорту й імпорту відповідно.

Вплив тривалості лага на різних базових періодах спостережень також досліджено для показників економіки України. Розглянуто системи з п'яти і чотирьох показників, побудовано й відповідні трифакторні моделі. Установлено, що систему з п'яти показників не вдається (в розглянутому діапазоні ваг) змодельювати з потрібною точністю, і далі розглянуто моделі з чотирьох показників. Результати розрахунків для двох значень лага наведено на рис. 13, 14 для базового періоду 1998–2015 рр., на рис. 14, 15 для розширеного періоду 1998–2016 рр.

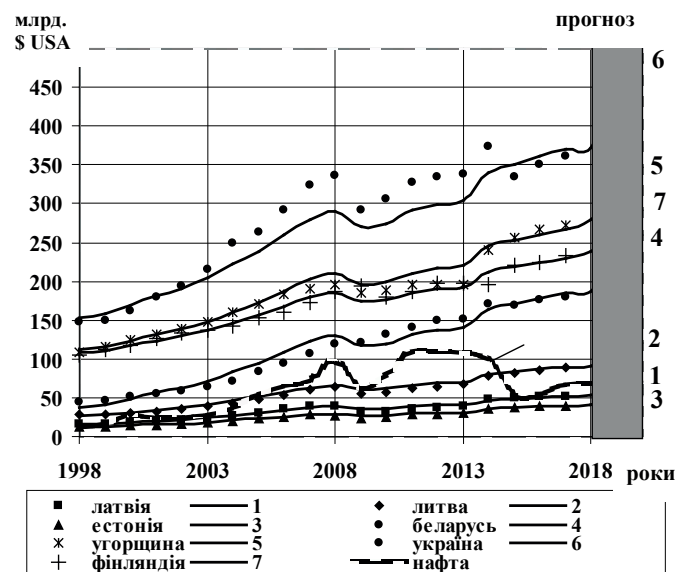

Рис. 7. Динаміка ВВП/ППС різних країн та її опис однофакторною моделлю з рекурсивним прогнозом і зміною світових цін на нафту

Результати досліджень засвідчують наявність певних загальних тенденцій у динаміці економіки розглянутих країн. Це спонукало розглянути систему, складену з ВВП/ППС семи різних країн, дослідити її з використанням статистичних даних за 1998–2017 рр. й отримати прогноз на три наступні роки. Побудовано моделі для різної кількості факторів, якщо значення лага $L = 3$, з використанням рекурсивного прогнозу. Розрахунки засвідчили, що задовільна точність опису динаміки системи досягається вже для однофакторної моделі. Певна аналогія в динаміці ВВП/ППС може бути спричинена зовнішніми чинниками. Тому додатково для оцінювання такого впливу показано зміну світових цін на нафту марки «Brent» за даними статистики до 2018 р. включно і цей показник не входив до системи ЧР. Результати розрахунків наведено на рис. 7.

Із наведених даних випливає, що для розглянутих країн із певними коливаннями спостерігаємо зростання обраного показника. Рекурсивний прогноз також показує на збільшення ВВП/ППС для всіх країн. Звертають на себе увагу 2008–2009 роки, коли різке падіння світових цін на нафту збіглося з суттєвим падінням ВВП/ППС, але одночасно падіння цін 2014 року не зупинило його зростання. Це свідчить не тільки про зв'язок зі світовими цінами на нафту, але й про наявність низки інших зовнішніх чинників.

Висновки. Здобуті результати дозволяють стверджувати, що розроблено нову ефективну версію методу ДФА. На відміну від чинного інструментарію та концептуальних підходів до аналізу динамічних економічних систем дослідник має можливість активно втручатися в процес побудови відповідних моделей, щоб мінімізувати похибку довільно обраного показника під час проведення ex-post аналізу. Закладена в моделі можливість мінімізувати похибку певного показника призводить до мультиваріантного прогнозу і визначає k можливих шляхів подальшої еволюції динамічних систем. У розробленій схемі рекурсивного прогнозування на поточному кроці побудови моделі використано усереднені значення з k отриманих прогнозів, що дає можливість урахувати вплив кожного часового ряду і певним чином покращити надійність прогнозування.

Зазначимо, що матеріали досліджень підтверджують ефективність розробленої методики. В усіх розглянутих прикладах похибка прогнозу окремих показників не перевищувала 5%, а для деяких була менша, ніж 1%. Отримання такого рівня достовірності відкриває нові можливості для аналізу динаміки довільних економічних систем і дозволяє використовувати розроблені концептуальні положення та відповідну методику в науково-дослідницькій практиці.

Література:

1. Экономические показатели: статистика, графики: .www.ereport.ru.
2. Central Intelligence Agency. The World Factbook: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>.
3. Bai J., Ng S. Large Dimensional Factor Analysis. *Foundations and Trends in Econometrics*. 2008. Vol. 3(2). P. 89–163.
4. Sezgin F., Kinay B. A dynamic factor model of the evaluation of the financial crisis in Turkey. *Bull. Soc. Sci. Med. Grand Duche Luxemb.* 2010. Spec. No 1. P. 109–117.
5. Peña D., Poncela P. Nonstationary dynamic factor analysis. *J. of Statistical Planning and Inference*. 2006. No. 136. 1237–1257.
6. Ajevskis V., Dāvidsons G. Dynamic factor models in forecasting Latvia's Gross domestic product. *Department of the Bank of Latvia*. 2008. 2. 24 p.
7. Stock J., Watson M. Macroeconomic Forecasting Using Diffusion Indexes. *J. of Business and Economic Statistics*. 2002. Vol. 20. P. 147–162.
8. Stock J., Watson M. Forecasting Using Principal Components From a Large Number of Predictors. *J. of the American Statistical Association*. 2002. Vol. 97. P. 1167–1179.
9. Schneider M., Spitzer M. Forecasting Austrian GDP Using The Generalized Dynamic Factor Model. *OENB Working Paper*. 2004. No 89.
10. Forni M., Reichlin L. Lets' Get Real: A Factor Analytical Approach to Disaggregated Business Cycle Dynamics. *Review of Economic Studies*. 1998. № 65. P. 453–473.
11. Forni M., Lippi M. The Generalized Dynamic Factor Model: Representation Theory. *Econometric Theory*. 2001. Vol. 17. P. 1113–1141.
12. Forni M., Hallin M., Lippi M., Reichlin L. The generalized Dynamic Factor Model: Identification and Estimation. *The Review of Economics and Statistics*, 2000. Vol. 82. P. 540–554.
13. Forni M., Hallin M., Lippi M., Reichlin L. Coincident and Leading Indicators For The Euro Area. *Economic Journal*. 2001. Vol. 111. P. 62–85.
14. Forni M., Hallin M., Lippi M., Reichlin L. Do Financial Variables Help Forecasting Inflation and Real Activity in the Euro Area? *J. of Monetary Economics*. 2003. Vol. 50. P. 1243–1255.
15. Forni M., Hallin M., Lippi M., Reichlin L. The Generalized Dynamic Factor Model: Consistency and Rates. 2004. *J. of Econometrics*. Vol. 119. P. 231–255.
16. Forni M., Hallin M., Lippi M., Reichlin L. The Generalized Dynamic Factor Model: One-Sided Estimation and Forecasting. 2005. *J. of the American Statistical Association*. Vol. 100. P. 830–840.

17. Kapetanios G., Marcellino M. A Parametric Estimation Method For Dynamic Factor Models of Large Dimensions. 2004. *Queen Mary University of London. Working Paper*. No 489.
18. Kapetanios G. A Note on Modelling Core Inflation for the UK Using a New Dynamic Factor Estimation Method and a Large Disaggregated Price Index Data Set. *Economics Letters*. 2004. Vol. 85. P. 63–69.
19. Camba-Mendez G., Kapetanios G. Forecasting Euro Area Inflation Using Dynamic Factor Measures of Underlying Inflation. *J. of Forecasting*. 2005. Vol. 25. P. 491–503.
20. Schumacher C. Forecasting German GDP Using Alternative Factor Models Based on Large Data Sets. *J. of Forecasting*. 2007. Vol. 26. P. 271–302.
21. Eickmeier S., Ziegler C. How Successful are Dynamic Factor Models at Forecasting Output and Inflation? A Meta-Analytic Approach. *Journal of Forecasting*, 27. 237–265. 116. Layout Bulletin 02.06.2010 10:31 Uhr Seite.
22. Giannone D., Matheson D. A New Core Inflation Indicator for New Zealand. *International Journal of Central Banking*. 2007. Vol. 3 P. 145–180.
23. Вітлінський В. В., Катуніна О. С. Моделювання динаміки формування асортименту продукції промислових підприємств. Сучасні концепції прогнозування розвитку складних систем. Бердянськ, 2014. С. 38–2.
24. Катуніна О. С. Прогнозное факторное моделирование индексов фондового рынка. *Бізнес Інформ*. 2017. № 11. С. 197–202.

ЗМІСТ

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

Москвина Анастасія Олегівна, Сапега Александра Николаевна БАЛАНС ЕКОЛОГІЗАЦІЇ І ЕКОНОМІЧЕСЬКОГО РОСТА ЯК НЕОБХОДИМЕ УСЛОВІЕ ДЛЯ БУДУЩОГО СУЩЕСТВУВАННЯ ЦИВІЛІЗАЦІЇ	4
---	---

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Вороніна Олена Олегівна СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИХ ОПЕРАЦІЙ ХАРКІВСЬКОГО РЕГІОНУ	11
Зайцев Олександр Васильович, Похилько Світлана Василівна НАСЛІДКИ КОЛАПСУ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА	16
Козак Людмила Василівна НАПРЯМИ РОЗВИТКУ СТРАТЕГІЧНОГО ПАРТНЕРСТВА ПІДПРИЄМСТВ АПК УКРАЇНИ	21

ЕКОНОМІКА І УПРАВЛІННЯ ГАЛУЗЯМИ ТА ПІДПРИЄМСТВАМИ

Грінченко Раїса Володимирівна КОМПЛЕКСНА МЕТОДИКА ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗМІН НА ПІДПРИЄМСТВІ	28
--	----

ЕКОНОМІКА ПРАЦІ ТА РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Борейко Володимир Іванович СОЦІАЛЬНІ ОРІЄНТИРИ ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	35
Зелінська Галина Олексіївна, Процишин Аліна Володимирівна РЕГІОНИ УКРАЇНИ У УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ	40

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ ТА КРЕДИТ

Богатирьова Євгенія Миколаївна, Мартинюк Ірина Василівна ОПОДАТКУВАННЯ ПРАЦІ В УКРАЇНІ: ГЕНЕЗА ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ	48
Дем'янчук Ольга Іванівна ТЕНДЕНЦІЇ ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ	55
Спасів Наталія Ярославівна КОМПАРАТИВНЕ ОЦІНЮВАННЯ СТРУКТУРИ ДОХОДІВ БЮДЖЕТІВ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД	66
Шевчук Юлія Василівна ОСОБЛИВОСТІ УЗГОДЖЕНОСТІ ОБОВ'ЯЗКОВОГО І ДОБРОВІЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ В СИСТЕМІ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МЕДИЧНОГО СТРАХУВАННЯ	75

ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

Пашніна Анна Олександрівна ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ЕЛЕКТРОННОГО ДОКУМЕНТООБІГУ ПІДПРИЄМСТВА	82
--	----

МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

Вітлінський Вальдемар Володимирович, Катуніна Ольга Сергіївна МОДЕЛЮВАННЯ ДИНАМІЧНИХ ФАКТОРНИХ СИСТЕМ МАКРОЕКОНОМІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ ДЕЯКИХ КРАЇН	88
---	----

CONTENT

CURRENT PROBLEMS OF ECONOMIC THEORY

Anastasiia Moskvina, Alexandra Sapega

THE BALANCE OF ECOLOGIZATIONS AND ECONOMIC GROWTH
AS A NECESSARY CONDITION FOR THE FUTURE EXISTENCE OF CIVILIZATION 4

ECONOMICS AND MANAGEMENT OF NATIONAL ECONOMY

Olena Voronina

CURRENT STATE AND PERSPECTIVES OF THE FOREIGN ECONOMIC OPERATIONS
IN KHARKIV REGION 11

Oleksandr Zaitsev, Svitlana Pokhylko

CONSEQUENCES OF SMALL AND MEDIUM BUSINESS COLLAPSE 16

Lyudmila Kozak

DIRECTIONS FOR DEVELOPING STRATEGIC PARTNERSHIPS OF AGROINDUSTRIAL COMPLEX
ENTERPRISES IN UKRAINE 21

ECONOMICS, MANAGEMENT OF SECTORS AND ENTERPRISES

Raisa Hrinchenko

COMPLEX METHOD OF ENTERPRISES CHANGES EFFICIENCY EVALUATION 28

LABOR ECONOMICS AND REGIONAL ECONOMY

Volodymyr Boreiko

THE SOCIAL LANDMARKS FOR NATIONAL ECONOMY 35

Halyna Zelinska, Alina Protsyshyn

REGIONS OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF THE ECONOMICS OF KNOWLEDGE
DEVELOPMENT 40

FINANCE, MONETARY CIRCULATION AND CREDIT

Yevheniia Bohatyrova, Iryna Martyniuk

LABOR TAXATION IN UKRAINE: GENESIS AND DEVELOPMENT PROSPECTS 48

Olha Demianchuk

TENDENCIES OF FORMING FINANCIAL RESOURCES OF LOCAL BUDGETS IN UKRAINE
IN THE CONTEXT OF ADMINISTRATIVE AND TERRITORIAL REFORMING 55

Natalia Spasiv

COMPARATIVE EVALUATION OF THE UNITED TERRITORIAL COMMUNITIES' BUDGETS' INCOME
STRUCTURES 66

Yuliia Shevchuk

CONSISTENCY FEATURES OF COMPULSORY AND VOLUNTARY INSURANCE
IN SYSTEM OF MEDICAL INSURANCE FINANCIAL PROVISION 75

ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT

Anna Pashnina

ORGANIZATIONAL PRINCIPLES OF THE ELECTRONIC DOCUMENTARY COOPERATION
OF THE ENTERPRISE 82

MATHEMATICAL MODELING AND INFORMATION TECHNOLOGIES IN ECONOMICS

Valdemar Vitlinskyi, Olga Katunina

MODELING OF DYNAMIC FACTOR SYSTEMS OF MACROECONOMIC INDICATORS
OF SOME COUNTRIES 89

Наукове видання

**НАУКОВІ ЗАПИСКИ НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
«ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»
СЕРІЯ «ЕКОНОМІКА»**

Науковий журнал (щоквартальник)

№ 13(41)

Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. Острог: Вид-во НаУОА, червень 2019. № 13(41). 100 с.

Scientific notes of Ostroh Academy National University, «Economics» series: scientific journal. Ostroh: Publishing NaUOA, June 2019. № 13(41). 100 p.

Научные записки Национального университета «Острожская академия», серия «Экономика»: научный журнал. Острог: Изд-во НаУОА, июнь 2019. № 13(41). 100 с.

Головний редактор *Ю. В. Шулик*

Заступник головного редактора *Л. В. Козак*

Відповідальний редактор *О. І. Дем'янчук*

Комп'ютерна верстка *Н. О. Крушинської*

Художнє оформлення обкладинки *К. О. Олексійчук*

Коректор *В. В. Максимчук*

Коректор англomовних текстів *Р. Т. Шулик*

Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 11,62. Наклад 100 пр. Зам. № 43–19.
Папір офсетний. Друк цифровий. Гарнітура «TimesNewRoman».

Оригінал-макет виготовлено у видавництві
Національного університету «Острозька академія»,
Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ № 1 від 8 серпня 2000 року.

Видавець О. О. Євенок,
м. Житомир, вул. М. Бердичівська, 17А, тел.: (0412) 422-106.

Свідоцтво ДК № 3544 від 05.08.2009 р.

Друк та палітурні роботи ФОП О. О. Євенок
10014, м. Житомир, вул. М. Бердичівська, 17А, тел.: (0412) 422-106, e-mail: book_druk@i.ua